

philosophy.naiaau.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1(19)'2020

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2020**

Філософські та методологічні проблеми права

1
(19)
2020

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії KB № 17565-6415P від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 7 липня 2020 року (протокол № 16)

Редакційна колегія:

Камінська Н. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);

Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;

Дротянко Л. Г., доктор філософських наук, професор;

Зарубей В. В., кандидат юридичних наук, доцент;

Охріменко С. С., кандидат юридичних наук;

Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;

Хомчинські П., доктор філософії, доцент;

Юринець Ю. Л., доктор юридичних наук, доцент;

Некрасов В. А., кандидат юридичних наук, доцент;

Шевченко А. Є., доктор юридичних наук, професор;
Стрельченко О. Г., доктор юридичних наук, доцент;

Андреев Д. В., доктор юридичних наук, доцент;

Шаптала Н. К., доктор юридичних наук;

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Паєлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права: наук. журн. / [редкол.: Х0 Н. В. Камінська (голов. ред.) та ін.]. – Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. – № 1 (19). – 144 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1(19)'2020

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70, ICV 2018 = 44.93);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 9, i10-індекс – 8);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2020**

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(19)
2020

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 16, dated July 7th, 2020)

Editorial board:

Kaminska N., Doctor of Law, Professor (chief editor);

Varha Ch., Doctor of Law, Professor;

Drotianko L., Doctor of Philosophy, Professor;

Zarubei V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Okhrimenko S., Ph.D in Law;

Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;

Yurynets Yu., Doctor of Law, Associate Professor;

Nekrasov V., Ph.D in Law, Associate Professor;

Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;

Strelchenko O., Doctor of Law, Associate Professor;

Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor;

Shaptala N., Doctor of Law;

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor;

Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Pavlysyn O., Doctor of Law, Associate Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: N. Kaminska (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2020. – No. 1 (19). – 144 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv

1, Solomianska square

Phone: (097) 851-72-96

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

КАМІНСЬКА Н. В., КОВАЛЬОВ А. В.

Антропологічний вимір досліджень прав і свобод засуджених.....8
KAMINSKA N., KOVALEV A.
Anthropological Dimension of Research on the Rights
and Freedoms of Convicted Persons

БРАТАСЮК М. Г.

Філософія захисту прав людини
з позицій сучасного правового мислення.....14
BRATASIUK M.
Philosophy of Human Rights Protection
from the Standpoint of Modern Legal Thinking

ПАВЛИШИН О. В., КРАВЧУК О. В.

Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності
поліцейського у сфері забезпечення правопорядку21
PAVLYSHYN O., KRAVCHUK O.
Professional-Ethical and Deontological Basis of Police Activity
in the Field of Law Enforcement

ПЕТРОВА Г. М.

Основні цінності й принципи
професійної етики поліцейського.....32
PETROVA H.
Basic Values and Principles of Police Professional Ethics

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

БАНДУРА О. О.

Праксеологія права як складова філософської праксеології
(загальні аспекти).....44
BANDURA O.
The Praxeology of Law as a Component of Philosophical Praxeology
(General Aspects)

МИХАЙЛЕНКО Р. В.

Власність і держава в контексті
філософсько-правового осмислення.....53
MYKHAILENKO R.
Property and State in the context
of Philosophical-Legal Reflections

ТКАЧУК І. Д.

Методологія дослідження впливу християнських цінностей
на формування правової культури України58
TKACHUK I.
Methodology of Research Christian Values Influence on Formation
of Legal Culture of Ukraine

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

КРЕСІН О. В.

Пошук загального у праві як змістовної подібності
національних правопорядків (друга половина XVIII –
перша третина XIX ст.)64

KRESIN O.

Search for Universal in Law as a Content Similarity of National Legal Orders
(Second Half of the XVIII – First Third of the XIX Century)

ГУСЯК М. П.

Статутне право Італії: історико-правові традиції
та сучасний стан76

HUSIAK M.

Statutory Law of Italy: Historical and Legal Traditions
and Modern State

ПОЛІТИКА І ПРАВО

САВОЙСЬКА С. В.

Політичні мережі як форма взаємодії
в контексті побудови моделі мовної політики87

SAVOISKA S.

Policy Networks as a form of Interaction in the context of Building
a Language Policy Model

ЮРИНЕЦЬ Ю. Л., БЄЛКІН Л. М., БЄЛКІН М. Л.

Інформаційне розуміння культури в контексті
забезпечення національної безпеки країни96

YURYNETS Yu., BIELKIN L., BIELKIN M.

Informational Understanding of Culture in the context
of Ensuring National Security of a Country

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

ГВОЗДІК О. І.

Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності 109

HVOZDIK O.

Logical Means of Investigative Activity Optimization

КОСТИЦЬКИЙ М. В.

Державницько-політичні погляди в універсалістській
системі світогляду Піфагора 118

KOSTYTYSKYI M.

State and Political Views in the Universalist System of Pythagoras' Worldview

ДОВГАНЬ О. О.

Особливості правового регулювання права на свободу думки
і слова: історичний екскурс 126

DOVHAN O.

Features of Legal Regulation of the Right to Freedom of Thought
and Word: a Historical Digression

РЕЦЕНЗІЇ

ГРЕЧЕНКО В. А.

Діяльність органів державної безпеки УРСР в роки Другої світової війни:
неупереджений погляд, нові узагальнення та факти 133

*Рец. на кн.: Шевченко А. Є., Бадахов Ю. Н. Організаційно-правові засади діяльності
органів державної безпеки УРСР у період Другої світової війни : монографія.
Вінниця : Твори, 2020. 304 с.*

НРЕСНЕНКО V.

The Activities of the State Security Agencies of the Ukrainian SSR
during the Second World War: an Unbiased View, New Generalizations and Facts

*Review of the book: Shevchenko A., Badakhov Yu. Organizational and legal foundations of the activities
of the state security bodies of the Ukrainian SSR during the Second World War : monograph.
Vinnytsia : Tvory, 2020. 304 p.*

НЕСТЕРОВИЧ В. Ф

Забезпечення інформаційної безпеки як функція держав
в умовах сучасних викликів і загроз..... 136

*Рец. на кн.: Шемчук В. В. Забезпечення інформаційної безпеки як функція
сучасних держав: порівняльно-правовий аналіз : монографія. Київ : Ліра-К, 2020. 352 с.*

NESTEROVYCH V.

Ensuring Information Security as a Function of States
in the Face of Modern Challenges and Threats

*Review of the book: Shemchuk V. Ensuring information security as a function of modern states:
comparative legal analysis : monograph. Kyiv : Lira-K, 2020. 352 p.*

ДО УВАГИ АВТОРІВ 138

АКСІОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 343.82:343.261-052

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.8>

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>;

Ковальов А. В. – здобувач Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0246-568X>

Антропологічний вимір досліджень прав і свобод засуджених

Мета статті – проаналізувати здійснені дослідження з питань прав засуджених осіб, виокремити їх антропологічний напрям, а також обґрунтувати значення їх для антропології права та філософії права загалом, конституційного права, кримінального права; визначити шляхи вдосконалення механізмів захисту прав, свобод та інтересів засуджених осіб. **Методологічну основу** статті становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціально-наукових методів. Визначальними є діалектичний та логічний, формально-юридичний та історичний, порівняльно-правовий і системний методи, а також антропологічний, діяльнісний та інші підходи. **Наукова новизна.** Аргументовано позицію, згідно з якою забезпечення невід'ємних природних прав людини, навіть коли вона отримала статус засудженої особи, вимагає від держави, спеціально уповноважених її органів і посадових осіб додаткових заходів і засобів правового впливу, створення та утримання установ виконання покарань, перевиховання цих осіб. Саме на науковців покладено важливу місію стосовно дослідження особливостей людської природи, зокрема засуджених осіб, у концепціях різних наукових шкіл, людської гідності, прав і свобод, правосвідомості, соціалізації та ресоціалізації, що насамперед має на меті попередження вчинення протиправних діянь, усвідомлення небезпеки шкоди таких діянь для себе й інших осіб, їх об'єднань, людської цивілізації. **Висновки.** Перед Українською державою, науковою елітою та посадовцями постало чимало невідкладних завдань щодо створення ефективної правової системи, яка захищала б права та свободи людини незалежно від умов, у яких вона перебуває. Реформування кримінально-виконавчої системи має ґрунтуватися на демократичних засадах, узгоджуватися з європейською пенітенціарною концепцією та національними інтересами України. Це неможливо здійснити без напрацювання ґрунтовної наукової бази, посиленої уваги до цього питання представників сучасних наукових шкіл, насамперед – філософії права. Тому важливо активізувати окреслені напрями вивчення правової антропології, пенології, інших наукових напрямів.

Ключові слова: права людини; права засуджених; філософія права; антропологічний підхід; правове регулювання; реалізація прав і свобод засуджених.

Вступ

У період сучасних демократичних перетворень закономірно посилюється інтерес до людиноцентристської проблематики як у вітчизняних, так і в іноземних публікаціях. Це стосується прав людини загалом, певних категорій зокрема, інституту юридичної відповідальності, правової свідомості, інших явищ правової реальності. Євроінтеграційні ініціативи України та зобов'язання стосовно імплементації міжнародних стандартів засвідчують також потребу узгодження національного законодавства України в різних сферах з міжнародно-правовими зобов'язаннями, зокрема стосовно прав, свобод й інтересів засуджених.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – проаналізувати здійснені дослідження з питань прав засуджених осіб, виокремити їх антропологічний напрям, а також обґрунтувати значення їх для антропології права та філософії права загалом, конституційного права, кримінального права; визначити шляхи вдосконалення механізмів захисту прав, свобод та інтересів засуджених осіб.

Виклад основного матеріалу

Реформування пенітенціарної системи України й гуманітарної політики держави привертає увагу політиків, державних діячів, науковців та інших фахівців. Реформи обумовлені державною політикою в межах перехідного процесу виконання кримінальних покарань, дотримання міжнародних стандартів, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, удосконалення правового статусу особи тощо.

Відповідно до Конституції України, людина, її життя, і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод зобов'язує поважати права кожної людини й гарантує кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права й свободи. Права та свободи людини не існують ізольовано, вони залежать від інших правових і соціальних інститутів, визначають зміст і спрямованість діяльності держави загалом ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950).

На наше переконання, після Другої світової війни у світовому співтоваристві почав формуватися масив національних і міжнародних правових актів з питань прав і свобод людини й громадянина. Це кардинально змінило напрями розвитку політики держав, міжнародних організацій, заклало підґрунтя для становлення міжнародної або універсальної та регіональних систем правового захисту людини.

Таким чином, Україна, як і більшість інших держав, визначає своє існування заради людини та зосереджує свої зусилля на забезпечення її добробуту, створення умов для подальшого розвитку економічних, соціальних, культурних та інших гарантій в межах правової дійсності. Однак постає низка питань: чи стосовно всіх категорій поширюються такі гарантії; чи є належне наукове підґрунтя для їх вивчення та реалізації.

Неодноразово проблематику прав і свобод людини та громадянина з того часу досліджували вітчизняні й іноземні вчені, представники різних галузей науки, у різних правових системах і сім'ях.

Ще із часів Стародавнього світу мислителі виявляли інтерес до антропології, згодом – і до соціальної та культурної антропології, правової антропології тощо. Термін «антропологія» вперше використав Аристотель, вивчаючи духовне начало людини, також приділяв певну увагу Фома Аквінський та інші мислителі. Першим антропологом-юристом нашого часу вважають Ш. Монтеск'є, який стверджував, що він «бачить основні джерела змінності права» (Rulan, 1999).

Окремим науковим напрямом права антропологія стала в XIX ст., акцентуючи на висвітленні природи та походження людства, соціально організованих «цивілізованих» суспільств, їх культур, традицій. Тому важливим видається здійснення історико-правового та філософсько-правового аналізу витоків і сутності, основних складових правової антропології.

Один із засновників сучасної антропології Г. Мен обґрунтував еволюційну теорію розвитку права, яку висвітлив у роботі «Стародавнє право». Він встановив відмінність між тими суспільствами, де відповідальність залежить від соціального статусу, і тими, де вона ґрунтується на договірних засадах між людьми, і стверджував, що «рух прогресивних суспільств був до цього часу рухом від статусу до договору» – поступовим розчиненням сімейної залежності та зростанням обсягу індивідуальних обов'язків (Sir Maine, 1891).

У середині XX ст. внаслідок дискусії про предмет правової антропології продовжився перехід від дослідження норм права до дослідження процесу. Зокрема, аналізували проблематику правового порядку. Антропологія також розглядає процеси, які близькі до

правових, і фактори, що на них впливають, або погоджують права й обов'язки між членами суспільних відносин, що знаходяться поза межами судової юрисдикції (серед них чутки й скандали, пророцтво, ворожнеча тощо) (Vorodin, 2018).

З низки досліджень з правової антропології розпочалася дискусія про сутність і дефініцію права. Її ініціатором став Е. Адамсон-Хобель, який виокремив три основні елементи, універсальні характеристики права: «регулятивність», офіційну владність і санкцію. У науковому дослідженні «Правова антропологія» Е.-Й. Лампе, визначаючи право як «загальний світопорядок міжлюдських відносин», здійснив структурний аналіз людини в праві. Вихідним для нього став індивід у праві, якого він досліджує за допомогою таких філософських категорій, як: суб'єкт права, навколишнє середовище, їх поєднання, дійсність (Lampe, 1970). Така основоположна засада «від статусу до договору» стала предметом правових досліджень кінця XIX ст. – початку XX ст.

Слід зазначити про здобутки інших дослідників у цьому напрямі. Так, професор Я. Брекман у монографії «Право та антропологія» зазначав, що «в праві антропологію можна визначати як порівняння різних культурних та правових систем або як питання щодо заснованих на праві та справедливості характерних для людини рис. Ці перспективи поєднуються, коли людину та право розглядають як фактори цілісної мовної структури» (Broekman, 1979). Доповнюючи правову антропологію герменевтичним підходом, Л. Розен у своїй праці «Антропологія справедливості» обґрунтовує тезу про те, що процес прийняття судових рішень є культурним феноменом і природа юридичного розсуду формується культурним контекстом середовища (Rosen, 1989).

Правова антропологія досягла найактивнішого розвитку в західноєвропейській та американській науковій думці. Протягом XX ст. формувалися усталені позиції про людину та право, методологія правової антропології. Це науковий напрям з універсальним дослідницьким інтересом як «цивілізованих», так і «нецивілізованих» суспільств, що поєднує етнографічно-правовий та антропологічно-філософський аспекти правової антропології.

Ми поділяємо позицію професора О. Бандури, згідно з якою антропологія права є складовою філософської антропології, а її роль у філософії права визначається роллю філософської антропології в загальній філософії. Філософську антропологію можна вважати важливішим розділом філософії, ніж філософську онтологію, оскільки, по-перше, для людини найцікавішим предметом є вона сама, по-друге, дослідженням людини присвячені ще три розділи філософії: праксеологія, гносеологія та

аксіологія. Найвиразнішою рисою людини є її діяльність (Г. Гегель стверджував: «Що людина робить, тим вона і є»); діяльність поділяється на практичну й пізнавальну (органічно пов'язані між собою); діяльність починається з мети, котра визначається цінностями. Праксеологія належить до складу антропології, гносеологія і аксіологія – до праксеології. Відповідно, у філософії права головне місце посідає правова антропологія (Bandura, 2019).

Оскільки правова антропологія є субдисципліною філософської антропології, то філософсько-антропологічний аналіз сфери права дає підстави для таких висновків. Можна вважати, що філософія права зумовлена необхідністю захистити за допомогою права інтереси людини, потребою теоретичного осмислення та розв'язання проблем, об'єднаних навколо відношення «правова людина – світ правової людини», дати людині як правовій істоті світоглядно-ціннісні та світоглядно-цільові орієнтири, що слугують засадничими принципами її діяльності. Водночас право надає можливість глибше пізнати суть людини як суспільної істоти, її здатність до самоорганізації та саморегуляції, що необхідно для виживання й успішного розвитку (Bandura, 2019).

У дисертаційній роботі Т. Ніколаєнко («Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців»), висвітлюючи методологічну основу дослідження, поряд з діалектичним, формально-логічним, історико-правовим і порівняльно-правовим, системним і догматичним, конкретно-соціологічним методами, на жаль, не приділив належну увагу антропологічному аналізу порушеної проблематики (Nikolaienko, 2019).

Культуро-антропологічна методологія висвітлена в дослідженнях кримінально-правових реалій, до яких априорі належить і покарання як найпоширеніший захід кримінально-правового впливу на особу, що вчинила кримінальне правопорушення. Важливою є необхідність забезпечення балансу інтересів людини, суспільства і держави в процесі правореалізації шляхом розширення гуманістичних засад кримінального права, відновлення та захисту прав і законних інтересів потерпілої особи заходами кримінально-правового впливу (Kozachenko, & Melkikian, 2019).

Правова антропологія вже стала предметом досліджень таких учених: О. Балинської, І. Бородіна, О. Бандури, В. Грищука, Д. Гудими, М. Кельмана, М. Костицького, О. Козаченка, М. Мелкіяна, М. Патеї-Братасюк, П. Рабінович, Л. Удовики, М. Цимбалюка та ін. (Balynska, 2009; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019; Kostytskyi, Kaminska, & Kushakova-Kostytska, 2019; Kaminska, Dzhuska, & Shemchuk, 2020; Yahunov, 2011).

Водночас поза межами юридико-антропологічних досліджень залишаються важливі питання щодо інституціоналізації юридичної антропології як науки й антропологізації права в широкому значенні. Також важливим для розвитку правової антропології є міжнародно-правові здобутки в цій сфері, запровадження успішних іноземних практик в українські відносини, учасником яких дедалі частіше є Україна.

Із цього приводу В. Завальнюк зауважує, що головним елементом міжнародних стандартів в антропологічному вимірі є людина, захист її прав і свобод. Інкorporація міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, до національного законодавства, а отже, посилення за їх рахунок ролі нормативно-правових договорів серед інших юридичних джерел права; поновлення значення правових звичаїв та узвичаєнь; визнання Україною юрисдикції Європейського суду з прав людини, поширення регуляційного впливу його прецедентної практики на національні правовідносини; породжений рішеннями та висновками Конституційного Суду України феномен правових позицій – засвічують необхідність переосмислення категорії «система джерел права» й поглибленого дослідження системних зв'язків між джерелами права – як традиційними, так і нетрадиційними.

Тенденція, що спостерігається нині, сприяє розширенню прямого доступу індивідів до міжнародних органів. Це пов'язано з посиленням прагнення до захисту прав людини за допомогою міжнародних механізмів. Сам собою такий доступ не перетворює їх на суб'єктів міжнародного права, а означає лише, що учасники відповідного договору беруть на себе взаємне зобов'язання забезпечити цей доступ наявними в їхньому розпорядженні правовими й організаційними засобами. Отже, тенденція розвитку міжнародного права полягає не тільки в регулюванні різноманітних відносин між державами, а й у посиленні ролі людини, що стала одним з учасників міжнародних відносин і суб'єктом міжнародного права, хоча з обмеженою правосуб'єктністю. Із розвитком міжнародного права та міждержавних відносин обсяг прав й обов'язків індивіда розширюватиметься, а його роль в міжнародній арені – зростатиме (Zavalniuk, 2016).

В умовах розбудови кримінально-виконавчої системи України, що є тривалою та має чимало етапів і чинників, слід акцентувати увагу на певному прогресі, спрямованому на антропоцентричний вектор відповідних реформ. Ідеться про увагу посадовців і науковців до питань захисту прав та свобод засуджених осіб, потребу антропологізації досліджень у цій сфері.

Якщо здійснити порівняльний аналіз національного та європейського погляду на

забезпечення захисту правового статусу засуджених, то відмінною характеристикою є саме різний підхід і ставлення до її «людської гідності». У країнах Європи це поняття є визначальним, а ставлення до засудженого полягає в дотриманні мінімальних стандартних норм у поводженні з ним, яке не може порушувати права на повагу до його людської гідності.

Європейська пенітенціарна концепція враховує факт позбавлення волі, а не режим, оскільки ув'язнення передбачає позбавлення волі, що власне і є покаранням. Тому ставлення до засудженого є забезпеченням усього необхідного не тільки як людським потребам, а й людській гідності. Тобто європейська модель ставлення до засуджених передбачає, що навіть злочинець повинен залишатися людиною та жити в суспільстві, бути його невід'ємною частиною. Національна ж модель трактує по-іншому й ставить засудженого «поза суспільством», тобто покарання та виправлення полягає в безособистісній системі.

Досліджуючи й аналізуючи цю проблему, необхідно вибудувати оптимальний варіант цілісної системи визначення правового статусу засуджених відповідно до міжнародних стандартів, з огляду на наявні соціально-економічні реалії та практичну реалізацію.

Важливою проблемою також лишається дотримання прав і законних інтересів засуджених осіб. За період розвитку нашої держави їхні права, свободи й умови утримання наближали до міжнародних стандартів. Проте норми чинного вітчизняного законодавства ще не цілком досконали й не повністю відповідають вимогам міжнародного рівня. Світова громадськість постійно акцентує увагу на порушенні життєво важливих прав і свобод засуджених осіб, що зумовлює теоретичну та практичну значущість дослідження цієї проблеми в контексті права.

Удосконалення механізму правового регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи, яка безпосередньо впливає на забезпечення правового статусу засуджених осіб, має відбуватися, зокрема, шляхом узгодження нормативної бази щодо діяльності

органів й установ виконання покарань, слідчих ізоляторів з національним законодавством, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, практикою Європейського суду з прав людини та Європейськими пенітенціарними правилами.

Наукова новизна

Забезпечення невід'ємних природних прав людини, навіть якщо вона отримала статус засудженої особи, вимагає від держави, спеціально уповноважених її органів і посадових осіб, додаткових заходів і засобів правового впливу, створення та утримання установ виконання покарань, перевиховання цих осіб тощо. Видається, що саме на науковців покладено важливу місію, а саме щодо висвітлення особливостей людської природи, зокрема засуджених осіб, з позицій різних наукових шкіл, людської гідності, її прав і свобод, правосвідомості, соціалізації та ресоціалізації насамперед задля попередження вчинення протиправних діянь, а також усвідомлення небезпеки шкоди таких діянь для інших осіб, їхніх об'єднань, людської цивілізації, небезпек для власного подальшого життя. Тобто антропологізацію сучасних правових досліджень вважаємо одним з пріоритетних векторів різних галузей сучасної науки.

Висновки

Перед Українською державою, науковою елітою та посадовцями постало чимало невідкладних завдань щодо створення ефективною правовою системою, яка захищала б права та свободи людини незалежно від умов, у яких вона перебуває. Реформування кримінально-виконавчої системи має ґрунтуватися на демократичних засадах, узгоджуватися з європейською пенітенціарною концепцією та національними інтересами України. Це неможливо здійснити без напрацювання ґрунтовної наукової бази, посиленої уваги до цього питання представників сучасних наукових шкіл, насамперед – філософії права. Тому важливо активізувати окреслені напрями вивчення правової антропології, пенології, інших наукових напрямів.

REFERENCES

- Balynska, O. (2009). Antropolohichni aspekty pravomirnosti ta protypravnosti u verbalno-bikheviorystskii doktryni [Anthropological aspects of legality and illegality in verbal-behavioral doctrine]. *Antropolohiia prava: filozofskiyi ta yurydychnyi vymiry (stan, problemy, perspektivy), Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, prospects):* Proceedings of the 4 All-Ukrainian round table (pp. 17-30). Lviv: Krai [in Ukrainian].
- Bandura, O. (2019). Antropolohiia prava yak skladova filozofskoi antropolohii (zahalnyi narys) [Anthropology of law as a component of philosophical anthropology (general essay)]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(17), 8-15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8> [in Ukrainian].
- Borodin, I.L. (2018). Pravova antropolohiia yak metodolohiia doslidzhennya prav lyudyny i hromadyanyna – istoryko-pravovyy analiz [Legal anthropology as a methodology for the study of human and civil rights - historical and legal analysis]. *Yurydychnyi visnyk, Legal Bulletin*, 4, 46-53 [in Ukrainian].

- Broekman, J.M. (1979). *Recht und Anthropologie*. Freiburg.
- Kaminska, N., Dzhuska, A., & Shemchuk, V. (2020). Realizatsiia konstytutsiinoho prava liudyny na taiemnytsiu telefonnykh rozmov v Ukraini [Realization of the constitutional right to privacy of telephone conversations in Ukraine in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 100-109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100> [in Ukrainian].
- Kelman, M.S., & Kelman, R.M. (2018). Kontseptualizatsiia problemy piznannia naukovykh teorii u zahalnoteoretychnomu pravoznavstvi [Conceptualization of the problem of cognition of scientific theories in general theoretical jurisprudence]. *Priorytetni napriamy doslidzhen rozvytku derzhavy i prava v umovakh yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy. Z nahody 65-richchia prof. I. Bilasa, Priority directions of research of development of the state and law in the conditions of Euro-Atlantic integration of Ukraine. On the occasion of the 65th anniversary of prof. I. Bilas*, N. Kaminska (Eds.). Kyiv-Drohobych: Prosvit [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. [Constitution of Ukraine from June 28, 1996]. *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- Kostytskiy, M.V., Kaminska, N.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the context of modern social transformations]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(9), 4-11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian].
- Kozachenko, O.V., & Melkikian, M.H. (2019). Poniattia ta vlastyvosti pokarannia na zasadakh kulturo-antropolohichnoi metodolhii [The concept and properties of punishment on the basis of cultural and anthropological methodology]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 2, 44-49. doi: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2019-2-8> [in Ukrainian].
- Lampe, E.-J. (1970). *Rechtsanthropologie*. Erster Band Individualstrukturen in der Rechtsordnung. Berlin.
- Nikolaienko, T.B. (2019). Teoretyko-pravovi zasady pryznachennia ta vykonannia spetsialnykh pokaran shchodo viiskovosluzhbovrsiv [Theoretical and legal principles of appointment and execution of special punishments for servicemen]. *Doctor's thesis*. Kyiv; Irpin: [B. v.] [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii, moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and Legal Measurements of Professional Deformation, Moral Consciousness of the National Police of Ukraine]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Rosen, L. (1989). *The Anthropology of Justice: law as culture in Islamic society*. Cambridge.
- Rulan, N. (1999). *Iuridicheskaia antropologiiia [Legal Anthropology]*. (Trans). Moscow: Norma [in Russian].
- Sir Maine, H.S. (1891). *Ancient Law: its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. London.
- Volosheniuk, O.V. (2019). Perevahy i nedoliky polityky multykulturalizmu [Advantages and disadvantages of multiculturalism policy]. *Forum Prava, Forum Rights*, 56(3), 6-12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240906> [in Ukrainian].
- Yahunov, D.V. (2011). *Penitentsiarna sistema Ukrainy: istorychnyi rozvytok, suchasni problemy ta perspektyvy reformuvannia [Penitentiary system of Ukraine: historical development, modern problems and prospects of reform]* (4th ed., rev.). Odesa: Feniks. Retrieved from http://www.yahunov.in.ua/?page_id=837 [in Ukrainian].
- Zavalniuk, V.V. (2016). Kontseptualni zasady yurydychnoi antropolohii: mizhnarodno-pravovy vymir [Conceptual principles of legal anthropology: international legal dimension]. *LEX PORTUS*, 1, 24-34. Retrieved from <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6476/%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Балинська О. Антропологічні аспекти правомірності та протиправності у вербально-біхевіористській доктрині. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)* : ст. учасників ІV Всеукр. круглого столу (Львів, 28–29 листоп. 2008 р.). Львів : Край, 2009. С. 17–30.
- Бандура О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 8–15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>.
- Бородін І. Л. Правова антропологія як методологія дослідження прав людини і громадянина – історико-правовий аналіз. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 46–53. (Серія «Повітряне і космічне право»).
- Broekman J. M. *Recht und Anthropologie*. Freiburg, 1979. S. 206.
- Камінська Н., Джуська А., Шемчук В. Реалізація конституційного права людини на таємницю телефонних розмов в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 100–109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100>.
- Кельман М. С., Кельман Р. М. Концептуалізація проблеми пізнання наукових теорій у загальнотеоретичному правознавстві. *Пріоритетні напрями досліджень розвитку держави і права в умовах євроатлантичної інтеграції України. З нагоди 65-річчя проф. І. Біласа* : монографія / за заг. ред. Н. Камінської. Київ–Дрогобич : Просвіт, 2018. С. 63–83.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3 (9). С. 4–11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113.
- Козаченко О. В., Мелкіян М. Г. Поняття та властивості покарання на засадах культуро-антропологічної методології. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 44–49. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2019-2-8>.
- Lampe E.-J. *Rechtsanthropologie. Erster Band Individualstrukturen in der Rechtsordnung*. Berlin, 1970.
- Ніколаєнко Т. Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ ; Ірпінь : [Б. в.], 2019. 556 с.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації, моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
- Rosen L. *The Anthropology of Justice: law as culture in Islamic society*. Cambridge, 1989.
- Рулан Н. Юридическая антропология : учебник / пер. с фр. М. : Норма, 1999. 310 с.
- Sir Maine H. S. *Ancient Law: its connection with the early history of society and its relation to modern ideas*. London, 1891.
- Волошенюк О. В. Переваги і недоліки політики мультикультуралізму. *Форум Права*. 2019. № 56(3). С. 6–12. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3240906>.
- Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування : монографія. Вид. 4-те, переробл. та доповн. Одеса : Фенікс, 2011. 446 с. URL: http://www.yagunov.in.ua/?page_id=837.
- Завальнюк В. В. Концептуальні засади юридичної антропології: міжнародно-правовий вимір. *LEX PORTUS*. 2016. № 1. С. 24–34. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6476/%D0%97%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2020

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>;

Kovalev A. – Researcher of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0246-568X>

Anthropological Dimension of Research on the Rights and Freedoms of Convicted Persons

The purpose of the article is to analyze existing research on the rights of convicts and highlight their anthropological direction, as well as emphasize their importance for the anthropology of law and philosophy of law in general, constitutional law, criminal law, improving mechanisms to protect the rights, freedoms and interests of convicts. The methodological basis of the article is a set of philosophical and philosophical methods, general and special scientific methods. Determinants, in our opinion, are dialectical and: logical, formal-legal and historical, comparative-legal and systemic methods, as well as anthropological, activity and other approaches. Scientific novelty. Ensuring the inalienable natural human rights, even when it has received the status of a convicted person, requires from the state, its specially authorized bodies and officials, additional measures and means of legal influence, the establishment and maintenance of penitentiaries, re-education of these persons. Scientists have an important mission, in particular, to reveal the features of human nature, including convicts in terms of various scientific schools, human dignity, its rights and freedoms, legal awareness, socialization and resocialization, in order, above all, to prevent illegal acts, disclosure the danger of harm to such acts for themselves and others, their associations, human civilization. Conclusions. The Ukrainian state, scientific elite and officials face a number of urgent tasks to create an effective legal system that would protect human rights and freedoms, regardless of the conditions in which they find themselves. The reform of Ukraine's penitentiary system must be based on democratic principles, in line with the European penitentiary concept and Ukraine's national interests. This is impossible to do without a thorough scientific base, constant attention of representatives of modern scientific schools, especially the philosophy of law, and it is important that we continue to outline the areas of study of legal anthropology, penology and other scientific areas.

Keywords: human rights; rights of convicts; philosophy of law; anthropological approach; legal regulation; realization of rights and freedoms of convicts.

Братасюк М. Г. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення

*Метою статті є висвітлення проблем становлення в сучасній Україні гуманістичної філософії правового захисту. Унаслідок утвердження демократичних засад життя постала необхідність у переосмисленні суті права, його форм і виявів, зокрема філософії правового захисту. **Методологія.** Стаття виконана із застосуванням принципу взаємодоповнюваності філософських методів: герменевтичного, діалектичного, аксіологічного; загальнонаукових: об'єктивності, системності, аналізу та порівняльно-правового методу як спеціально-правового, що забезпечило цілісність дослідження та бачення правового захисту як людиномірного феномену. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті обґрунтовано необхідність подолання легістського трактування правового захисту, яке зводиться до проблеми законодавчого закріплення прав людини та фактично отожднюється із захистом «букви закону». Зазначено, що з метою формування гуманістичної філософії правового захисту необхідно змістити акцент із закріплення прав людини в національному законодавстві на реальний їх захист. Для цього під філософію захисту прав людини необхідно підвести нові світоглядно-філософські, юснатуралістичні засади, відмовившись від легістських. Сучасна філософія захисту прав людини має використовувати також осучаснений понятійний апарат. Принцип верховенства права як мегапринцип має стати надійною засадою правозахисної діяльності, ефективним методом ствердження людини як суб'єкта права. **Висновки.** Державоцентристська філософія захисту права не сумісна із сучасною філософією прав людини, тому має бути замінена гуманістичною філософією правового захисту. Усі ми несемо відповідальність за стан права в країні, самореалізацію, зрештою, за долю власну, нащадків, усієї країни. Тому дбати про ефективну систему правового захисту, про її дієвість – це справа кожного й усіх – держави, громадянства, народу, кожного його представника.*

Ключові слова: захист права; філософія захисту права; легістська доктрина; юснатуралізм; правові принципи; правові поняття; загальнолюдські цінності; верховенство права.

Вступ

Захист прав людини – проблема, що ніколи не втратить своєї актуальності, оскільки безпосередньо стосується людського буття, самого його існування, здійснення, реалізації. Людське буття – це безперервне здійснення людьми їхніх природних прав, що є універсальними, невідчужуваними, неподільними. Без цього здійснення, у випадку їх відчуження, людина не може відбутися як повноцінна людська істота. Забезпечувати якнайповнішу реалізацію та захист невідчужуваних прав людини – це чи не найважливіше завдання для українського суспільства й держави України, оскільки, на жаль, за останні десятиліття ситуація з дотриманням прав людини в українському соціумі дуже загострилася, свідченням чого є два недавні Майдани, що стали вираженням невдоволення народу діями влади, її неповаги до прав людини. Не варто забувати й про російсько-українську війну, яка є брутальним порушенням прав людини, від якої вже постраждали мільйони людей, а понад двадцять тисяч загинули.

Мета і завдання дослідження

Різні аспекти сучасної філософії захисту прав людини досліджують такі українські правознавці, як: Д. Андреєв, Н. Бордун, О. Венецька, О. Зайчук, А. Джуська, Н. Камінська, В. Нестерович,

О. Огородник, Н. Оніщенко, В. Паліюк, Т. Пашук, Е. Рагушевський, А. Романова, Т. Рябовол, В. Сущенко, В. Шемчук та ін. (Bordun, 2012; Venetska, 2009; Paliuk; Pashuk, 2007; Rehushevskiy, 2004; Ohorodnyk, 2008; Romanova, 2012; Sushchenko, 2012; Kaminska, Dzhuska, & Shemchuk, 2020; Nesterovych, 2017; Onishchenko, 2007; Dakhova, 2018; Riabovol, 2019; Andreiev, & Ivanchenko, 2020). Ці та інші автори розробляють сучасну концепцію прав людини, проблему правозахисної функції держави, правових засобів захисту, способів ефективного правового захисту, участі громадянського суспільства в правозахисній діяльності тощо.

Проте за чималої, здавалось би, уваги до проблеми прав людини та їх захисту, малорозробленою є низка питань: методологічні засади дослідження правозахисної діяльності, особливостей формування й тенденцій розвитку філософії правового захисту в сучасній Україні, формування сучасного понятійного апарату, вплив світоглядного чинника на правозахисну діяльність, формування дієвої системи захисту прав людини, засад цього захисту, верховенства права як методу захисту прав людини тощо. З огляду на зазначене, нашим завданням є, на підставі аналізу джерел, осмислити окремі основні проблемні аспекти філософії захисту прав людини в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу

Донедавна проблему захисту прав людини українські правознавці, зокрема філософи права досліджували доволі скромно. Її дослідження полягало у проблемі законодавчого закріплення прав людини. Переважна більшість українських правників були переконані, що у разі закріплення прав людини в позитивному праві, ситуація з правами людини автоматично зумовить їх реалізацію та забезпечення. Виховані на засадах законницької доктрини, вони вірили у всесилля «букви закону». Проте, все виявилось набагато складнішим – законодавче закріплення прав людини стало лише початковою стадією в забезпеченні їх реалізації. Нині українці мають усі можливі кодекси, проте ситуація з правами людини залишається тривожною, оскільки порушення їх в сучасній Україні стало тотальним. Поважати права людини виявилися не готовими як державна влада, ті люди, які її уособлюють, так і громадяни, які щоразу більше звикають жити «по-поняттям». У країні, де відсутня розвинена демократія, де не вибудовано міцних державних інституцій та ефективної системи правового захисту, де немає контролю народу за діяльністю державної влади, де республіканізм швидше декларація, а не реальність, – там порушення прав людини неминуче стає типовим явищем (Shevchuk, 2006). Ми поділяємо стурбованість В. Вишковської, яка зазначає: «На жаль, розмитість, невизначеність, а то й повна відсутність юридичних правил, які б регулювали захист громадян, свідчать про незадовільну правову ситуацію, яка склалася в суспільстві. Юридичні механізми, які діяли в минулому, зруйновані, нові ще не сформовані, а ті, що діють, недосконалі. За таких умов правовий статус людини і громадянина, закріплені в Конституції України, не має реального підґрунтя. А це загрожує перетворенням суб'єктивних прав у декларацію, відірвану від реального життя» (Vyshkovska, 2011). На наш погляд, українська філософія захисту прав людини, з огляду на сказане вище, має нині *змістити акцент із закріплення прав людини в національному законодавстві на реальний їх захист*. Цілком підтримуємо позицію, що «реальний стан забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні потребує суттєвого удосконалення та покращення» (Bilozorov, & Vyshkovska, 2015).

Найперше для цього під філософію захисту прав людини необхідно підвести *нові світоглядно-філософські, юснатуралістичні засади, відмовившись від легістських*, оскільки в сучасній Україні легістська доктрина ще достатньо живуча, особливо в правозастосовній діяльності, хоча її принципи та цінності, як державоцентричні по суті, є несумісними з демократичними цінностями. Ідея

держави-благодійниці, яка «надає права» засобом прийняття закону, явно застаріла, так само як ідея тотожності права та закону. Легістська доктрина акцентувала на такій функції держави, як захист найперше закону, його «букви», що уособлювала державну волю та її інтерес, а вже після – захист «наданих державою прав» людини. Зрештою, людина, як правило, опинялася в ситуації поразки перед всесильною державою з її репресивною системою.

Має стверджуватися і розвиватися принцип людини як найвищої цінності з її гідністю та природними невідчужуваними правами, що, ніким «не надані», а зумовлені людською природою; принцип первинності та визначальності природних прав людини стосовно закону замість застарілих названих вище ідей і принципів.

Це означає, що правники, чиновники й громадяни мають усвідомити, що позитивне право (закон) є наслідком прав людини, вторинним і похідним від них. Тобто, *сучасна філософія захисту прав людини має ґрунтуватися на природно-правовому підході, який стверджує загальнолюдські цінності*, які втілюють і відтворюють основи людського буття, оскільки поза ними воно буде частковим, неповноцінним, і ці цінності закріплені принципами права, які є ядром, підґрунтям правової системи.

Правова держава починається з визнання людини як найвищої цінності та її природних невідчужуваних прав і позитивації їх на конституційному рівні. З принципу людини як найвищої цінності органічно випливає ідея захисту державою невідчужуваних прав людини як її основна, найважливіша функція, найважливіший обов'язок – до цієї ідеї українській державній владі треба звикати, бо донині така ідея нею засвоєна ще не була. Ми цілком підтримуємо позицію тих науковців, які називають правозахисну функцію держави основною, а всі інші функції – похідними від неї.

Зміщення акценту з закріплення прав людини на їх захист та реалізацію, вимагає сьогодні від наших правників розмежування понять «правозахисна діяльність» та «законозахисна діяльність», які з позицій легізму ототожені, хоча насправді захист права й захист закону – це не одне й те саме, так само як право та закон (Bratasiuk, 2017, 2019). Захищати закон треба у тому випадку, коли він правовий за змістом і духом, тобто не порушує прав людини. І який сенс захищати закон, його «букву», якщо він порушує смисли права, права людини, заперечує загальнолюдські цінності, і тим самим культивує несправедливість і примножує безправ'я?

Сучасна філософія захисту прав людини в Україні має остаточно подолати державоцентризм як провідний принцип і формуватися на гуманістичних, антропоцентричних засадах.

Права людини, як наголошує Р. Алексі, мають структуру принципів права (Riera, 2012). Ці права-принципи мають трактуватися як чинний закон, порушувати який не дано нікому – ні іншим громадянам, ні представникам влади. Нашим правникам треба формувати нове розуміння прав людини. Науковці наголошують, що нині слід відмовитися від трактування прав людини як чогось статичного, непорушного, раз і назавжди даного. Підґрунтям сучасної філософії правового захисту має бути ідея, що права людини «... постійно мігрують і флюктують. Це безперервна динаміка конституювання прав, що не даються раз і назавжди, а мусять переформулюватися і переустановлюватися. Їх потрібно винаходити й відновлювати в нових історичних контекстах і за інших силових співвідношень» (Bratasiuk, 2019). Ця ідея виникає з усвідомлення людиною, яка є «non finito», незавершеності, постійної змінюваності, вічного становлення. Нині важливо усвідомити, що права людини – категорія змінювана, рухома, динамічна, її реалізація значно залежить від рівня розвитку суспільства, його правового розвитку, внутрішньої політики держави, особливо соціальної, від громадянського суспільства, його зрілості, дієвості громад, органів місцевого самоврядування, а також правозахисної діяльності міжнародних правозахисних інституцій.

Сучасна філософія захисту прав людини має використовувати також осучаснений понятійний апарат. Дослідження проблеми правозахисної діяльності вимагає переосмислення таких понять та концептів, як: правові засоби, механізм правового захисту, система правового захисту тощо. Річ у тім, що вони в нашому правознавстві трактуються теж переважно з позицій легістського підходу (Bratasiuk, 2019), у контексті якого критерієм правності є, як правило, державно-владне насильство.

Передусім трактування правових засобів подається, зазвичай, як сукупність закріплених законодавством способів і знарядь, які використовують державні органи з метою запобігання чи припинення правопорушень і відновлення порушеного права. У цьому випадку важливим стає такий критерій, як законодавче закріплення, тобто, дозвіл законодавством використовуваних державою засобів. Цим критерієм, що є зовнішнім щодо права, підмінюється істотний критерій, а саме – відповідність цих засобів загальнолюдським цінностям, смыслом права, його стандартам, загальнолюдським принципам. Але ж відомо, що законодавство може дозволити органам влади такі засоби та способи, які заперечують усі смысли права, його гуманістичні цінності та принципи: надмірне насильство, репресії, необґрунтовані заборони чи втручання в права людини, надмірне обмеження особистої

свободи, зневага до людської гідності тощо. Проте нині, будуючи правове суспільство, треба позбуватися такого неправового виміру в діяльності влади, звертаючись до критерію *правності* як відповідності використовуваних владою засобів, зокрема й насильства, примусу, принципів верховенства права таким його складовим, як: принцип поваги до прав людини, її честі та гідності, принцип правової рівності, принцип справедливості, принцип пропорційності, правової визначеності, принцип передбачуваності тощо. Тобто, трактувати правові засоби, очевидно, треба, акцентуючи на *відповідності* застосовуваних владою засобів *правовим* цінностям і смыслам, загальнолюдським принципам права (Bratasiuk, 2019). Зрозуміло, що це стосується усвідомлення не лише правозахисних засобів, а й інших понять і категорій: правозахисний механізм, правозахисна система, правозахисна діяльність тощо.

Зокрема, правозахисна діяльність тому й називається *правозахисною*, що вона увідповіднена ідеям права, принципам і смыслам права, що не тотожне букві закону. Ця діяльність має ґрунтуватися на гуманістичних засадах, найважливішою з яких є мегапринцип верховенства права як *система правових вимог* до всіх суб'єктів правового захисту (Bilas, 2011). На цьому також варто акцентувати, тому що трактувати цей та інші принципи нашим правникам ще треба навчитися, оскільки нівелювання принципів права, применшення їхньої значущості для правового розвитку спільно з нормами в нинішній Україні традиційно продовжується. Кожна змістовна складова верховенства права є своєрідною вимогою як для законодавця, так і для суб'єкта правозахисної діяльності. Дотримання цих вимог є запорукою успішного правового захисту.

Принцип верховенства права як мегапринцип (С. Головатий) має стати надійною засадою правозахисної діяльності, ефективним методом ствердження людини як суб'єкта права. Слід зауважити, що *правові основи захисту прав людини, що сфокусовані в мегапринципові верховенства права, не можна зводити до суто законодавчого підґрунтя*. Тобто, засадами захисту мають бути найперше правові, а не просто законодавчі засади, оскільки законодавство може бути неправовим, може порушувати вимоги права, заперечувати права людини. Таких прикладів чимало, коли «буква закону», вивищуючись над «духом права», зумовлює порушення прав людини. Дух права в правозахисну діяльність в умовах України може бути втілений шляхом звернення наших суб'єктів правозастосування до практики ЄСПЛ, використання його рішень для захисту порушених прав людини.

Дослідники зауважують, що сутність здійснення правозахисної функції полягає в тому,

що вона є способом діяльності уповноваженого суб'єкта, який «позбавлений права діяти інакше, ніж на підставі закону або в межах наданих йому повноважень» (Bilozorov, & Vyshkovska, 2015). Що ж, виходить за межі повноважень, окреслених законом, суб'єкти правозастовної діяльності не повинні, дотримуватися вимог законодавства треба, але в разі розходження законодавства з вимогами права, його духом, стандартами захисту прав людини суб'єкт правозастосування, мабуть, має право від законодавства відступити. Бо ж, як слушно наголошує В Нерсесянц, «... закон і держава мають бути орієнтовані на втілення і здійснення вимог права, оскільки саме в цьому полягає їх смисл, мета і значення. Закон (позитивне право) і держава цінні лише як правові явища» (Nersesians, 1998).

Науковці стверджують, що «суд може захистити особу, застосовуючи справедливість як право замість закону і всупереч закону. Верховний Суд США у рішенні справи Хенінгсен проти Блумфілд Моторс Інк. зазначив: «Чи існує принцип більш знайомий і міцніше вмонтований в історії англо-американського права, ніж основна доктрина, згідно з якою суди не повинні дозволяти використовувати себе як інструмент беззаконня та несправедливості?» (Barak, 1999; Berniukov, 2008). Суд не може діяти всупереч закону та зобов'язаний відновити справедливість, порушену в процесі прийняття законодавчого акту.

Суддя, будучи неупередженим, повинен бути підкореним лише праву, яке не можна ототожнювати із законом. Слушною є думка К. Кресс, що у судді «не існує і загального морального обов'язку безумовно підпорядковуватися закону тільки тому, що він – закон» (Kress, 1991, р. 207). Зокрема, аналізуючи співвідношення права та справедливості, Г. Радбрух у знаменитій формулі зазначає, що, коли чинне позитивне право настільки несумісне зі справедливістю, що повністю заперечує її, воно, як неправове за своєю природою, не повинно застосовуватися, бо «право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, як правопорядок і сукупність законів (Sanzung), які, по суті своїй, покликані служити справедливості» (Radbrukh, 2004, р. 234). Зрозуміло, що це така правова ідеологія, до якої українські правники лише починають звикати. Але це і є європейське правове мислення, його базові засади, тому, прагнучи потрапити до європейського правового простору, ми маємо їх засвоїти.

І ще один аспект, який вимагає переосмислення, а саме: правовий захист – це не монополія органів влади. Українському суспільству варто змінити своє ставлення до цієї проблеми тому, що її має вирішувати як держава і громадянське суспільство, так і кожна людина. У буденній правовій свідомості донині переважає легістська установка, відповідно до якої

захистити людину з її правами має і може лише держава. Проте насправді захищати право – це обов'язок кожного, бо право – це не просто сукупність норм позитивного права, це – загальнолюдська цінність, загальнозначуща передумова повноцінного життєтворення кожного. «Відмова від захисту права – це зрада людиною самої себе», – писав Р. Ієрінг. (Iering, 1994). Для повноцінного людського буття необхідні зазначені цінності та смисли, які втілює та виражає право, поза ними людське буття повноцінним бути не може. Сучасне правове мислення має бути цілісним, в його сприйнятті людина повинна бути неодмінною складовою буття і передбачати наслідки порушення вимог права для себе і для світу поза собою (Bratasiuk, 2020). А. Швейцер, аналізуючи кризу легізму в країнах Європи першої пол. XX ст., констатував: «Ми живемо під час відсутності права... Юристи допустили занепад права й справедливості. Але вони в цьому не винні. Просто в мисленні їх часу було відсутнє уявлення про те, на якому підґрунті має стверджуватися живе поняття права. Право постало жертвою відсутності світогляду, і лише на ґрунті нового світогляду воно здатне знову відродитися... Було б дурницею намагатися заперечувати зв'язок, що існує між правом і світоглядом. Світогляд є зародком усіх ідей і переконань, які зумовлюють характер поведінки індивіда та суспільства» (Shveytser, 1973, р. 89-90). Такий світоглядний поворот необхідно здійснити нині нашим правникам, кожному з нас, тоді право отримає надійне підґрунтя для свого розвитку.

Наукова новизна

У процесі дослідження було здійснено переосмислення законницької парадигми правового захисту й доведено, що її державоцентристські засади необхідно долати, оскільки вони несумісні з загальнолюдськими цінностями. Обґрунтовано ідею формування гуманістичної філософії захисту прав людини з позицій природно-правового підходу. Наголошено на необхідності формування для цієї філософії правового захисту нового понятійного апарату. З'ясовано, що принцип верховенства права має стати основним методом захисту прав людини.

Висновки

Державоцентристська філософія захисту права несумісна з сучасною філософією прав людини, тому має бути замінена гуманістичною філософією правового захисту, під яку необхідно підвести гуманістичне світоглядно-філософське підґрунтя. Захист прав людини не є монополією держави. Очевидно, що сама особистість найперше має дбати про захист своїх

невідчужуваних природних прав, бо вони, їх реалізація та захист є необхідною передумовою її повноцінного буття. Кожний з нас несе відповідальність за стан права в країні, самореалізацію, врешті-решт, за свою долю,

нащадків, усієї країни. Тому дбати про ефективну систему правового захисту, про її дієвість – це справа кожного і всіх – держави, громадянства, народу, кожного його представника.

REFERENCES

- Andreiev, D., & Ivanchenko, D. (2020). Filozofsko-pravovyi analiz zabezpechennia prava na informatsiiu v Ukraini [Philosophical and legal analysis of ensuring the right to information in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 62-69. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.62> [in Ukrainian].
- Barak, A. (1999). *Sudeyskoe usmotrenie [Judicial discretion]*. (Trans). Moscow: Norma [in Russian].
- Berniukov, A. (2008). Yurydychna hermenevtyka yak metodolohiia zdiisnennia pravosudiva (filozofsko-teoretychnyi analiz) [Legal hermeneutics as a methodology for the administration of justice (philosophical and theoretical analysis)]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Bilas, Yu.Yu. (2011). Yevropeiski standarty prav liudyny v konteksti pravozastosuvannia suchasnoi Ukrainy [European human rights standards in the context of law enforcement in modern Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bilozorov, Ye.V., & Vyshkovska, V.I. (2015). *Pravozakhysna funktsiia derzhavy: sutnist ta mekhanizmy zdiisnennia v Ukraini [Human rights function of the state: essence and mechanisms of implementation in Ukraine]*. Kyiv: Kadyba T.P. [in Ukrainian].
- Bordun, N. (2012). Antropolohichni ta sotsiokulturni zasady zakhystu prav liudyny [Anthropological and sociocultural principles of human rights protection]. *Publichne pravo, Public law*, 2, 310-316 [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2019). Svitohliadno-filozofski zasady pravozakhysnoi diialnosti [Worldview and philosophical principles of human rights activities]. *Osnovni prava liudyny: rozuminnia ta vyklyky, Basic human rights: understanding and challenges: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 10-12). Kyiv: Helvetyka [in Ukrainian].
- Bratasiuk, M.H. (2020). Tsilisne pravove myslennia yak chynnyk suchasnoho pravovoho rozvytku [Holistic legal thinking as a factor of modern legal development]. *Pravova derzhava: istoriia, stanovlennya ta perspektyvy pobudovy v such. Ukrayini, Rule of law: history, formation and prospects of construction in the present. Ukraine: Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 10-12). Uzhhorod: Helvetyka [in Ukrainian].
- Bratasiuk, V.M. (2017). Liudyna-osobystist yak subiekt zakhystu prava [The individual as a subject of protection of rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 47(3), 181-185 [in Ukrainian].
- Dakhova, I.I. (2018). Obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny: konstytutsiine rehuliuвання ta praktyka Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny [Restrictions on the exercise of human rights and freedoms: constitutional regulation and case law of the European Court of Human Rights]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 17-25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599> [in Ukrainian].
- Iering, R. (1994). *Borba za pravo [Fight for the right]*. Moscow [in Russian].
- Kaminska, N., Dzhuska, A., & Shemchuk, V. (2020). Realizatsiia konstytutsiinoho prava liudyny na taiemnytsiu telefonnykh rozmov v Ukraini [Realization of the constitutional human right to secrecy of telephone conversations in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1(114), 100-109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100> [in Ukrainian].
- Kress, K. (1991). Legal Indeterminacy and Legitimacy. *Legal Hermeneutics: History, Theory and Practice*. G. Leyh (Ed.). Berkeley: University of California Press.
- Nersesians, V.S. (1998). *Filosofiiia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: INFRA-NORMA [in Russian].
- Nesterovych, V.F. (2017). Verkhovenstvo prava ta zabezpechennia prav liudyny na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy [Rule of law and ensuring human rights in the temporarily occupied territories of Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 200, 85-92 [in Ukrainian].
- Ohorodnyk, O.H. (2008). Mekhanizm zabezpechennia prav i svobod liudyny ta pryntsyyp zakonnosti v Ukraini [The mechanism of ensuring human rights and freedoms and the principle of legality in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 15 [in Ukrainian].
- Onishchenko, N.M., & Zaichuk, O.V. (Eds.). (2007). *Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Problems of realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine]*. Ktyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
- Paliuk, V.P. *U yakykh vypadkakh ukrainski suddi zoboviazani zastosovuvaty Konventsiiu pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod? [In which cases are Ukrainian judges obliged to apply the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms?]*. Retrieved from <http://www.apcourt.gov.ua> [in Ukrainian].
- Pashuk, T.I. (2007). Pravo liudyny na efektyvnyi derzhavnyi yurydychnyi zakhyst yii prav ta svobod [The human right to effective state legal protection of its rights and freedoms]. *Pratsi Lvivskoi laboratorii prav liudyny i hromadianyna Naukovo-doslidnoho instytutu derzhavnoho budivnytstva ta mistsevoho samovriaduvannia APRNU, Proceedings of the Lviv Laboratory of Human and Citizen Rights of the Research Institute of State Building and Local Self-Government of the APRNU*, 15, 177 [in Ukrainian].
- Radbrukh, G. (2004). *Filosofiiia prava [Philosophy of Law]*. Moscow: Mezndunar. Otnosheniia [in Russian].

- Rehushevskiy, E.Ye. (2004). Konstytutsiino-pravovi harantii politychnykh prav ta svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal guarantees of political rights and freedoms of man and citizen in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Riabovol, L.T. (2019). Ombudsmen yak instytutsiino-orhanizatsiina harantiia prav i svobod liudyny: zarubizhnyi dosvid [The ombudsman as an institutional and organizational guarantee of human rights and freedoms: foreign experience]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, 30(69), 4, 38-43. doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/07> [in Ukrainian].
- Riepa, A. (2012). Prava liudyny: filosofii dolannia pereshkod [Human rights: a philosophy of overcoming obstacles]. *Filosofii prav liudyny, Philosophy of human rights*. Sh. Hosepat, H. Domman (Eds.). Kyiv: Nika-Tsentri [in Ukrainian].
- Romanova, A.A. (2012). Systema zabezpechennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [The system of ensuring human and civil rights and freedoms in Ukraine]. *Forum prava, Forum of Law*, 2, 599-602 [in Ukrainian].
- Shevchuk, S. (2006). Pryntsyp verkhovenstva prava i realizatsiia derzhavnoi polityky [The principle of the rule of law and the implementation of public policy]. *Ukrainske pravo, Ukrainian law*, 1(19), 67-71 [in Ukrainian].
- Shveytser, A. (1973). *Kultura i etika. Blagogovenie pered znizniu [Culture and ethics. Reverence for life]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Sushchenko, V.M. (2012). Problemy realizatsii ta zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini [Problems of realization and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 2(129), 28-31 [in Ukrainian].
- Venetska, O. (2009). Lisabonskyi dohoriv i yedyni yevropeiski standarty prav liudyny [Lisbon is up and common European human rights standards]. *Visnyk Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka, Bulletin of Ivan Franko National University of Lviv*, 49, 3-7 [in Ukrainian].
- Vyshkovska, V.I. (2011). Zahalnoteoretychna konstruktsiia mekhanizmu pravozakhysnoi diialnosti v Ukraini [General theoretical construction of the mechanism of human rights activity in Ukraine]. *Naukovyi chasopys Natsionalnogo pedahohichnogo universytetu imeni M.P. Drakhmanova, Science Chronicle of the National Pedagogical University named after M.P. Drakhmanova*, 16, 53-58 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андреев Д., Иванченко Д. Філософсько-правовий аналіз забезпечення права на інформацію в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 62–69. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.62>.
- Барак А. Судейское усмотрение / пер. с англ. М. : Норма, 1999. 376 с.
- Бернюков А. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Львів, 2008. 200 с.
- Білас Ю. Ю. Європейські стандарти прав людини в контексті правозастосування сучасної України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2011. 252 с.
- Білозьоров Є. В., Вишковська В. І. Правозахисна функція держави: сутність та механізми здійснення в Україні : монографія. Київ: Кадиба Т. П., 2015. 202 с.
- Бордун Н. Антропологічні та соціокультурні засади захисту прав людини. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 310–316.
- Братасюк М. Г. Світоглядно-філософські засади правозахисної діяльності. *Основні права людини: розуміння та виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 груд. 2019 р.). Київ : Гельветика, 2019. С. 10–12.
- Братасюк М. Г. Цілісне правове мислення як чинник сучасного правового розвитку. *Правова держава: історія, становлення та перспективи побудови в суч. Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Ужгород, 14–15 лют. 2020 р.). Ужгород : Гельветика, 2020. С. 10–12.
- Братасюк В. М. Людина-особистість як суб'єкт захисту права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 47. Т. 3. С. 181–185. (Серія «Право»).
- Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 17–25. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1467599>.
- Иеринг Р. Борьба за право. М., 1904. 236 с.
- Камінська Н., Джуська А., Шемчук В. Реалізація конституційного права людини на таємницю телефонних розмов в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 100–109. doi: <https://doi.org/10.33270/01201141.100>.
- Kress K. Legal Indeterminacy and Legitimacy. *Legal Hermeneutics: History, Theory and Practice* / Edited by G. Leyh. Berkeley : University of California Press, 1991. P. 200–218.
- Нерсесянц В. С. Философия права. М. : ИНФРА-НОРМА, 1998. С. 58–60.
- Нестерович В. Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 85–92. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.102>.
- Огородник О. Г. Механізм забезпечення прав і свобод людини та принцип законності в Україні. *Право України*. 2008. № 6. С. 15.
- Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : монографія / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. Київ : Юрид. думка, 2007. 424 с.
- Паліюк В. П. У яких випадках українські судді зобов'язані застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основних свобод? URL: <http://www.apcourtkiev.gov.ua>.

- Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний юридичний захист її прав та свобод. *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПРНУ*. 2007. Вип. 15. С. 177. (Серія 1 «Дослідження та реферати»).
- Радбрух Г. Философия права. М. : Междунар. отношения, 2004. 238 с.
- Регушевський Е. Є. Конституційно-правові гарантії політичних прав та свобод людини й громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 18 с.
- Рябовол Л. Т. Омбудсмен як інституційно-організаційна гарантія прав і свобод людини: зарубіжний досвід. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 4. С. 38–43. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2019.4/07>.
- Рєпа А. Права людини: філософія долання перешкод. *Філософія прав людини* / за ред. Ш. Госепата, Г. Доммана. Київ : Ніка-Центр, 2012. С. 8–9.
- Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–602.
- Шевчук С. Принцип верховенства права і реалізація державної політики. *Українське право*. 2006. № 1 (19). С. 67–71.
- Швейцер А. Культура и этика. Благоговение перед жизнью. М. : Мысль, 1973. 380 с.
- Сущенко В. М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Наукові записки НАУКМА*. 2012. № 2. Т. 129. С. 28–31. (Серія «Юридичні науки»).
- Венецька О. Лісабонський договір і єдині європейські стандарти прав людини. *Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка*. 2009. Вип. 49. С. 3–7.
- Вишковська В. І. Загальнотеоретична конструкція механізму правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2011. Вип. 16. С. 53–58. (Серія № 18 «Економіка і право»).

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2020

Bratasiuk M. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of the Lviv National Ivan Franko University, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9216-0911>

Philosophy of Human Rights Protection from the Standpoint of Modern Legal Thinking

Purpose. The article highlights the issue of formation of humanistic philosophy of legal protection in modern Ukraine. In connection with the assertion of democratic principles of life, a need to rethink the essence of law, its forms and manifestations, including philosophy of legal protection, has been raised. **The methodology.** The article has been written using the principle of complementarity of philosophical methods: hermeneutic, dialectical, axiological; general scientific methods: objectivity, systematization, analysis and comparative legal method as a special legal, which has ensured the integrity of the study and vision of legal protection as a human phenomenon. **The scientific novelty** is: the article emphasizes the need to overcome the legist interpretation of legal protection, which has been reduced to the problem of legislative consolidation of human rights. The idea is proposed that it is now necessary to shift the emphasis from enshrining human rights in national legislation to their real protection. To do this, under the philosophy of human rights protection it is necessary to bring new worldview-philosophical, jusnaturalistic principles, while abandoning the legist ones. Modern philosophy of human rights protection must also use a modernized conceptual apparatus. The principle of the rule of law as a mega-principle should become a reliable basis for human rights activities, an effective method of establishing a person as a subject of law. **Conclusions.** The state-centric philosophy of law protection is incompatible with the modern philosophy of human rights, thus it should be replaced by a humanistic philosophy of legal protection. Each of us is responsible for the state of law in the country, for himself, his self-realization, ultimately for his destiny, his descendants, the whole country. Therefore, taking care of an effective system of legal protection, of its effectiveness is a matter for everyone – state, citizenship, people, each of its representatives.

Keywords: protection of law; philosophy of protection of law; legist doctrine; jusnaturalism; legal principles; legal concepts; universal values; rule of law.

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.21>

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Кравчук О. В. – магістр економічних наук, слухач магістратури навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4193-3750>

Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності поліцейського у сфері забезпечення правопорядку

Метою статті є комплексне дослідження зв'язку деонтологічних аспектів професійної діяльності працівників Національної поліції України та базових етичних засад діяльності у сфері забезпечення правопорядку. **Методологія.** Ключовим методологічним підходом у дослідженні є антропологічний. Системно-структурний підхід надав можливість комплексно розглянути феномен етичної поведінки працівників Національної поліції України. У цьому дослідженні акцентовано на структуруванні та проведенні комплексного аналізу деонтологічних аспектів етичної поведінки поліцейського й особливостей її реалізації у сфері забезпечення правопорядку. **Наукова новизна.** Вихідне антропологічно-правове та професійно-етичне положення дослідження полягає в тому, що до працівників Національної поліції традиційно висувають суворіші вимоги й обмеження – від умов прийому на роботу до практики реалізації прав людини, адже авторитет державної влади безпосередньо залежить від індивідуальної професійної компетенції поліцейського. Зміна в стратегії правоохоронної діяльності обов'язково має супроводжуватися відповідним реформуванням системи професійної підготовки правоохоронців. Служба суспільству та забезпечення громадської безпеки передбачають відмову від агресивної моделі правоохоронної практики. Рівень відносин суспільства й силових структур потребує не тільки правильного виконання встановлених правил і процедур у площині закону, а й того, щоб ці дії ґрунтувалися на морально виправданих із погляду суспільства рішеннях. Поліцейський повинен не лише нести відповідальність за прийняті ним рішення, а й добре усвідомлювати моральне підґрунтя цих рішень. З огляду на результати наукових досліджень за проблематикою статті та систематизуючи висновки, було доведено вагоме значення й важливість дотримання морально-етичних норм поведінки й усвідомлення загальнолюдських цінностей працівниками поліції та персоналом, задіяним у сфері забезпечення правопорядку, оскільки це безпосередньо позначається не лише на ефективності службової діяльності, а й на розвитку морально-професійних якостей особистості правоохоронця.

Ключові слова: професійна етика; деонтологія; честь; гідність; професійна деформація; моральні норми; Національна поліція України; професійна діяльність; етичні принципи; професійний відбір.

Вступ

Деонтологія – це особливий розділ етики, в якому вивчають проблеми обов'язку й належного. У більш широкому сенсі – знання про зародження, формування, розвиток і функціонування особливої системи норм і кодексів належної професійної поведінки, історично сформованих загально-визнаних стандартів, які ґрунтуються на моральних аксіомах. Сучасний підхід до поліції, деонтологічний за своїм характером, передбачає високий рівень професіоналізму, ґрунтується на етичному вихованні фахівців, відповідальності й сумлінності поліцейських (Petrova, 2015). Тільки така поліція, як показує міжнародний досвід, належним чином здійснює покладені на неї функції і повноваження, служачи спільноті громадян демократичної держави (Waqar, 2019; Strelchenko, 2017; Trofyumenko, 2017; Shevchyshen, Kryshevych, & Lepei, 2018; O'Neill, 2017; Shvets, 2018; Gutman, 2019; Teun, 2019, Zozulia, 2019) в контексті забезпечення гуманістичних правових цінностей і реалізації антропологічних засад права (Bandura, 2019). Дослідники імплементації європейських деонтологічних стандартів профе-

сійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство (Є. О. Гіда, С. Д. Гусарев, Г. М. Петрова, О. С. Проневич та інші) обґрунтовано зазначають низку проблем у цій сфері. З огляду на це, знання й активне використання загальноприйнятих у світовому співтоваристві стандартів щодо поліції, є важливим і актуальним для України на цьому етапі розвитку.

Деонтологічний підхід акцентує на належному здійсненні поліцейськими їхніх службових обов'язків з урахуванням низки етичних чинників, які безпосередньо впливають на цей процес. Характерно, що це урахування не менш важливе, ніж саме володіння професійними знаннями та навичками.

Загалом можна виокремити аспекти внутрішнього й зовнішнього характеру. Зокрема, внутрішні пов'язані з особистою моральною свідомістю поліцейського, системою цінностей, якими він керується в повсякденному житті, а також мотивацією, бажаннями, прагненнями й установками щодо професійної самореалізації та самовдосконалення відповідно до морально-етичних засад кожної конкретної особистості.

Зовнішнім аспектом є соціальне середовище, що оточує співробітника поліції як у межах соціального інституту поліції, так і поза ним – у соціумі, членом якого він є. Зовнішнє середовище неоднорідне, його формування виробляють, з одного боку, колеги по роботі і (меншою мірою) – загальна маса умовно законослухняних громадян, а з іншого – усі особи, які є схильними до вчинення правопорушень, або ж ті, що вже їх вчинили. Особливості зовнішніх умов вимагають відповідного професійного ставлення, дій і поведінки поліцейського виключно в межах правового поля та не повинні перевищувати покладені на нього повноваження відповідно до Закону України «Про Національну поліцію». Крім того, чинники, що впливають на вибір характеру дій і поведінки працівників поліції, можуть бути класифіковані за різними світоглядними засадами й змістовними підходами на загальнокультурні та функціональні, а також на правові, політичні, релігійні, ціннісно-соціальні, організаційні, управлінські тощо.

Мета і завдання дослідження

На цій підставі сформовано мету дослідження: визначити деонтологічні та професійно-етичні засади службової діяльності працівників Національної поліції України у сфері забезпечення правопорядку, природу та спрямованість моральних чинників, що прямо чи опосередковано впливають на виконання ними власного службового обов'язку.

Головні завдання дослідження – розглянути деонтологічні аспекти професійної діяльності та морально-етичні передумови поведінки поліцейського, виявити чинники, що впливають на її формування в контексті висвітлення факторів запобігання проявів морально-професійної деформації у співробітників правоохоронних органів (більш детально відповідна проблема розглянута в окремій тематичній публікації авторів, присвяченій антропологічно-правовим вимірам професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019). Це дослідження здійснювалося з урахуванням досягнень сучасної філософсько-правової науки (Pavlyshyn, 2017), основних тенденцій розвитку правової системи України та особливостей трансформації політико-правової ментальності українського соціуму ("Polityko-pravova mentalnist", 2019).

Розв'язання поставлених завдань і розгляд окресленої проблематики за допомогою методологічних підходів і понятійно-категоріального апарату, термінологічного інструментарію професійної етики, антропології права та правової праксеології необхідні для того, щоб визначити найбільш сприятливі умови для максимально ефективного виконання поліцейськими своїх службових обов'язків.

Виклад основного матеріалу

Для того щоб ефективно виконувати завдання щодо протидії та запобігання злочинності, необхідно вивчити причини, які на неї впливають, і намагатися їх виключити або хоча б мінімізувати їхні негативні наслідки. Таким чином, діяльність співробітників поліції спрямована на усунення причин, що впливають на стан злочинності. Однак цілком очевидно, що поліція самостійно, без сторонньої допомоги, не може повною мірою протистояти злочинності. Ось чому при вирішенні цієї, однієї з найбільш складних, проблеми в сучасних умовах розвитку українського суспільства правоохоронним органам просто необхідна підтримка громадян і їх об'єднань.

Ця підтримка суспільства важлива, з одного боку, для отримання інформації, необхідної для запобігання, розкриття та розслідування злочинів. З іншого боку, взаємодія з громадянами підвищує довіру населення до поліції, дозволяє громадянам робити внесок у забезпечення власної безпеки та певною мірою координувати діяльність поліції, залежно від потреб сучасного суспільства й суспільного устрою. Крім того, унаслідок такої взаємодії громадяни починають відчувати й за собою відповідальність за підтримання правопорядку, громадської безпеки й розв'язання соціальних проблем (Paaras, & Goudsmit, 2019).

Довіра населення до поліції тісно пов'язана з поведінкою співробітників поліції стосовно громадян, і особливо – з дотриманням норм професійної етики як при виконанні службових обов'язків, так і в приватному житті, у звичайних, побутових ситуаціях. Усе, починаючи із зовнішнього вигляду, форми одягу (однострою) поліцейського, так само як і манера його спілкування, правильне ставлення, уважне й шанобливе ставлення працівників поліції до загальнолюдських цінностей, честі, гідності й фундаментальних свобод і прав людини, та закінчуючи небайдужістю до чужих проблем і бід, елементарною увагою (особливо це помітно сьогодні в непростих умовах пандемії коронавірусу) – сприяє налагодженню довірчих відносин. На жаль, як відзначають дослідники (Khrarov, 2015), пострадянське минуле нашої країни все ще позначається на морально-етичних якостях працівників правоохоронних органів і на загальному укладі суспільства, яке невпинно й активно трансформується та стає дедалі більше схожим на європейську модель, але цей процес відбувається досить повільно внаслідок низки певних супутніх складностей, які треба долати спільними зусиллями всіх членів й інституцій громадянського суспільства.

Звернемося до міжнародного досвіду побудови ефективної системи охорони правопорядку. Міжнародна співпраця правоохоронних органів склалася в певну систему, у межах якої

вирішуються, насамперед, питання дотримання поліцією прав і свобод людини та громадянина, проблеми запобігання правопорушенням, протидії злочинності та стандартів професійної поведінки, особливо – поводження з особами, які вчинили правопорушення або підозрюються у таких діяннях. Ця співпраця здійснюється як на міждержавній, так і на позаурядовій основі, часто шляхом прямих контактів між поліцейськими асоціаціями та службами різних країн (Johannessen, 2015; Nhan, 2014).

Прийнята Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 року резолюція М 690, що містить Декларацію про поліцію, стала важливим кроком на шляху впорядкування міжнародного досвіду. У преамбулі до цієї Декларації Парламентська асамблея Ради Європи пояснює, що мотивами її прийняття є сприяння повній реалізації прав людини й основоположних свобод. Паралельно з розглядом і затвердженням деонтологічних норм Парламентська асамблея приділила значну увагу питанням особливого статусу поліцейських і сукупності директив, покликаних орієнтувати їхню поведінку в разі війни й інших надзвичайних станів ("Rezoliutsiia Parlamentskoï Asambleï", 1979).

Зазначена Декларація про поліцію складається з трьох розділів: розділу А (Етика), розділу В (Статус), розділу С (Війна і надзвичайний стан – іноземна окупація). Статті Декларації звернені до поліцейського, його керівників, системи органів поліції і, що важливо, до усієї системи органів виконавчої та законодавчої гілок влади. Документ загалом адресовано урядам країн-учасниць Ради Європи. У контексті пропонованого дослідження та проблематики статті особливо цікавим для нас є розділ А, що має назву «Етика», в якому міститься 16 пунктів (статей). У них закріплено основні принципи етики поліцейської служби, норми належної поведінки поліцейського в різних ситуаціях, а також низка деонтологічних принципів організаційно-управлінських відносин керівництва й підпорядкування.

Спробуємо детальніше розглянути зміст цього розділу, адже він має найважливіше значення для розуміння деонтологічних аспектів етичної поведінки поліцейського та ґрунтується на досвіді розвинених європейських країн. Так, пункт 1 містить деонтологічні норми, які передбачають, що поліцейський повинен виконувати покладені на нього законом обов'язки, захищати своїх співгромадян і суспільство від насильницьких, грабіжницьких та інших протиправних дій.

Пункт 2 ґрунтується на таких моральних категоріях, як «обов'язок», «чесність», «неупередженість», «гідність», «непідкупність». У ньому зазначено, що кожен поліцейський зобов'язаний діяти чесно, неупереджено, з гідністю, тобто він має утримуватись від корупції та рішуче протистояти будь-яким її виявам. Характерно, що

норми стосовно протидії корупції сформульовані таким чином, що вони прямо впливають з негативної моральної оцінки цього явища, якому можуть бути протиставлені тільки чесність, неупередженість, правильне розуміння громадянського та професійного обов'язку. Суспільна небезпека корупції й особлива соціальна роль поліції в протистоянні їй аргументована в Декларації наступним чином (з чим ми можемо цілковито погодитися): коли поліція корумпована, то корупція рано чи пізно охопить усе суспільство.

У пунктах 3–9 Декларації закріплено положення, що у кожного поліцейського при виконанні ним професійних обов'язків є можливість морального вибору, попри категоричність наказів, що віддаються йому.

У пункті 3 Декларації зазначено, що масові страти, тортури й інші форми нелюдського чи такого, що принижує гідність людини, поводження або покарання заборонені за будь-яких обставин. Поліцейський зобов'язаний не виконувати чи ухилятися від виконання наказів чи інструкцій, що містять подібні заходи.

Пункт 4 Декларації є фактично роз'ясненням попереднього пункту. Він закріплює обов'язок поліцейського сумлінно виконувати накази, віддані його начальником, проте дозволяє утримуватись від виконання наказів, які, як йому стало відомо або мало б бути відомо, є протиправними.

Пункт 5 закріплює вимогу протистояти порушенням закону. У тому випадку, коли таке порушення відбулося, поліцейський зобов'язаний, використовуючи всі свої можливості, докладати всіх зусиль для припинення протиправних дій.

Пункт 6 містить обов'язок поліцейського усунути негативні наслідки, що спричинені правопорушенням, або запобігти вчиненню повторного правопорушення, повідомити про таку можливість свого начальника.

Пункт 7 прямо впливає з пункту 4 та закріплює гарантії прав і свобод поліцейського. Поліцейський, який відмовився виконувати протизаконний наказ, не може бути підданий дисциплінарній або кримінальній відповідальності. Водночас поліцейський, який не виконав наказ, повинен вказати підставу своєї непокори.

Зміст пункту 8 Декларації зводиться до того, що поліцейський не бере участі у вистежуванні, арешті, утриманні під вартою чи транспортуванні осіб, які не вчиняли та не підозрюються у вчиненні правопорушення, а розшукуються, затримуються чи переслідуються через расову належність, політичні або релігійні переконання.

Пункт 9 передбачає особисту відповідальність поліцейського за його протиправні дії, а також за протиправні дії чи бездіяльність, вчинені за його наказом.

У пункті 10 визначено, що в поліції повинна існувати чітка підзвітність, щоб завжди була

можливість визначити, який керівник несе відповідальність за помилки поліцейського.

Пункт 11 передбачає необхідність законодавчого закріплення юридичних гарантій і правових засобів відшкодування збитків, які були заподіяні внаслідок дій поліції.

Зміст **пункту 12** Декларації визначає, що поліцейський може застосовувати силу тільки в разі крайньої потреби, яка не повинна перевищувати межі її розумного застосування.

У **пункті 13** закріплено, що поліцейський повинен отримувати чіткі й вичерпні інструкції щодо порядку та способів застосування зброї, а також обставин, за яких він може її застосовувати.

Ще два професійних обов'язки поліцейських закріплені в **пункті 14** – про обов'язкове надання медичної допомоги затриманим особам, які потребують її та **пункті 15** – про обов'язок збереження в таємниці відомостей конфіденційного характеру.

Нарешті, у **пункті 16** закріплено положення, що поліцейський, який виконує вимоги Декларації, має право претендувати на дієву моральну та фізичну підтримку суспільства, якому він служить (Hida, 2014, p. 20-23).

Міжнародні стандарти та багаторічний досвід закордонних правоохоронних структур в Україні висвітлено в Правилах етичної поведінки поліцейських, що були затверджені наказом МВС від 9 листопада 2016 року № 1179 ("Nakaz MVS", 2016). Ці Правила містять п'ять розділів: загальні положення, основні вимоги до поведінки поліцейського, поведіння поліції із затриманою особою, взаємодія поліції із громадськістю та іншими державними органами та контроль керівників поліції за дотриманням етики поліцейським.

Якщо розглянути цей документ комплексно, то можна зробити висновок, що зазначені Правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо поведінки поліцейських на засадах етики й загальнолюдських цінностей, формування почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії чи бездіяльність, зростання авторитету поліції та рівня довіри громадян до її представників. Під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен:

– неухильно дотримуватися положень Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції;

– професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти на підставі, у межах повноважень, у спосіб, визначений Конституцією, законами, нормативно-правовими актами, міжнародними договорами України;

– поважати права і свободи людини;

– обирати той захід, застосування якого призводить до найменш негативних наслідків;

– неухильно дотримуватися антикорупційного законодавства України;

– виявляти повагу до гідності людини;

– поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно, викликаючи повагу до поліції та готовність співпрацювати з нею;

– контролювати свою поведінку, почуття, емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, дружнім почуттям або неприязні, недоброму настрою впливати на прийняття рішень і службову поведінку;

– мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;

– дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;

– зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

– інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають подальшу службу в поліції або перебування на посаді;

– дотримуватися субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитися до старших за віком.

Поліцейський взаємодіє з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства. Він зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики, бути тактовним і доброзичливим, висловлювати вимоги й зауваження у ввічливій і переконливій формі, надавати можливість особі висловити власну думку, до всіх потерпілих виявляти повагу, охороняти їхню безпеку та право на невтручання в особисте життя, бути коректним й об'єктивним, не погрожувати, не іронізувати, виявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками, мати керівні й організаційні якості (Beschastnyi, 2019).

Водночас фактична ситуація зі станом моральних якостей, етичної поведінки та реалізації деонтологічного підходу працівників Національної поліції нині оцінюється практиками, які служать в територіальних підрозділах, значно гірше, і суттєво відрізняється від регламентованої на законодавчому рівні ("Zakon Ukrainy", 2018), оскільки, на жаль, наявна професійна деформація співробітників сфери забезпечення правопорядку.

Хоча деякі деонтологічні аспекти поведінки поліцейського вивчають у форматі тренінгів для курсантів (зокрема, дуже позитивно, що керівництво Національної академії внутрішніх справ усвідомлює цю проблему та необхідність професійно-етичної складової поліцейських), однак нормативна дисципліна «Професійна етика», на жаль, зникла з навчальних планів багатьох вишів, повторивши сумну долю культурології, естетики (естетичної культури), релігієзнавства та філософії. Але ж це вже не просто теорія, набір ідей, які

комусь здаються зайвими в системі професійної підготовки – це реальна практика професійної діяльності, надзвичайно важлива складова та передумова її ефективності, той «лакмусовий папірець» і ключовий показник успішного реформування системи правоохоронних органів.

Слід урахувати також важливість етичного компонента професійної підготовки для запобігання та подолання проявів професійної деформації моральної свідомості. Як зазначалося в окремому авторському дослідженні (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019), професійна деформація (від лат. *deformatio*, тобто у буквальному сенсі позбавлення форми, спотворення, перекозчення) – це комплекс негативних змін у структурі особистості, що виникають під впливом змісту, організації та умов діяльності службовця, зокрема, працівника поліції. Професійна деформація може виникати внаслідок виконання будь-якої професійної діяльності, але найбільш імовірно вона формується у представників низки професій, які ми умовно позначаємо усталеним зворотом «людина – людина», оскільки саме діяльність у такій системі в першу чергу викликає трансформацію характеристик особистості, що негативно позначається на її здатності досягати певної мети й виконувати професійні обов'язки. Як відомо, у співробітників правоохоронних органів пильність поступово перетворюється на невиправдану підозріливість і недовіру до людей, упевненість у власних силах – у надмірну самовпевненість, часом – у зухвалість, безтурботність і нахабність. Такий фахівець найчастіше хибно трактує мету своїх зусиль, а особливо – шляхи та засоби її досягнення, що з огляду на деонтологію суттєво спотворює моральну свідомість фахівця, зокрема працівника Національної поліції України.

Оскільки чимало сучасних учених цікавляться цією проблематикою, достатньо спроб узагальнити проблеми різних аспектів правоохоронної діяльності (Strelchenko, 2017; Niznnik, 2018; Baratynska, 2019; Ihnatov, 2016; Dzhurska, & Dzhurskyi, 2019). Як правило, представники правоохоронної сфери мають такі основні деформації особистості:

а) зумовлене дією професійного стереотипу стійке упереджене ставлення до об'єкта служб, діяльності (правопорушника, затриманого, звинувачуваного, засудженого);

б) домінування схематизму мислення, яке позбавляє працівника здатності індивідуально підходити до вирішення служб, завдання, обмежує вибір ним засобів впливу на людей, зменшує тактичну гнучкість, маневреність професійного спілкування тощо;

в) адаптація до мотивів і самих дій правопорушників, тобто некритичне ставлення до них, прагнення не стільки зрозуміти їх, скільки

виправдати зокрема порівняно з власними вчинками правоохоронця;

г) загальне зростання питомої ваги роботи в житті людини, переважання її цінностей в екзистенційному полі, свого роду «професіоналізація» особистості, що виявляється у значному звуженні кола інтересів і потреб, зниженні їх соціального навантаження та статусу в системі координат моральної свідомості працівника Національної поліції України;

д) поступове перенесення стилю професійного спілкування в колективі на неслужбові стосунки, особливо в родині, надмірна підозріливість тощо.

Слід розуміти, що зв'язок «моральна свідомість – моральне ставлення – моральна поведінка – моральні відносини» утворює єдине ціле, а елементи моралі як соціокультурного феномену та нормативної системи взаємодіють та взаємно регулюються. Як відомо, у єдності моральної свідомості, моральної поведінки та морального ставлення відображено суспільність як сутнісну визначеність людського життя, це стосується й діяльності поліцейського.

Професори Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміна та інші провідні українські психологи, які досліджують юридичну, правоохоронну діяльність і правову проблематику у зв'язку з досягненнями психологічної науки (Kudermına, & Lisun, 2015; Kudermına, 2019), окреслюючи ці питання в освітньому процесі та наукових форумах на підставі досвіду спілкування з поліцейськими, які навчаються та проходять підвищення кваліфікації в Національній академії внутрішніх справ, наголошують, що можливість професійної деформації особистості зберігається протягом усього періоду виконання професійних функцій.

Слід зазначити, що професійна деформація у співробітників правоохоронних органів, як і в інших професіях, тісно пов'язана з моральним вибором. З огляду на те, що моральний вибір є усвідомленим наданням переваги тому чи іншому варіанту поведінки згідно з особистісними чи суспільними моральними установками, людина, що складає присягу й вступає на службу до лав Національної поліції, таким чином уже робить моральний вибір, що об'єктивно спрямований на утвердження добра в суспільстві. Теорія професійної етики правоохоронця спрямовує фахівця на чітке усвідомлення того, що діяльність усіх правоохоронних органів, зокрема й Національної поліції України, насамперед ґрунтується на методі переконання. З метою підтримання публічного порядку, ефективної протидії злочинності – можливе й застосування примусу, але в межах, чітко окреслених законом. Загальні засади морального вибору правоохоронця конкретизовано в положеннях Закону України «Про Національну поліцію», який визначає коло його обов'язків, серед яких головним є ствердження верховенства права, захист демократичних

цінностей, прав і свобод громадян, підтримка спокою, порядку, сприяння розбудові української держави, правового, соціального суспільства.

Основні вимоги до морального вибору працівника Національної поліції України висвітлено не тільки в положеннях Наказу МВС України «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських», але й у тексті Присяги поліцейського, Законі України «Про запобігання корупції» та Законі України «Про дисциплінарний статут Національної поліції України» ("Zakon Ukrainy", 2018), що вимагають від поліцейського не допускати жодних проявів дискримінації на ґрунті статі, раси, мови, релігії, національності, громадянства, соціального походження, матеріального стану, політичних та інших переконань. Не можна також допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, необхідно поважати їхнє природне право на життя, законні права, свободу думки, совісті, самовираження, збереження здоров'я, мирного зібрання, володіння майном. Слід виявляти стійкість, принциповість, непримиримість у боротьбі зі злочинністю, мужність і сміливість, високу фізичну, вольову та інтелектуальну готовність до дій у складних, нестандартних ситуаціях. Крім того, важливо критично ставитися до власних професійних якостей і поведінки, а також постійно працювати над самовдосконаленням, підвищенням свого професійного загальнокультурного рівня. На жаль, часто ці вимоги є лише бажаними, а працівники правоохоронних органів часто нерідко сприймають їх як «порожні» декларації та загальні фрази.

Причому з метою забезпечення дотримання цих моральних принципів професійної діяльності та створення противаг їх порушенню в документах, які регулюють роботу працівників Національної поліції України, встановлено норми, що передбачають відповідальність співробітників. Зокрема, вони наявні в таких нормативно-правових актах: Кримінальному процесуальному Кодексі України (статті, що стосуються затримання та арешту громадянина), в Законі України «Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (зокрема, передбачено відшкодування і моральних збитків), а також у Законі України «Про Національну поліцію» (статті, що визначають відповідальність поліцейських, щодо неналежного виконання своїх обов'язків).

Водночас неправильно, невідповідне виконання своїх обов'язків часто є наслідком професійно-моральної деформації, а які ж основні причини останньої? Причин професійно-моральної деформації досить багато. Умовно всі вони можуть бути розділені на об'єктивні та суб'єктивні (крім того, і перші, й другі можуть розглядатися як взаємодоповнюючі).

Серед основних об'єктивних причин професійно-моральної деформації поліцейського є:

- 1) специфічність умов і режиму професійної правоохоронної діяльності;

- 2) постійні й повторювані негативні наслідки конфліктних та екстремальних ситуацій, що є небезпечними для життя та здоров'я, частота ситуацій ризику;

- 3) дефіцит часу, постійні фізичні й психічні перевантаження, перевтома від роботи, професійні захворювання та погіршення стану здоров'я, спілкування з особами, які зловживають алкоголем і тютюном;

- 4) контакт зі злочинним середовищем, негативним впливом правопорушника, який розбещує працівників, впливає на їхню моральну свідомість дуже істотно;

- 5) організаційні та управлінські недоліки, прорахунки в організації та керуванні діяльністю, зокрема недосконалість звітності, погана взаємодія служб, «процентоманія» або «палична» система, преміювання та його відсутність за особистими вподобаннями, привілеями, а не за реальними робочими показниками;

- 6) негативний вплив на працівника його колег по робочому колективу, що припускає зловживання владними повноваженнями, формалізм і байдужість до людей у робочому колективі, неадекватне ставлення до виконання службових обов'язків, недбалість загалом;

- 7) відсутність систематичного й дієвого контролю за діяльністю працівників (як з боку вищого керівництва, так і безпосереднього начальника), ситуативність цього контролю та неадекватність заходів, які вживаються;

- 8) неналежне оперативно-технічне оснащення та забезпечення умов праці, недостатність в озброєнні, камерах, автомобілях, пальному, комп'ютерах, канцелярському приладді тощо;

- 9) незабезпеченість житлом, несприятливі побутові умови загалом;

- 10) конфліктні сімейні стосунки через брак часу на родинні зв'язки;

- 11) прорахунки й помилки в підборі та розміщенні кадрів, неналежне забезпечення просування працівників у робочому процесі;

- 12) неухважність до проблем працівника з боку керівництва;

- 13) традиції формального виконання будь-яких вимог «згори»;

- 14) травми й пошкодження в результаті професійної діяльності;

- 15) зміни в організації роботи, пенсійного забезпечення, пов'язані з реформуванням правоохоронної системи, які не є вдалими й обґрунтованими для працівників, кризові політичні процеси, які стосуються професійної діяльності працівника, погіршення ставлення й тиск на поліцію з боку суспільства тощо.

3-поміж основних суб'єктивних причин професійно-моральної деформації поліцейського можна виокремити такі:

1) низький службово-професійний рівень і небажання удосконалювати професійні якості (самозаспокоєність, зниження самокритичності, переоцінка свого професійного досвіду);

2) розгубленість, психологічна невідготовленість до роботи, відсутність навичок й умінь контролювати свою поведінку, бажання будь-яким способом зняти психологічне навантаження (розхитаність, зловживання спиртними напоями);

3) несприятливий морально-психологічний клімат у колективі, відсутність єдності інтересів особистості та всього колективу;

4) недостатня розвиненість морально-ділових і вольових якостей працівників;

5) невміння відокремлювати інтереси справи від інтересів кар'єри;

6) відсутність навичок працівників раціонально організувати власний робочий час і дозвілля;

7) недостатня організованість можливостей знімати фізичні та психологічні стреси, відволікатися від негативних емоцій у позаслужбових стосунках і в родині;

8) «зацикленість» на роботі, на професійних питаннях, яка не дозволяє особистості розвиватися всебічно;

9) відсутність дозвілля, звуження кола спілкування до робочих контактів тощо.

Наукова новизна

Ураховуючи вище окреслене, необхідно зазначити важливість ключових принципів, якими має керуватися в повсякденній роботі співробітник правоохоронних органів, визначення яких набуло подальшого розвитку порівняно з попередніми авторськими роботами (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019), а також охарактеризувати їхній антропологічно-правовий зміст і деонтологічні аспекти з огляду на етичну поведінку поліцейського:

1. Принцип гуманізму, який вимагає визнання людини найвищою суспільною цінністю, тобто використовує досягнення правової антропології для визначення телеологічного змісту правоохоронної діяльності, а також задає вектор деонтологічним установкам поліцейського.

2. Принцип верховенства права. Деонтологічний вимір цього принципу конкретизований у тому, що порушення або відхід від цього принципу, як правило, спричиняє в перспективі тяжкі наслідки для всього суспільства, призводить до зростання рівня правового нігілізму в ньому.

3. Принцип повновладдя народу. Тут слід зазначити таке: особа, яка перебуває на службі в Національній поліції України, з деонтологічної точки зору є носієм і втіленням суспільного

обов'язку, відтак має виняткове суспільне значення й унікальне становище в соціумі. Працівник повинен пам'ятати, що його дії мають виконуватися виключно в межах інтересів народу, адже саме народ уповноважив його на ведення правоохоронної діяльності. Категорії гідності, честі та обов'язку є ключовими в деонтологічному сенсі.

4. Принцип рівності. Цей принцип забезпечує формальну (нормативну) рівність різних індивідів в соціальних системах і вимагає об'єктивного та неупередженого ставлення до кожної зі сторін правового конфлікту. Визнання обов'язку ставитися рівно до всіх відображає важливі деонтологічні аспекти професійної діяльності поліцейського.

5. Принцип справедливості, як і попередній принцип, потребує визнання рівності вимог і можливостей соціальних суб'єктів, але ще й вимагає врахування адекватності відплати за вчинене, а в деонтологічному сенсі задає ключові параметри взаємодії особи та суспільства.

6. Принцип особистої відповідальності, який відображає ключову для філософської та правової антропології ідею свободи особистості і є противагою пануючій в радянські часи груповій, колективній відповідальності, чи, точніше, безвідповідальності за будь-які власні вчинки, зокрема ті, що суперечать визначенням законодавством функціям і повноваженням Національної поліції України.

7. Принцип усвідомленості морального підґрунтя власних вчинків, який конкретизує попередній принцип особистої відповідальності, адже остання неможлива без свідомого ставлення до морально-етичного виміру та деонтологічної складової професійної діяльності поліцейського.

Окремо слід акцентувати на особистісних якостях, які повинен розвивати кожен працівник правоохоронних органів, щоб попередити появу або уникнути поглиблення проявів професійної деформації: розвиненість моральної свідомості, стійкість життєвої позиції, адекватність самооцінки, етичність поведінки, зрілість, неупередженість, толерантність, професійна активність, компетентність, ерудованість, прагнення до підвищення рівня власної загальної та правової культури, орієнтованість на розвиток власної особистості тощо, адже моральна професійна деформація руйнує в першу чергу етичні підвалини та деонтологічні засади діяльності поліцейського, який стикається з негативним впливом оточуючого соціуму значно частіше, ніж пересічні громадяни, а тому повинен бути значно стійкішим до зміни власних ціннісних установок, орієнтирів, принципів, ідеалів, пріоритетів, морально-етичних стандартів і норм.

Висновки

На підставі проведеного вище дослідження та у зв'язку з відомими випадками грубого порушення службової дисципліни й законності окремими представниками правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України, висновком є така результативна положення.

Насамперед слід зазначити, що підготовка працівників поліції в Україні з метою приведення у відповідність з вимогами резолюції М 690, прийнятої Парламентською Асамблеєю Ради Європи 8 травня 1979 року, що містить Декларацію про поліцію, потребує вдосконалення в професійно-етичному та деонтологічному вимірах професійної діяльності.

Відсутність навчальних дисциплін, курсів, тренінгів у системі професійної підготовки поліцейського, які б дозволяли правоохоронцю здійснити осмислення, сформуванню свідоме й зріле власне обґрунтування принципів, цінностей, ідеалів, стандартів, норм професійної етики негативно впливає на якість роботи «силових» відомств і структур, відтак має бути врахована в процесі подальшого реформування цих органів.

Нехтування почуттям обов'язку перед країною та суспільством, неухважність до морально-психологічного клімату в службових колективах, інші прогалини в реалізації деонтологічних засад професійної діяльності призводять не лише до зниження якості та зниження показників професійної діяльності окремих працівників поліції, але й до загальної деградації цілого підрозділу в морально-етичному та деонтологічному сенсах. Саме тому, на наш погляд, важливу роль в осмисленні стандартів етичної поведінки та деонтологічних вимог відіграють особистісні професійно-моральні переконання кожного працівника правоохоронних органів, які можуть і повинні бути вдосконалені в системі професійної освіти (зокрема післядипломної, при підвищенні кваліфікації поліцейських).

Морально-етичні професійні переконання – це основні моральні настанови, які визначають мету та напрям вчинків працівника Національної поліції України у поєднанні з вольовим компонентом і твердою впевненістю у пріоритетах професійних цінностей, заснованою на суспільному та власному світоглядно-ціннісному, ідейно-духовному ґрунті. При цьому водночас знання й розуміння морально-професійних принципів, стандартів і норм зовсім не свідчать про сформованість відповідних переконань. Успіх формування професійних морально-етичних переконань залежить від особистості тих правоохоронців, які є прикладом для наслідування в системі. Саме культурно-ціннісний, правовий і моральний компоненти світогляду цих фахівців, професійно-моральна переконаність і пристрасність у відстоюванні власних моральних принципів і стандартів, особистий приклад впливають на утвердження моральних переконань працівників правоохоронних органів, всієї сфери забезпечення правопорядку.

Міцними професійно-моральними переконаннями стають саме ті моральні знання, які сформовані в процесі виховання та навчання, апробовані життям і професійною діяльністю, самостійно критично опрацьовані та глибоко осмислені – знання, що кожного дня застосовуються у процесі виконання службових обов'язків і є підґрунтям для прийняття практичних рішень. Передусім це стосується численних ситуацій морального вибору, які надзвичайно часто стаються на щоденній службі поліцейського.

Важливо зауважити, що за результатами прийнятих правоохоронцем рішень і їхніх результатів, у кожній конкретній ситуації морального вибору в професійній діяльності формується та підтримується імідж всієї Національної поліції України та системи державних органів загалом.

REFERENCES

- Bandura, O.O. (2019). Antropolohiia prava yak skladova filozofskoi antropolohii (zahalnyi narys) [Anthropology of Law as a Component of Philosophical Anthropology (General Essay)]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 8-15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8> [in Ukrainian].
- Bandura, O.O. (2019). Hnoseolohiia prava yak skladova filozofskoi hnoseolohii [Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 52-62. <https://doi.org/10.33270/02191802.52> [in Ukrainian].
- Baratynska, A.V. (2019). Osoblyvosti vyjavlennia "temnykh" rys v strukturі osobystosti pratsivnykiv politsiyi [Features of the detection of "dark" traits in the personality structure of police officers]. *Molodyi vchenyi, Young scientist*, 1(65), 14-16. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3> [in Ukrainian].
- Beschastnyi, V.M. (2019). Etychna povedinka politseiskyykh: yevropeyskyi i vitchyzniani dosvid [Ethnic behavior of the police: Europe and the United States]. *Pravovyi chasopys Donbasu, Legal Chronicle of Donbas*, 4(69), 176-182. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182> [in Ukrainian].
- Dzhurska, A.V., & Dzhurskyi, V.V. (2019). Pravo pratsivnykiv politsii na povahu do yikhnoi hidnosti pid chas vykonannia sluzhbovykh obov'язkiv [The right of police officers to respect for their dignity in the performance of their duties]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 90-97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90> [in Ukrainian].

- Gutman, A. (2019). Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*, 72-93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Hida, Ye.O. (2014). Deontologični zasady diialnosti politicii ta yikh zakriplennka u mizhnarodno-pravovykh dokumentakh [Deontological ambush of the police and their closure at the international legal documents]. *Naukovyk visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Science News of Uzhgorod National University*, 25, 20-23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_25_5 [in Ukrainian].
- Ihnatov, O. (2016). Proiavy orhanizovanoi zlochynnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Manifestations of organized crime by law enforcement officials]. *Yevropejski perspektyvy, European perspectives*, 1, 97-102. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031> [in Ukrainian].
- Johannessen, S.O. (2015). Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*, 2(2), 167-182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Khrapov, S.A. (2015). Public consciousness axio-dynamics during post-Soviet era: sociocultural analysis. *Philosophy and culture*, 5, 752-761. doi: <http://dx.doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234>.
- Kudermina, O., & Lisun, S. (2015). Psykholohični osoblyvosti normatyvnoi rehuliacii povedinky pratsivnykiv Natsionalnoi politicii Ukrainy [Psychological peculiarities of the normative regulation of the behavior of employees of the National Police of Ukraine]. *National Aviation University Proceedings*, 7. doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231> [in Ukrainian].
- Kudermina, O.I. (2019). Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers – Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*, 73(2), 109-113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.
- Martenko, O.L., & Pavlyshyn, O.V. (2019). Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh myslyteliv [Interrelation of Thinking, Consciousness and Language in the Concepts of Ancient Thinkers]. *Yurydychna psykholohiia, Legal Psychology*, 2(25), 31-38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31> [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh": vid 9 lystop. 2016 r. No. 1179 [Order of the Ministry of Internal Affairs "On the Confirmation of the Rules of Ethical Behavior of Policemen" from November 9, 2016, No. 1179]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> [in Ukrainian].
- Nhan, J. (2014). Police culture. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York; Heidelberg; Dordrecht; London: Springer. Retrieved from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118517383.wbecj371/abstract>. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbecj371>.
- Niznnik, N.S. (2018). Politsiia i grazhdanskoe obshchestvo: poisk vektora vzaimodeystviia [Police and civil society: search for a vector of interaction]. *Politseiskaia deiatelnost, Police activities*, 5, 52-66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796> [in Russian].
- O'Neill, M.E., Marks, M., & Singh, A. (2017). *Police occupational culture: New debates and directions*. Emerald. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Paaras, A., & Goudsmit, A. (2019). Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*, 3(1), 103-108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohično-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politicii Ukrainy [Anthropological and legal professional deformation of the moral law of the national police of Ukraine]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Polityko-pravova mentalnist ukrainskoho sotsiumu v umovakh yevropeiskoi intehratsii (2019) [Political and legal mentality of Ukrainian society in the context of European integration] / [O.O. Bezruk, V.S. Blikhar, L.M. Herasina, O.V. Pavlyshyn ta in.] za red. prof. M. P. Trebina. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O. V. (2017). *Pravova realnist yak znakova systema [Legal reality as a system of signes]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Petrova, H. (2015). *Deontologični zasady sluzhbovoi diialnosti: sluzhbovyi etyket pravookhorontsia (politseiskoho) [Deontological principles of official activity: official etiquette of a militiaman (policeman)]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Rezoliutsiia Parlamentskoj Asamblei Rady Yevropy "Deklaratsiia pro politicii": vid 8 trav. 1979 r. No. 690 [Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe "Police Declaration" from May 8, 1979, No. 690]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 [in Ukrainian].
- Shevchyshen, A., Kryshevych, O., & Lepei, O. (2018). Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(3), 343-348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Shvets, D.V. (2018). *Psykholohični ta pravovi zasady formuvannia osobystosti politseiskoho v Ukraini [Psychological and legal bases of formation of the personality of the police officer in Ukraine]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2017). Osoblyvosti vstupu do patrolno-postovoї sluzhby yak odnogo iz riznovydiv publichnoї sluzhby [Peculiarities of joining the patrol service as one of the types of public service]. *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання pravookhoronnoї ta pravozakhysnoї diialnosti v umovakh hromadianskoho suspilstva (osinni chytannia), The mechanism of legal regulation of law enforcement and human rights activities in civil society (autumn readings)*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (pp. 365-396). H.Ya. Savchyn (Ed.). Lviv: LvDUVS. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-03-19.17> [in Ukrainian].
- Teun, E. (2019). Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*, 21(3), 146-155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.

- Trofymenko, V.A. (2017). Normatyvni akty etychnoi povedinky politseiskykh yak neobkhidna chastyna zakonodavchoho zabezpechennia yikhnoi spivpratsi iz suspilstvom [Normative acts of ethical behavior of police officers as a necessary part of legislative support of their cooperation with society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho", Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*, 4(35), 175-185. Retrieved from <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/119656/130878>. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656> [in Ukrainian].
- Waqar, H. (2019). Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Zakon Ukrainy "Pro Dystsyplinaryni statut Natsionalnoi politsii Ukrainy": vid 15 berez. 2018 r. No. 2337-VIII [Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" from March 15, 2018, No. 2337-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, 233. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-315> [in Ukrainian].
- Zozulia, I. (2019). Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. О. Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (17). 2019. С. 8–15. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.8>.
- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 52–62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>.
- Баратинська А. В. Особливості виявлення «темних» рис в структурі особистості працівників поліції. *Молодий вчений*. 2019. Вип. 1 (65). С. 14–16. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-3>.
- Бесчастний В. М. Етична поведінка поліцейських: європейський і вітчизняний досвід. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 176–182. doi: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-176-182>.
- Джурська А. В., Джурський В. В. Право працівників поліції на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (17). 2019. С. 90–97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90>.
- Gutman A. Legal Issues Related to Hiring and Promotion of Police Officers. *Handbook of Police Psychology*. 2019. P. 72–93. doi: <https://doi.org/10.4324/9780429264108-3>.
- Гіда Є. О. Деонтологічні засади діяльності поліції та їх закріплення у міжнародно-правових документах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. С. 20–23. (Серія «Право»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_25_5.
- Ігнатов О. М. Прояви організованої злочинності працівників правоохоронних органів. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 97–102. doi: <http://dx.doi.org/10.18411/b-2016-031>.
- Johannessen S. O. Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 167–182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Khrapov S. A. Public consciousness axio-dynamics during post-Soviet era: sociocultural analysis. *Philosophy and culture*. 2015. No. 5. P. 752–761. doi: <http://dx.doi.org/10.7256/1999-2793.2015.5.14234>.
- Кудерміна О. І., Лісун С. Л. Психологічні особливості нормативної регуляції поведінки працівників Національної поліції України. *Proceedings of the National Aviation University*. 2015. Issue 7. (Series «Pedagogy, Psychology»). doi: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.7.10231>.
- Kudermina O. I. Specific Features of Mental Health of Law Enforcement Officers – Participants of the Anti-Terrorist Operation. *Law and Safety*. 2019. Vol. 73. Issue 2. P. 109–113. doi: <https://doi.org/10.32631/pb.2019.2.17>.
- Мартенко О. Л., Павлишин О. В. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 9 листоп. 2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>.
- Nhan J. Police culture *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York ; Heidelberg ; Dordrecht ; London : Springer, 2014. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118517383.wbeccj371/abstract/>. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbeccj371>.
- Нижник Н. С. Полиция и гражданское общество: поиск вектора взаимодействия. *Полицейская деятельность*. 2018. № 5. С. 52–66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796>.
- O'Neill M. E., Marks M., Singh A. Police occupational culture: New debates and directions. *Emerald*, 2017. 412 p. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Paaras A., Goudsmit A. Book Reviews. *Journal of Legal Anthropology*. 2019. Vol. 3. Issue 1. P. 103–108. doi: <https://doi.org/10.3167/jla.2019.030108>.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Павлишин О. В. Правова реальність як знакова система : монографія. Харків : Право, 2017. 336 с.
- Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції / [О.О. Безрук, В.С. Бліхар, Л.М. Герасіна, О.В. Павлишин та ін.] за ред. проф. М. П. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
- Петрова Г. Деонтологічні засади службової діяльності: службовий етикет правоохоронця (поліцейського) : пам'ятка Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 100 с.

- Декларація про поліцію : резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8 трав. 1979 р. № 690.
URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803.
- Shevchyshen A., Kryshevych O., Lepei O. Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. Issue 3. P. 343–348. doi: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-343-348>.
- Швець Д. В. Психологічні та правові засади формування особистості поліцейського в Україні : монографія. Харків : Майдан, 2018. 518 с.
- Стрельченко О. Г. Особливості вступу до патрульно-постової служби як одного із різновидів публічної служби. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах громадянського суспільства (осінні читання) : тези доп. та повідомл. УЗ65-396*. часників Всеукр. наук. конф. (27 жовт. 2017 р.) / упоряд. Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 365–396. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-03-19.17>.
- Teun E. Plural policing as professional strife. Municipal officers and police officers in the Netherlands. *International Journal Of Police Science & Management*. 2019. Vol. 21. Issue 3. P. 146–155. doi: <https://doi.org/10.1177/1461355719854107>.
- Трофименко В. А. Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 175–185. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/119656/130878>. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656>.
- Waqar H. Depression, Anxiety, and Stress Among Urban and Rural Police Officers. *Journal of Police and Criminal Psychology*. 2019. doi: <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09358-x>.
- Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15 берез. 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. С. 233. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-315>.
- Zozulia I. Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. 2019. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

Стаття надійшла до редколегії 09.04.2020

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>;

Kravchuk O. – Master of Economics, Listener Magistracy of the Educational and Research Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4193-3750>

Professional-Ethical and Deontological Basis of Police Activity in the Field of Law Enforcement

The **purpose** of the article is a comprehensive study of the connection between the deontological aspects of the professional activity of the employees of the National Police of Ukraine and the basic ethical principles of activity in the field of law enforcement. **Methodology.** The pivotal methodological approach in the study is anthropological. The system-structural approach allowed to consider comprehensively the deontological aspects and moral and professional foundations of police ethical behavior. The **scientific novelty** of this research stems from the problem of the phenomenon, as well as from the purpose, which is closely related to the proposed approaches, methodology and tasks, which reflect the value basis of the research. National police officers have traditionally been subjected to stricter requirements and restrictions - from conditions of employment to the realization of human rights. This is due, first of all, to the fact that it is the police, as employees, who are directly related to the enforcement of the decisions of the state authorities in the form of coercion and the responsibility that is entrusted to each individual executor, since the authority of the state power thus depends on the individual professional competence. The level of professionalism of police personnel has always been the focus of public attention, so any change in the law enforcement strategy must be accompanied by appropriate reform of the system of professional training of law enforcement officers. At the present stage, when public service and public security provide for the rejection of aggressive policies, the idea of prioritizing the development of the departmental ethics of law enforcement agencies as a theoretical basis for the high moral behavior of law enforcement officers becomes increasingly clear in European policing. This is also due to the fact that the level of relations between society and law enforcement agencies requires not only law enforcement agencies to properly enforce established rules and procedures in the field of law, but also to base these actions on morally justifiable public decisions. In other words, the official of the law must be responsible not only for the decisions he has made, but also be accountable for the moral basis of those decisions. **Conclusions.** This study focuses on structuring and analyzing the deontological aspects and moral and professional foundations of police ethical behavior, as well as providing recommendations on the results of work done to prevent and prevent professional deformation of law enforcement officials.

Keywords: ethics; deontology; ethical behavior of police officer; honor; dignity; professional deformation; moral standards; National Police of Ukraine; professional activity; ethical principles; professional selection.

Петрова Г. М. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5964-1473>

Основні цінності й принципи професійної етики поліцейського

У статті здійснено комплексний підхід до опрацювання здобутків правових і філософських наук щодо вивчення проблеми цінностей та принципів професійної етики поліцейського й значення цих феноменів у діяльності професіонала. **Мета статті** – визначити сутність цінностей і принципів професійної етики та їхньої ролі в професійній діяльності поліцейського, що є неможливим без окреслення місії та завдань поліції. **Методологія.** Методологічним підґрунтям наукового пошуку є сукупність світоглядних і філософських принципів наукового пізнання, методологічних підходів, загальних методів мислення, філософських і загальнонаукових методів, використання яких забезпечило обґрунтованість та достовірність результатів дослідження основних цінностей і принципів професійної діяльності поліцейського. **Науковою новизною** дослідження є: визнання основоположними цінностями професійної діяльності поліцейського верховенства права, гуманізму та професіоналізму; формулювання визначення «основні принципи професійної етики поліцейського»; типологізація основних принципів професійної етики поліцейського за двома схемами: а) структурування принципів відповідно до базових цінностей професійної діяльності поліцейського – верховенства права, гуманізму, професіоналізму, що постають «формулами» моральності професіонала; б) смислове структурування прописаних у нормативних актах засад професійної діяльності поліції: концептуальних, світоглядних і процесуальних. До висновків дослідження належить формула оптимальної моделі місії поліції: «Поліцейські служать народу України, задовольняючи його потреби в послугах держави»; зазначено, що такі важливі фактори формування філософії професійної діяльності поліцейського, як фіксація прав і соціального захисту поліцейських, умов праці та професійної підготовки у вітчизняному законодавстві потребують доопрацювання й доповнення; проблеми формування особистісних внутрішніх, власне морально-етичних якостей професіонала варті посиленої уваги, що в подальших наукових дослідженнях окресленої проблеми можуть бути конкретизованими в такому понятті, як «чесноти», і розглянутими в площині «корпоративної культури», «культури професійної діяльності», «поліцейської культури». Тому прийняття Етичного кодексу поліцейського розв'язало низку питань, пов'язаних із чіткістю формулювань основного категоріального апарату філософії професійної діяльності поліцейського, сприяло повнішому розумінню етичних проблем професійної діяльності поліцейських і готовності обговорювати й розв'язувати ці проблеми, що наблизять якість роботи поліції до стандартів західної професійної культури.

Ключові слова: цінності професійної етики поліцейського; верховенство права; гуманізм; професіоналізм; принципи професійної етики поліцейського; концептуальні засади професійної діяльності; світоглядні засади професійної діяльності; процесуальні засади професійної діяльності; чесноти.

Вступ

Будь-яка професія отримує визнання в суспільстві через корисність, попит і необхідність її для суспільства; кожна професійна діяльність спрямована на покращення й полегшення життя людей у спільноті. Обираючи майбутню професію, людина дає згоду дотримуватися принципів і норм професійної етики. До того ж професійна етика як галузь прикладних знань формує й обґрунтовує систему моральних норм і принципів, які діють у специфічних умовах взаємин людей у сфері визначеної професії, з огляду на очікування й запити суспільства щодо певної професії, а також окреслення меж професійної діяльності та професійної компетенції.

Професійна етика поліцейського має деонтологічний характер. Від чіткості, зрозумілості та належного відтворення у нормативних документах норм і вимог професійної етики залежить ефективність роботи працівника. Виявлення та чітке формулювання місії поліцейської служби – підґрунтя для побудови всієї системи етики поліцейських і фактор

ствердження моральних відносин між поліцією як органом виконавчої влади й громадянами. Призначення поліцейської служби формує визначення місця поліцейських у суспільстві, є стрижнем для формулювання засад професійної діяльності та відповідних вимог до представників поліції, масштабом для оцінки їхньої діяльності, про що неодноразово зауважували вітчизняні дослідники (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2018; Petrova, & Kumeda, 2012; Shevchuk, 2019; Banchuk, 2013; Trofymenko, 2017; Shylo, 2018 та ін.).

Реформування правоохоронної системи, її орієнтація на міжнародні стандарти правоохоронної діяльності, вимагає від поліцейського-професіонала визначення цілей і змісту інновацій у професійній діяльності. На цьому акцентували увагу вітчизняні науковці (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2018; Petrova, & Kumeda, 2012; Shevchuk, 2019; Shylo, 2018 та ін.). Втілення інновацій пов'язане із засвоєнням ключових понять і категорій, завдяки яким розкриваються призначення й цінності професійної діяльності. Зазначені поняття дають можливість скласти

конструктивне уявлення про завдання професійної діяльності, занесеної до системи соціальних відносин, допомагають зрозуміти взаємозв'язок і взаємодію таких соціальних інститутів, як громадянське суспільство й поліція. На жаль, нині в правоохоронній діяльності, як правило, спостерігаємо слідування букві закону без врахування соціокультурних передумов і здобутків соціогуманітарного осмислення базових принципів і цінностей цієї професійної діяльності (Trofymenko, 2017; Strelchenko, 2019; Dzhurska, & Dzhurskyi, 2019; Shylo, 2018 та ін.).

Інша знакова проблема полягає в локальності, фрагментуванні знань: ідеться про юридичні, економічні, філософські науки, обмін напрацювань між якими часто має суто формальний, декларативний характер. Між тим, понятійний апарат, який використовують у нормативній базі, має бути уніфікованим щонайменше для всіх професій, залучених до сфери державної служби, що сприяє створенню єдиного смислового простору соціальної дії та соціальній комунікації й порозумінню.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – визначити сутність основних цінностей і принципів професійної етики та їхньої ролі у професійній діяльності поліцейського. З огляду на це, сформульовано такі завдання:

- окреслення місії та завдань поліції;
- аналіз цінностей професійної діяльності поліцейського;
- дослідження співвідношення цінностей і принципів у професійній діяльності поліцейського;
- формулювання дефініції основних принципів професійної етики;
- дослідження можливостей типологізації основних принципів професійної етики поліцейського.

Виклад основного матеріалу

Ефективна діяльність поліції є запорукою злагодженого функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, необхідною умовою захисту законних прав й інтересів громадян.

У Європейському кодексі поліцейської етики ("Yevropeiskyi kodeks politseiskoi etyky", 2001) акцентовано на основоположних цілях поліцейської служби у демократичній державі: підтримання громадського спокою, законності та правопорядку у суспільстві; захист і повага до основоположних прав і свобод людини; попередження та протидія злочинності; виявлення злочинів; допомога та служба громадськості. Для забезпечення виконання цих завдань, операції з охорони правопорядку повинні відповідати базовим критеріям принципу верховенства права, тобто

задовольняти національні й міжнародні стандарти, а відповідне національне законодавство має бути сформульованим достатньо чітко й зрозуміло та доступним для громадськості.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завдання поліції полягає в наданні поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки й порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства й держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги ("Pro Natsionalnu politsiu", 2015).

Щоб забезпечити виконання цих завдань, операції з охорони правопорядку повинні відповідати базовим критеріям принципу верховенства права – задовольняти національні й міжнародні стандарти, а відповідне національне законодавство має бути у вільному доступі для громадськості та сформульованим достатньо чітко й зрозуміло.

У «Пояснювальному меморандумі» до «Європейського кодексу поліцейської етики» здійснено аналіз цінностей і норм, характерних для поліції у сучасному суспільстві. Так, зокрема зазначається, що: «у демократичних суспільствах, заснованих на верховенстві права, поліція виконує традиційні функції: запобігання, боротьба, виявлення злочинності, забезпечення публічного спокою, забезпечення права, збереження публічного порядку й захист основоположних прав людини. До того ж, у цих суспільствах поліція надає різноманітні послуги соціального характеру, які супроводжують іншу її діяльність. Вона має власну дискрецію під час виконання цих функцій. Поліція в демократіях допомагає підтримувати цінності демократії й сама сповідує ці цілі. Загалом громадськість погоджується та насправді схвалює здійснення поліцією легітимної влади доти, доки помітно, що поліція виконує свої завдання в етично прийнятні способи та заради гідних демократичних цінностей. Тож, коли вона задовольняє ці вимоги, поліція має повне право розраховувати, що громадськість довірятиме їй виконувати її обов'язки та співпрацюватиме з нею в цьому» ("Yevropeiskyi", 2001).

Організаційна структура поліції повинна сприяти завоюванню та підтриманню громадянської довіри до поліції «як професійної правоохоронної структури, що знаходиться на службі громадськості» ("Yevropeiskyi", 2001, р. 12). Необхідні організаційні заходи мають сприяти ствердженню довірливих відносин з громадськістю та налагодженню ефективного співробітництва з іншими органами, місцевими спільнотами,

неурядовими організаціями й представниками громад, зокрема й з етнічними меншинами.

У демократичному суспільстві поліція наділена повноваженнями відповідно до закону. Громадськість довіряє поліції в тому, що вона (поліція) не зловживатиме своїми повноваженнями. Як тільки з'являються зловживання, це шкодить загальній вірі у справедливість, виникає загроза того, що цивільне населення буде використовувати власну систему відновлення справедливості.

Сучасні наукові дослідження у сфері професійної етики (Petrova, Kumeda, 2012; Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2018; Shevchuk, 2019; Strelchenko, 2017 та ін.) акцентують на тому, що виявлення та чітке формулювання місії поліцейської служби – підґрунтя для побудови всієї системи етики поліцейських і фактор ствердження моральних відносин між поліцією як органом

виконавчої влади та громадянами. Призначення поліцейської служби формує усвідомлення місця поліцейських у суспільстві; воно є стрижнем для побудови засад професійної діяльності та відповідних вимог до представників поліції, масштабом для оцінки їхньої діяльності.

Сьогодні існують різні стратегії діяльності держави, різні тлумачення професійної місії поліції та поліцейських, зокрема «традиційна», орієнтована на служіння народу та державі, та «модерна», що має на меті, перш за все, надання послуг громадянам («сервісна модель»).

З огляду на спільні завдання державної служби, услід за Т. Е. Василевською (Vasylevska, 2018) відобразимо в таблиці сутність, домінуючі цінності, конкурентні переваги та предмет критики цих стратегій.

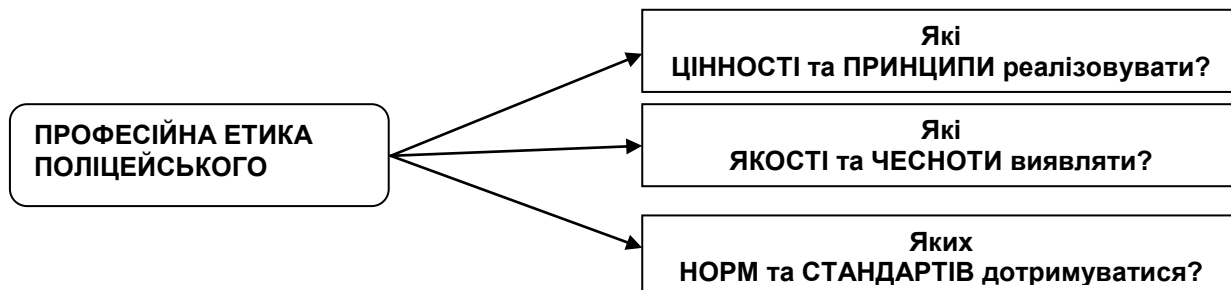
Підходи до місії поліції

Особливості	Робота поліції як служіння	Робота поліції як надання послуг
Суть підходу	Служба в поліції – честь і священний обов'язок.	Поліція – виробник послуг, різновид найму.
Домінуючі цінності	Громадянськість, рівність, представництво, відповідальність, нейтральність.	Орієнтація на користувача, ефективність, змагальність, менеджеризм, гнучкість, ініціативність, партнерство.
Конкурентні переваги	Орієнтація на справедливість, ustaleni стандарти професійної етики, націленість на рівне ставлення до всіх громадян.	Чітко сформульовані вимоги, кількісні критерії ефективності, усвідомлена оптимізація структури та параметрів органів управління.
Предмет критики	Труднощі з оптимізацією роботи поліції.	Ослаблення традиційно міцної корпоративної етики, ризик формування бізнес-іміджу поліції.

І перший, і другий підходи мають свої переваги й недоліки. Як зазначає фахівець у сфері публічного управління Т. Е. Василевська (Vasylevska, 2018): «найбільш продуктивним було б поєднання двох представлених підходів» (р. 33). Таким чином, моральне призначення поліції

виражалось б у формулі: «Поліцейські служать народу України, задовольняючи його потреби в послугах держави».

Навколо місії професії побудована вся професійно-етична система діяльності поліції:

Виявлення ціннісних підвалин діяльності поліції надає осмисленості та змістовної наповненості правоохоронній діяльності. Цінності відтворюють те, що є значущим. Цінності, які відстоює поліція у демократичному суспільстві, – наголошення на людській, соціальній та культурній

важливості, якими є життя та гідність людини, повага до неї, справедливість, солідарність тощо.

Верховенство права, гуманізм, професіоналізм можна назвати базовими цінностями професійної діяльності поліцейського; вони мають регулятивну значущість, конститутивність

використання, формують фундамент здатності усвідомлення сутності та призначення професії поліцейського.

Верховенство права є гарантованим Конституцією підґрунтям співжиття людей в українському суспільстві; має закріплення та реалізацію у політичних програмах, зокрема у політичному курсі на євроінтеграцію¹. Гуманізм як визнання людини найвищою соціальною цінністю, тобто всебічне утвердження цінності людської особи й особистості, є вихідним у побудові будь-якого політичного, економічного, соціального чи освітнього проєкту. Професіоналізм як форма самовизначення, стилю життя, способів діяльності й алгоритмів дій, що розгортаються у публічній сфері, є ознакою соціальної зрілості, автономії та суверенності особи.

Цінності верховенства права, гуманізму, професіоналізму постають «формулами» моральності професіонала, суб'єктивний характер сприйняття яких залежить від рівня освіти та життєвих ціннісних орієнтацій працівника.

Роз'яснення суті верховенства права міститься у «Пояснювальному меморандумі» до «Європейського кодексу поліцейської етики» ("Yevropeiskyi", 2001): «Верховенство права перш за все передбачає, що ті, хто творять, тлумачать і застосовують закон, повинні підкорятися цьому закону. Іншими словами, поліція повинна підкорятися законам, застосування яких вона забезпечує. Саме за цією ознакою можна судити про поліцію справжньої демократії: вона підкоряється тому самому закону, який вона захищає. Роль поліції в захисті та збереженні верховенства права настільки важлива, що, спостерігаючи за поведінкою поліції в демократії, можна судити про її рівень».

Усвідомлення гуманізму як цінності й базового принципу у сучасну епоху стрімких соціальних і технічних змін зазнало відчутної трансформації та дотепер є нерозривно пов'язаним зі світоглядною установкою та принципом індивідуалізму. Так, видатний американський вчений Амітаї Енціоні вже наприкінці ХХ ст. стверджував, що у соціальній практиці сучасного суспільства формуються нові основи моральних відносин. Нове «золоте правило» звучить так: «Поважай і підтримуй моральний порядок у суспільстві, якщо хочеш, щоб суспільство поважало й підтримувало твою незалежність» (Etzioni, 1999).

Зміна ціннісного вектора усвідомлення суті та призначення людини у сучасному світі не могла не позначитися і на філософії професійної діяльності, що є комплексом нормативних установок із

врегулювання реальних проблем. Так, у філософії професійної діяльності поліцейського реалізовано модель «інформованої згоди»; у демократичному суспільстві така згода укладають між поліцією та громадянським суспільством загалом. Передбачається, що, використовуючи спеціальні засоби, поліцейський буде діяти на забезпечення загальнолюдських цінностей, надаючи найчастіше людям допомогу у тих випадках, коли вони самі про себе потурбуватися не можуть.

Так, якщо на зауваження чітко маркованої особи – людини у поліцейській формі – громадянин не реагує, продовжуючи порушувати правила громадської поведінки, то він потребує допомоги, оскільки своїм психологічним станом і своїми діями може завдати собі й навколишнім непоправної шкоди. Допомога з необхідності як «інформована згода» поліцейського та співгромадян постає умовою легітимності застосування примусу й сили з боку поліцейського.

У цьому ж напрямку діє й соціально-сервісна функція поліцейських послуг, що передбачає обов'язок поліції надавати на безоплатній основі фізичним особам, які цього потребують, кваліфіковану домедичну та/або психологічну допомогу – аж до медичної допомоги, а також допомогу у розв'язанні деяких побутових питань, якщо людина з певних причин не може належним чином вирішити їх сама. Зазначена функція наочно свідчить про перехід сучасної поліції від карального до соціально-сервісного змісту діяльності.

Зазначимо, що будь-який тип терпимості, співробітництва може існувати лише за умови наявності гуманістичних цінностей. Відсутність останніх практично скасовує діалог, толерантність. Гуманізм – це реалізована толерантність поглядів та дій різних соціальних сил, компроміс різних, інколи протилежних, інтересів.

Професійна діяльність, професіоналізм – це не лише знання про процесуальність/певний алгоритм дій, а й усвідомлення та виконання етичних норм і приписів щодо здійснення професійної діяльності. Ці норми та приписи є похідними від основних принципів професійної етики. Будь-яка професійна діяльність, без винятку, є діяльністю в межах принципів і норм професійної етики.

Сучасне суспільство динамічне, перебуває в процесі постійних змін, і кожне нове покоління висуває нові запити й вимоги до професійної діяльності. На динаміку змін у суспільстві істотно впливає врахування/не врахування особистісних задатків молодих людей у процесі професійної орієнтації, можливості набуття ними професійних компетенцій відповідно до особистих схильностей і уподобань. Чим повніше ця здатність буде реалізована, тим успішніше та швидше відбудуться суспільні перетворення й сформується нові запити щодо оптимізації різних сфер професійної діяльності.

¹ «Права людини, ліберальна демократія, верховенство закону – фундаментальні основи легітимної державності в Європейському Союзі» (Shimmelfennih, & Zedelmaier, 2010, p. 37).

Суспільство можна вважати «цивілізованим», якщо в ньому закладені можливості отримання «другого шансу» для тих, хто здійснив «надважкий», «непідйомний» для себе вибір, зокрема в аспекті обрання майбутньої професії. Водночас підвищуються вимоги до чіткості та зрозумілості формулювання щодо призначення тієї чи іншої професійної діяльності, які прописані у супроводжувальній нормативно-правовій базі, а система освіти та виховання має готувати молоду людину до того, що вибір професійної діяльності повинен збігатися з вибором подальшого особистого життєвого шляху, способу життя та його організації.

Отже, у професійній етиці особливі вимоги до поведінки особистості передусім сформульовані з огляду на необхідність фіксації специфічних форм соціальної відповідальності, вираженням таких відносин людини до інших людей, які безпосередньо залежать від її індивідуального рішення та які найчастіше неможливо проконтролювати жодним іншим засобом, окрім як через ствердження етичної норми, що має обмежувальний або попереджувальний характер.

«Позитивний» механізм впровадження професійної етики в життя має такий вигляд.

Результатом реалізації цінностей професіоналізму є формування довіри до себе та своєї професійної діяльності. Довіра – ставлення до іншої особи та до її дій, яка ґрунтується на впевненості в її правоті, вірності, добросовісності, чесності.

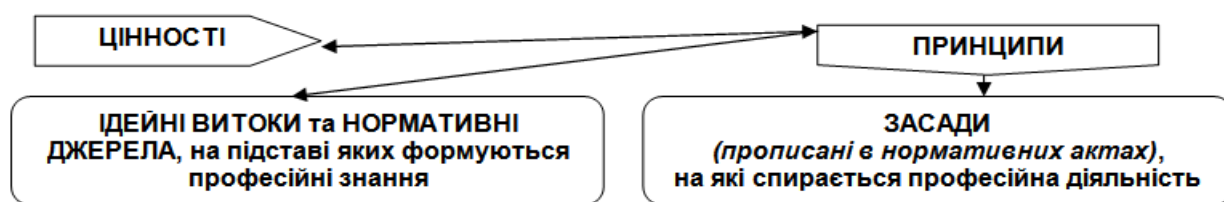
Дійове функціонування права (як зазначав І. Кант: «Право однієї людини закінчується там, де починається право іншої людини») є передумовою створення довірливих відносин. Однак навіть у правовій державі довіра не виникає автоматично, її

примноження потребує часу й зустрічних зусиль з боку соціальних груп та інститутів.

Довіра тісно пов'язана з легітимністю влади, яка виражає зв'язок інтересів людей з їхньою внутрішньою оцінкою та залежить від їхнього світосприйняття, і визнанням соціальної ієрархії, суспільного розподілу праці як атрибуту розвинутого суспільства. Легітимність – соціально-психологічна ознака державної влади, авансована її підтримка, виправдання, схвалення. Відсутність цієї ознаки у конкретній владі якщо не унеможлиблює, то мінімізує будь-які її зусилля, а наявність її ці зусилля помножує.

Громадянське суспільство як «співавторство рівних у своїй гідності громадян» (А. Гусейнов) формує складну систему взаємозалежних відносин різного рівня взаємопідпорядкування. Відчуття власної громадянської ідентичності є неможливим без залучення до спільної справи суспільного упорядкування задля реалізації спільного суспільного блага. На засадах цієї ідеї побудована мотиваційна складова як для всієї правоохоронної діяльності, так і для будь-якої професійної діяльності у суспільстві.

Цінності верховенства права, гуманізму, професіоналізму відіграють вирішальну роль у формуванні професіонала. Роль цінностей у процесі набуття професійних навичок і вмій – надання раціональної, системної єдності ідейному конструкту професійної діяльності поліцейського. Так, кожна з цінностей реалізується через низку принципів професійної діяльності, що зафіксовані у нормативних і нормативно-правових актах. Саме поєднання та реалізація цінностей і принципів професійної діяльності поліцейського у світогляді професіонала сприяє досконалості й цілеспрямованості особистості поліцейського, дозволяє протистояти професійній моральній деформації.

Отже, основні принципи професійної етики поліцейського – це основоположні ідеї, керівні начала, покладені в основу професійної діяльності поліцейських, в яких фіксуються ціннісні та ідеологічні засади публічного життя суспільства. Недотримання цих вимог ставить під сумнів легітимність здійснення професійної діяльності, підриває довіру до професіоналізму як до певної кваліфікаційної якості людини, загрожує загальною недовірою громадськості до програм державного

менеджменту і, у крайніх своїх виявах, соціальними заворушеннями.

Принципи професійної діяльності закладають основи професійного статусу поліцейського. Професійний статус поліцейського – це особливе становище у соціальній системі суспільства, пов'язане з певними очікуваннями, правами й обов'язками. Межі цих очікувань, прав та обов'язків визначені основними принципами професійної етики поліцейського. Статусу поліцейських належить низка важливих факторів: фіксація прав і

соціального захисту поліцейських, умови праці та професійна підготовка.

Принципи професійної етики поліцейського, прописані у Конституції України, Законах України «Про Національну поліцію» ("Pro Natsionalnu politsiiu", 2015), «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» ("Pro Dystsyplinaryi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy", 2018), наказі МВС України від 09.11.2016 № 1179 «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» ("Pro zatverdzhennia Pravyi etychnoi povedinky politseiskykh", 2017):

- верховенства права;
- дотримання прав і свобод людини;

- законності;
 - відкритості та прозорості;
 - політичної нейтральності;
 - взаємодії з населенням на засадах партнерства;
 - безперервності;
 - справедливості, неупередженості та рівності.
- Фіксація основних етичних принципів у процесі укладання нормативно-правових актів дає можливість повніше розкрити сутність і призначення професії поліцейського, і, водночас, показати очікування й запити суспільства до його професійної діяльності.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА як цінність	ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО	ГУМАНІЗМ як цінність
<i>справедливість, дотримання прав і свобод людини, законність, рівність</i>	ПРОФЕСІОНАЛІЗМ як цінність <hr/> <i>служіння суспільству, відкритість і прозорість, політична нейтральність, безперервність, взаємодія з населенням на засадах партнерства</i>	<i>толерантність, неупередженість, свобода совісті, гендерна рівність</i>

Зазначимо, що запропонована класифікація є досить умовною та умоглядною, оскільки всі принципи професійної етики поліцейського є взаємопов'язаними. Можна запропонувати й іншу типологізацію основних етичних принципів

професійної діяльності поліцейського, що ґрунтується на смислового структуруванні прописаних у нормативних актах засад професійної діяльності поліції.

Концептуальні засади професійної діяльності	<i>верховенство права, справедливість, дотримання прав і свобод людини, законність, рівність</i>
Світоглядні засади професійного мислення	<i>толерантність, неупередженість, свобода совісті, гендерна рівність</i>
Процесуальні засади професійної діяльності	<i>служіння суспільству відкритість і прозорість, політична нейтральність, безперервність, взаємодія з населенням на засадах партнерства</i>

Зауважимо, що дієвість процесуальних засад професійної діяльності залежить від їх ідейного окреслення у концептуальних засадах професійної діяльності та світоглядних засадах професійного мислення. Так, вітчизняні науковці неодноразово акцентували увагу на основних якостях, які працівник поліції повинен обов'язково мати: почуття справедливості, гуманність, відповідальність, неупередженість. Крім цього, працівник поліції має поєднувати всі вищевказані якості з умінням втілювати етичні принципи у відповідні форми зовнішньої поведінки, в основі якої – повага до людини та її гідності, ввічливість, тактовність, скромність, естетична привабливість і доцільність вчинків (Petrova, 2015).

Акцентуючи на цінностях і принципах правоохоронної діяльності, не можна оминати таких важливих у сучасному професійному світі феноменів, як професійна (поліцейська) культура, репутація, чесноти професіонала (посилання на іноземні джерела). Спрямування до ідейних засад професійної діяльності має змістити акценти від вимог і зобов'язань, сформованих щодо професіонала суспільством, до внутрішньої готовності й потреби обирати певну професію, пов'язувати з нею своє життя, усвідомлювати, чи відповідає стиль професійного життя та цінності професії особистим цінностям і переконанням, фактично – це виведення на перший план позиції ставлення

до себе, чого у вітчизняній професійній етиці майже немає.

Загальновідома класифікація професійних стосунків, покликання на яку скеровує нас до роботи П. С. Яременка (Yaremenko, 2001): «...є т категорії ставлень працівників ОВС, а саме: 1) ставлення до оточення: скромність, гордість за свою професію, повага, почуття гідності та честі – у себе й інших, сумління, справедливість, вимогливість, правдивість, порядність, доброзичливість, постійна готовність прийти на допомогу; 2) ставлення до виконання службових обов'язків: мужність, витримка, стійкість, рішучість, вимогливість, дисциплінованість, принциповість, сміливість, ініціативність, чесність, безкорисливість, ретельність, відповідальність; 3) ставлення до Батьківщини, суспільства, держави, народу: патріотизм, відданість, вірність обов'язку, відповідальність, самовідданість» (р. 36).

Зауважимо, що для реалізації принципів професійної етики, потрібна зорієнтованість, націленість людини на їхнє здійснення, зафіксована в певних сформованих якостях, які називають чеснотами, що є втіленням зразкової поведінки професіонала. Чесноти – це сталі схильності, постійне вдосконалення розуму й волі, які керують нашими вчинками, упорядковують наші пристрасті та спрямовують нашу поведінку згідно з розумом й уявленням про належне. З огляду на традиції європейської християнської культури (див. «Chesnoty»), вважаємо за необхідне виокремити щонайменше чотири важливі для цього соціокультурного регіону чесноти:

– мужність, що забезпечує стійкість у труднощах, витривалість у роботі над досягненням спільного блага; зміцнює рішучість протистояти спокусам і долати щоденні перешкоди;

– розсудливість, що робить наш практичний розум здатним пізнавати добро та обирати властиві йому засоби до його виконання; керує усіма іншими чеснотами, зокрема судженням сумління (розважлива людина приймає рішення та впорядковує свою поведінку);

– справедливість, яка вчить поважати права кожного та в стосунках між людьми встановлювати гармонію, що сприяє рівності щодо осіб і спільного добра;

– поміркованість, що стримує потяг до задоволень і забезпечує рівновагу у використанні створених благ. Саме ця чеснота допоможе людині із розумом підійти до обрання професії та мати волю реалізувати у своїй повсякденній роботі етичні стандарти професійної діяльності.

Можливо, розгляд проблеми саме таким чином дасть змогу не лише акцентувати увагу на проблемах внутрішнього світу професіонала-поліцейського, а й сприятиме, зважаючи на інституалізацію України як секулярної конституційної держави, з повагою ставитися до принципу

свободи совісті, виробленню єдиного значимого понятійного апарату у сфері професійної діяльності як державного, так і приватного сектору (Vasylevska, 2018; Strelchenko, 2019 та ін.). Подальша розробка таких категоріальних понять, як «корпоративна культура», «культура професійної діяльності», «поліцейська культура» сприяють урівноваженню внутрішнього та зовнішнього, індивідуального й соціально обумовленого в професійній діяльності поліцейського (Schein Edgar, 1992; Lamash, 2016; O'Neill, 2007; Nhan, 2014; Johannessen, 2015 тощо).

Фундаментальні етичні принципи й цінності дають суб'єкту здатність критично оцінювати ідеї, роблять професіонала морально чутливим, протидіють появі так званої «моральної сліпоты», почуттю безглуздості та втрати критеріїв (З. Бауман, Л. Донскіс) (Bauman, & Donskins, 2014). Власні ціннісні установки й ідейні концепти (цінності та цілі) професійної діяльності для людини можуть становити єдине ціле – тоді постає професіонал, той ідеал, до якого прагне кожен, але як ідеал він не є назавжди досягнутим звершенням, опанованим набуттям. Він є результатом безперервного здійснення процесів самоосвіти та самовиховання. Проте збіг ціннісних установок й ідейно-раціоналістичних концептів може мати також ситуативний і/чи локальний характер, що також слід враховувати у теорії та практиці правоохоронної діяльності (Petrova, 2017).

Наукова новизна

У статті запропоновано комплексний підхід, що містить здобутки правознавства, філософії права, етики, державного управління, до визначення ролі основних цінностей та принципів професійної етики поліцейського у його професійній діяльності, проаналізовано співвідношення цінностей та принципів професійної діяльності поліцейського. Визначено базовими цінностями професійної діяльності поліцейського верховенство права, гуманізм, професіоналізм.

Запропоновано визначення основних принципів професійної етики поліцейського як основоположних ідей, керівних начал, що покладені в основу професійної діяльності поліцейських, у яких фіксуються ціннісні й ідеологічні засади публічного життя суспільства. Зазначається, що недотримання цих вимог ставить під сумнів легітимність здійснення професійної діяльності, підриває довіру до професіоналізму як до певної кваліфікаційної якості людини, загрожує загальною недовірою громадськості до програм державного менеджменту і, у крайніх своїх виявах, соціальними заворушеннями.

Запропоновано дві схеми типологізації основних принципів професійної етики поліцейського, що ґрунтуються на: а) цінностях верховенства

права, гуманізму, професіоналізму, які постають «формулами» моральності професіонала; б) смислому структуруванню прописаних у нормативних актах засад професійної діяльності поліції, а саме концептуальних, світоглядних і процесуальних засадах професійної діяльності. Схеми забезпечують наочність сприйняття та полегшують усвідомлення ступеню теоретичної розробки й окреслення основних принципів професійної етики поліцейського у вітчизняних нормативно-законодавчих актах.

Висновки

Оптимальна модель місії поліції може бути виражена формулою: «Поліцейські служать народу України, задовольняючи його потреби в послугах держави».

Цінності є змістовним, сутнісним наповненням принципів, взаємообумовлюють та взаємодіють. Причому виявлення ціннісних підвалин діяльності поліції надає осмисленості та змістовної наповненості правоохоронній діяльності. Виокремлено й обґрунтовано основні цінності професійної діяльності поліцейського: верховенство права, гуманізм, професіоналізм.

Принципи професійної етики:

– окреслюють у загальній формі об'єктивно обумовлену вимогу щодо учасників суспільних відносин;

– слугують засобом самообмеження державної влади;

– є керівництвом для досягнення цілей правового регулювання;

– формують – разом із цінностями – ідейне поле філософії професійної діяльності.

Запропоновані схеми типологізації основних принципів професійної етики поліцейського забезпечують наочність сприйняття та полегшують усвідомлення ступеню їхньої теоретичної розробки та відтворення у вітчизняних нормативно-законодавчих актах.

Зважаючи на огляд основних принципів професійної діяльності та їхньої реалізації у нормативних актах, слід відзначити, що:

у вітчизняному законодавстві низка таких важливих факторів, як фіксація прав і соціального захисту поліцейських, умови праці та професійна підготовка потребують чіткішої артикуляції, доопрацювання та доповнення;

передусім ідеться про проблеми формування особистісних внутрішніх, власне морально-етичних якостей професіонала, а не лише набуття формально-зовнішніх, процедурних атрибутів професійної належності (носія однострою, наявність жетона й службового посвідчення).

Прийняття Етичного кодексу поліцейського вочевидь стало б значним кроком у постановці формулювань, ретельнішому аналізі та повнішому усвідомленні етичних проблем професійної діяльності поліцейських і готовності їх розв'язувати, що має наблизити якість роботи поліції до стандартів західної професійної культури.

REFERENCES

- Alekperov, A.S. ohly. (2013). Mulykulturalizm v prostori mizh politykoiu i kulturoiu [Multiculturalism in the space between politics and culture]. *Filosofia i kultura, Philosophy and culture*, 3, 350-355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8> [in Ukrainian].
- Andonova, L.B. (et al.). (2010). *Yevropeizatsiia Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy [Europeanization of Central and Eastern Europe]*. F. Shimmelfennih, U. Zedelmaier (compiler). (O. Sydoruk, Trans). O. Honcharuk (Eds.). Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Banchuk, O.A. (Eds.). (2013). *Status politsii: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo [Police status: international standards and foreign legislation]*. Kyiv: Moskalenko O.M. [in Ukrainian].
- Bauman, Z., & Donskins, L. (2014). *Moralna slipota. Vtrata chutlyvosti u plynii suchasnosti [Moral blindness. Loss of sensitivity in current times]*. (O. Butsenka, Trans). Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
- Chesnoty. Provintsia Sviatoho Mykolaia: Vasyliianskyi chyn Sviatoho Yosafata v Ukraini [Virtues. Province of St. Nicholas: The Basilian Order of St. Jehoshaphat in Ukraine]. (n.d.). *osbm.org.ua*. Retrieved from <http://osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/dukhovnist/1728-chesnoty> [in Ukrainian].
- Dmytriieva, E. (2016). Tsinnist i tvorchist yak komponenty relihiinoi kultury [Value and creativity as components of religious culture]. *Filosofia i kultura, Philosophy and culture*, 5, 730-737. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.5.18614> [in Ukrainian].
- Dzhurska, A.V., & Dzhurskyi, V.V. (2019). Pravo pratsivnykiv politsii na povahu do yikhnoi hidnosti pid chas vykonannia sluzhbovykh oboviazkiv [The right of police officers to respect for their dignity in the performance of their duties]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 90-97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90> [in Ukrainian].
- Ettsioni, A. (1999). Novoe zolotoe pravilo i nrvstvinnost v demokratcheskom obshchestve [The New Golden Rule and Morality in a Democratic Society]. *Novaia industrialnaia volna na Zapade, New industrial wave in the West*. Moscow: Academia [in Russian].
- Fukuiama, F. (2004). *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniu [Trust: social virtues and the path to prosperity]*. (Trans). Moscow: Izd-vo AST; Ermak [in Russian].

- Hlushkova, L.V. (2016). Osoblyvosti zmin struktury ukraïnskoho suspilstva u hlobalizatsiinomu protsesi [Features of changes in the structure of Ukrainian society in the globalization process]. *Hrani, Grani*, 4(132), 74-77. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081> [in Ukrainian].
- Johannessen, S.O. (2015). Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*, 2(2), 167-182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Lamash I.V. (2016). Fenomen politseiskoi kultury (police culture) u suchasnykh zarubizhnykh doslidzhenniakh [The phenomenon of police culture (culture policy) in modern foreign studies]. *Pravo i bezpeka, Pravo and security*, 2(61), 11-17 [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrayiny "Pro zatverdzhennia Pravyl etychnoi povedinky politseiskykh": vid 9 lystop. 2016 r. No. 1179 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the statement of Rules of ethical behavior of police officers" from November 9, 2016, No. 1179] (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> [in Ukrainian].
- Nakaz MVS Ukrayiny "Pro zatverdzhennia Pravyl nosinnia odnostroiu politseiskykh": vid 19 serp. 2017 r. No. 718 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the statement of Rules of wearing of uniform of police officers" from August 19, 2017, No. 718]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1122-17> [in Ukrainian].
- Nhan, J. (2014). Police culture. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York; Heidelberg; Dordrecht; London: Springer. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbeccj371>.
- Niznnik, N.S. (2018). Politsiia i grazhdanskoe obshchestvo: poisk vektora vzaimodeystviia [Police and civil society: search for a vector of interaction]. *Politseyskaia deiatelnost, Police activity*, 5, 52-66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796> [in Russian].
- O'Neill, M.E., Marks, M., & Singh, A. (2017). *Police occupational culture: New debates and directions*. Emerald. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2018). Antropologichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and legal dimensions of professional deformation of moral consciousness of employees of the National Police of Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophically and methodological problems of law*, 2(18), 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Petrova, H. (2015). *Deontologichni zasady sluzhbovoi diialnosti: sluzhbovyi etyket pravoohorontsia (politseiskoho) [Deontologic ambushes of service deiality: service etiquette of the law enforcement officer (police)]*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Petrova, H. (2017). Kontsept prav liudyny i zhyttievyi svit [The concept of human rights and the world of life]. *Filozofski, metodologichni ta psykholohichni problemy prava, Philosophical, methodological and psychological problems of law: Proceedings of the 7 All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference* (pp. 329-332). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
- Petrova, H.M., & Kumeda, T.A. (Eds.). (2012). *Osnovy profesiinoi etyky ta estetychnoi kultury: do provedennia masovykh zakhodiv ta sportyvnykh zmahaniu [Fundamentals of professional ethics and aesthetic culture: before holding mass events and sports competitions]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny "Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky rivnia doviry naselennia do Natsionalnoi politsii": vid 7 liut. 2018 r. No. 58 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for assessing the level of public confidence in the National Police" from February 7, 2018, No. 58]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#n10> [in Ukrainian].
- Pryntsyyp/Nachalo [Principle/Beginning]. (2011). *Yevropeyskyi slovnyk filozofii: Leksykon neperekladnostei, European Dictionary of Philosophies: A Lexicon of Intranslatability* (2nd, ed.). Kyiv: Dukh I Litera [in Ukrainian].
- Rekomendatsiia Rec (2001) 10 Komitetu Ministriv Rady Yevropy "Yevropeyskyi kodeks politseiskoi etyky": vid 19 veres. 2001 r. [Recommendation Rec (2001) 10 of the Committee of Ministers of the Council of Europe "European Code of Police Ethics" from September 19, 2001]. (n.d.). *pravo.org.ua*. Retrieved from <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf> [in Ukrainian].
- Rezoliutsiia Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy "Deklaratsiia pro politsiiu": vid 8 trav. 1979 r. No. 690 [Resolution of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe "Police Declaration" from May 8, 1979, No. 690]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803 [in Ukrainian].
- Schein, E.H. (1992). *Organizational Culture and Leadership*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers. doi: <https://doi.org/10.1177/027046769401400247>.
- Shevchuk, H. (2019). Pryntsyypy ta zavdannia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Principles and tasks of the National Police of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 7, 120-124. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/22.pdf> [in Ukrainian].
- Shylo, Ye.P. (2018). Pravovi pryntsyypy diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Legal principles of the National Police of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 6(2), 154-164 [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2017). Osoblyvosti vstupu do patrolno-postovoï sluzhby yak odnogo iz riznovydiv publichnoï sluzhby [Peculiarities of joining the patrol service as one of the types of public service]. *Mekhanizm pravovoho rehuliuвання pravoohoronnoi ta pravozakhysnoi diialnosti v umovakh hromadianskoho suspilstva (osinni*

- chytannia), *The mechanism of legal regulation of law enforcement and human rights activities in civil society (autumn readings)*: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (pp. 365-396). H.Ya. Savchyn (Ed.). Lviv: LvDUVS. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-03-19.17> [in Ukrainian].
- Strelchenko, O.H. (2019). Doktrynalna kharakterystyka publichnoi sluzhby v Ukraini: poniattia ta klasyfikatsiia [Doctrinal characteristics of public service in Ukraine: concept and classification]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 104-110. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.104> [in Ukrainian].
- Trofymenko, V.A. (2017). Normatyvni akty etychnoi povedinky politseiskykh yak neobkhdna chastyna zakonodavchoho zabezpechennia yikhnoi spivpratsi iz suspilstvom [Normative acts of ethical behavior of police officers as a necessary part of legislative support of their cooperation with society]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, *Bulletin of the National University "Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine"*, 4(35), 175-185. Retrieved from <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/119656/130878>. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656> [in Ukrainian].
- Vasylevska, T.E. (2018). *Etyka v publichnii sluzhbi [Ethics in public service]*. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
- Yaremenko, P.S. (2001). *Etychni aspekty v diialnosti pratsivnyka OVS Ukrainy [Ethical aspects in the activity of a police officer of Ukraine]*. Kyiv: Libra [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Dystsyplynarnyi statut Natsionalnoi politsii Ukrainy": vid 15 berez. 2018 r. No. 2337-VIII [Law of Ukraine "On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine" from March 15, 2018, No. 2337-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 29, 233. doi: <https://doi.org/10.33498/loou-2018-01-315> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].
- Zozulia, I. (2019). Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Алекперов А. С. огли. Мультикультуралізм в просторі між політикою і культурою. *Філософія і культура*. 2013. № 3. С. 350–355. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2013.03.8>.
- Європеїзація Центральної та Східної Європи / [Л. Б. Андонова та ін.]; упоряд.: Ф. Шіммельфенніг, У. Зедельмаєр; пер. з англ. О. Сидорчук; ред. О. Гончарук. Київ: Юніверс, 2010. 281 с.
- Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ.: Москаленко О. М., 2013. 588 с.
- Бауман З., Донскіс Л. Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності / пер. з англ. О. Буценка. Київ: Дух і літера, 2014. 280 с.
- Чесноти. Провінція Святого Миколая: Василіянський чин Святого Йосафата в Україні. URL: <http://osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/dukhovnist/1728-chesnoty>.
- Дмитрієва Е. Цінність і творчість як компоненти релігійної культури. *Філософія і культура*. 2016. № 5. С. 730–737. doi: <https://doi.org/10.7256/1999-2793.2016.5.18614>.
- Джурська А. В., Джурський В. В. Право працівників поліції на повагу до їхньої гідності під час виконання службових обов'язків. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1 (17). 2019. С. 90–97. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.90>.
- Этциони А. Новое золотое правило и нравственность в демократическом обществе. *Новая индустриальная волна на Западе*. М.: Academia, 1999. С. 312–334.
- Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. М.: Изд-во АСТ; Ермак, 2004. 730 с.
- Глушкова Л. В. Особливості змін структури українського суспільства у глобалізаційному процесі. *Грані*. 2016. № 4 (132). С. 74–77. doi: <https://doi.org/10.15421/1716081>.
- Johannessen S. O. Reforming the Norwegian Police-Cultural Change as a Restoration of Organizational Ideologies, Myths and Practices. *Nordisk politiforskning*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 167–182. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315688404-3>.
- Ламаш І. В. Феномен поліцейської культури (police culture) у сучасних зарубіжних дослідженнях. *Право і безпека*. 2016. № 2 (61). С. 11–17.
- Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських: наказ МВС України від 9 листоп. 2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16>.
- Про затвердження Правил носіння однострою поліцейських: наказ МВС України від 19 серп. 2017 р. № 718. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1122-17>.
- Nhan J. Police culture. *The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. New York; Heidelberg; Dordrecht; London: Springer, 2014. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781118517383.wbeccj371/abstract/>. doi: <https://doi.org/10.1002/9781118517383.wbeccj371>.
- Нижник Н. С. Полиция и гражданское общество: поиск вектора взаимодействия. *Полицейская деятельность*. 2018. № 5. С. 52–66. doi: <https://doi.org/10.7256/2454-0692.2018.5.23796>.

- O'Neill M. E., Marks M., Singh A. Police occupational culture: New debates and directions. Emerald, 2017. 412 p. doi: [https://doi.org/10.1016/s1521-6136\(2007\)8](https://doi.org/10.1016/s1521-6136(2007)8).
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Петрова Г. Деонтологічні засади службової діяльності: службовий етикет правоохоронця (поліцейського): пам'ятка Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 100 с.
- Петрова Г. Концепт прав людини і життєвий світ. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : зб. матеріалів VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листоп. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Черней, М. В. Костицький, С. Д. Гусарев та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 329–332.
- Основи професійної етики та естетичної культури: до проведення масових заходів та спортивних змагань : навч. посіб. / за заг. ред. Г. М. Петрової, Т. А. Кумеди. Київ : КНТ, 2012. 192 с.
- Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції : постанова Кабінету Міністрів України від 7 лют. 2018 р. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF#n10>.
- Принцип / Начало. *Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей* / пер. з фр. Вид. 2-ге, виправл. Київ : Дух і літера, 2011. Т. 1. С. 101–109.
- Європейський кодекс поліцейської етики: Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів Ради Європи від 19 верес. 2001 р. URL: <http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/rec1.pdf>.
- Декларація про поліцію: резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи від 8 трав. 1979 р. № 690. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803.
- Schein E. H. Organizational Culture and Leadership. San Francisco : Jossey-Bass Publishers, 1992. 418 p. doi: <https://doi.org/10.1177/027046769401400247>.
- Шевчук Г. Принципи та завдання діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 120–124. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/7/22.pdf>.
- Шило Є. П. Правові принципи діяльності Національної поліції України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Т. 2. С. 154–164.
- Стрельченко О. Г. Особливості вступу до патрульно-постової служби як одного із різновидів публічної служби. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах громадянського суспільства (осінні читання)* : тези доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук. конф. (27 жовт. 2017 р.) / упоряд. Г. Я. Савчин. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 365–396. doi: <https://doi.org/10.31617/k.knute.2019-03-19.17>.
- Стрельченко О. Г. Доктринальна характеристика публічної служби в Україні: поняття та класифікація. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 104–110. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.104>.
- Трофименко В. А. Нормативні акти етичної поведінки поліцейських як необхідна частина законодавчого забезпечення їхньої співпраці із суспільством. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4 (35). С. 175–185. URL: <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/119656/130878>. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.35.119656>.
- Василевська Т. Е. Етика в публічній службі : підручник. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
- Яременко П. С. Етичні аспекти в діяльності працівника ОВС України. Київ : Лібра, 2001. 167 с.
- Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15 берез. 2018 р. № 2337-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 29. С. 233. doi: <https://doi.org/10.33498/louu-2018-01-315>.
- Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
- Zozulia I. Is the National Police of Ukraine European? *SSRN Electronic Journal*. 2019. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3468902>.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2020

Petrova H. – Ph.D in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the Nation Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5964-1473>

Basic Values and Principles of Police Professional Ethics

*The article takes a comprehensive approach to the study of the achievements of the legal and philosophical sciences in the study of the problem of values and principles of professional ethics of police and the importance of these phenomena in the professional. The **purpose** of the article is to determine the essence and values of professional ethics and their role in the professional work of a police officer, which is impossible without defining the mission and tasks of the police. **Methodology.** The methodological basis of scientific search is a set of philosophical and philosophical principles of scientific knowledge, methodological approaches, general methods of thinking, philosophical and general scientific methods, the use of which provided the validity and reliability of the results of the*

*study of basic values and principles of professional policing. The **scientific novelty** of the research is: the laying down of fundamental basic values of the professional activity of the police, the rule of law, humanism and professionalism; formulating the definition of «basic principles of police professional ethics»; typologization of the basic principles of the professional ethics of the police officer in two schemes: a) structuring the principles in accordance with the basic values of the professional activity of the police – the rule of law, humanism, professionalism, which are the «formulas» of professional morality; b) semantic structuring of the principles of professional police activity enshrined in the normative acts: conceptual, ideological and procedural principles of professional activity. The study's **conclusions** include the formula of the optimal police mission model: «Police officers serve the people of Ukraine by satisfying their needs for state services»; it will be noted that such important factors in forming the police professional philosophy, such as fixing the rights and social protection of police officers, working conditions and training, require clearer articulation, refinement and addition in national legislation; problems of formation of personal internal, actually moral and ethical qualities of a professional deserve more attention, that, in further scientific researches of the stated problem, it can find its concretization in such concepts as «virtues» and considered in the plane of «corporate culture», «culture of professional activity», «Police culture». Therefore, the adoption of the Police Code of Ethics would solve a number of problems with the clarity of the wording of the basic categorical apparatus of the police professional philosophy, would prevent a fuller understanding of the ethical problems of police professional activity and a willingness to discuss and solve these problems, which would bring the quality of police work closer to the standards of the Western professions.*

Keywords: values of professional ethics of police officer, Rule of Law, humanism; professionalism; principles of police professional ethics, conceptual principles of professional activity; worldview principles of professional activity; procedural principles of professional activity; virtues.

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.44>

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

Праксеологія права як складова філософської праксеології (загальні аспекти)

Мета статті полягає в тому, щоб привернути увагу сучасних учених у галузі філософії права до праць української філософської школи 1960-х років у галузі загальної філософії та філософської праксеології, а також обґрунтувати, що низка положень праксеології права є складовою відповідних положень філософської праксеології, а діалектичні взаємозв'язки правової праксеології з правовими гносеологією, аксіологією, антропологією та онтологією зумовлені діалектичними взаємозв'язками філософської праксеології із філософськими гносеологією, аксіологією, антропологією та онтологією. **Методологія.** У статті використано передусім діалектичний і системно-структурний методи, методи логіки. **Наукова новизна статті** полягає в тому, що в ній увагу сучасних фахівців із філософії права акцентовано на здобутках української філософської школи 60-х років ХХ століття, оскільки їх доцільно поширити на філософію права загалом і правову праксеологію зокрема. Органічні взаємозв'язки правової праксеології з іншими основними розділами філософії права зумовлені наявністю органічних взаємозв'язків філософської праксеології з відповідними загальнофілософськими дисциплінами. **Висновки.** Правова діяльність утілює сутність людини як правової істоти, це субстанція її буття. Правова людина є абсолютно первинною формою людського самобуття у сфері права. У процесі правової діяльності відбувається розвиток суспільства й удосконалення правової людини. Пізнавальна діяльність є складовою правової діяльності спільно з практичною. Правова діяльність як суть правової людини є процесом її розгортання й об'єктивування в правовій культурі. Фахівцям із філософії права необхідно глибше дослідити спадщину українських філософів-шістдесятників, а також діалектику правових праксеології, гносеології, аксіології, антропології та онтології.

Ключові слова: праксеологія права; філософська праксеологія; філософія права; правова діяльність; мета; суб'єкт; об'єкт; засоби; результат; діалектика.

Вступ

Праксеологія права є складовою філософської праксеології. Проблеми філософської праксеології стали предметом досліджень для представників української філософської школи 60-х років минулого століття. Чимало уваги їм приділяли О. Яценко (Iatsenko, 1977) та В. Іванов (Ivanov, 1977). Проблеми праксеології права нині досліджує чимало фахівців. Передусім слід назвати С. Гусарева, який дає загальну картину юридичної діяльності (Husariev, 2005). Досить широке коло авторів вивчає різні аспекти діяльності людини. Зокрема, О. Павлишин і М. Дурдинець проводять історико-правовий аналіз й оцінюють перспективи правотворчої діяльності в Україні (Pavlyshyn, & Durdynets, 2019). Н. Шаптала досліджує повноваження Конституційного Суду України як вагомий чинник його діяльності (Shaptala, 2019). О. Гвоздік досліджує логічні критерії достатності доказів як важливий чинник оцінювання зібраної доказової бази й раціоналізації процесу її формування та гарантії обґрунтованості прийняття судових рішень, що має принципове значення для ефективної діяльності суду (Hvozdk, 2019). М. Локтіонов вивчає питання наукової діяльності на прикладі філософської творчості О. О. Богданова (Loktionov, & Bogdanov, 2018). Г. Джанда аналізує

можливості праксеологічного підходу в професійній педагогічній діяльності (Dzhanda, 2019). Є. Сапогова розглядає питання про саморозвиток особистості як суб'єкта діяльності (Sapogova, 2019). У статті І. Швець формалізовано посткласичну модель суб'єкта діяльності відповідно до диференціальної онтології М. Деланда (Shvets, 2018). Б. Шевчик досліджує холотропний принцип праксеології з позицій аксіологічних наративів економічної діяльності (Shevchuk, 2018). В. Папп, О. Касинець та Г. Ольшаківська вивчають історію діяльності туристичних організацій (Papp, Kasynets, & Olshakovska, 2018). Л. Кобилянська аналізує праксеологічні характеристики професійної діяльності сучасного губернатора (Kobylanskaia, 2018). О. Павлишин, О. Кравчук та О. Лев вивчають питання ціннісних орієнтирів правової людини як суб'єкта правової діяльності (Pavlyshyn, Kravchuk, & Lev, 2019). О. Мартенко та О. Павлишин аналізують питання про зв'язок свідомості як принципової характеристики суб'єкта діяльності з мисленням і мовою (Martenko, & Pavlyshyn, 2019). В. Краєвський, О. Костенко, І. Головій, Г. Стригуненко, О. Пужайло та К. Вислоух розглядають аналіз і синтез як види діяльності (аналіз і синтез можна розуміти не тільки як методи пізнання, але і як методи

діяльності, навіть як її види) (Kraievskiy, Kostenko, Holovii, & Stryhunenko, 2019; Kraievskiy, Kostenko, Puzhailo, & Vysloukh, 2019). Л. Герасіна розглядає методологію та праксеологію досліджень політичних процесів (Heragina, 2017). О. Топчій репрезентує провідні методологічні підходи – праксеологічний, гносеологічний, онтологічний, аксіологічний – до вивчення питання про інформаційну безпеку неповнолітніх в адміністративному праві, але не враховує антропологічний підхід і не досліджує діалектичні зв'язки праксеологічного підходу з іншими підходами (Торчій, 2018). Зазначені автори практично не розглядають питання про зв'язок праксеології права з філософською праксеологією, а також діалектичні зв'язки правової праксеології з іншими розділами філософії права.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розглянути основні положення філософської праксеології, викладені в працях українських філософів-шістдесятників, їх значення для праксеології права, а також діалектичні зв'язки праксеології права з іншими філософсько-правовими дисциплінами.

Виклад основного матеріалу

Праксеологія права є складником філософської праксеології. Значний внесок у розвиток філософської праксеології зробили представники української філософської школи 60-х років минулого століття. Їхні міркування та висновки є вельми плідними для праксеології права. Найширше досліджували людську діяльність такі представники зазначеної школи, як О. Яценко (у монографії «Цілепокладання та ідеали» (Iatsenko, 1977)) та В. Іванов (у монографії «Людська діяльність, пізнання, мистецтво» (Ivanov, 1977)).

Загалом однією з найважливіших категорій марксистської філософії є категорія практики. Марксизм можна тлумачити як філософію практики й практично-творчого формування дійсності (Ivanov, 1977, р. 52). «Саме в практиці, – зазначає В. Іванов, – марксизм відкрив єдине й загальне підґрунтя як реального людського життя, так і пізнання» (Ivanov, 1977, р. 53).

О. Яценко пише, що практика – «це матеріальне перетворення об'єктивно-реальних предметів з метою перетворення їх на умови життєдіяльності», що практична діяльність має предметно-чуттєвий характер і є «дійсним способом людського буття» (Iatsenko, 1977, р. 11-12). Правову практику можна розуміти як спосіб правового буття.

Науковець вважає, що саме практика зумовила виникнення основного питання філософії: «Цей двоїстий характер людської

практики як предметно-чуттєвої (матеріальної) та духовної діяльності, подвоєння людиною себе та свого світу у свідомості та завдяки свідомості в дійсності... є реальною основою виникнення питання про відношення свідомості до буття» (Iatsenko, 1977, р. 13). Таким чином, можна вважати, що правова практика зумовила виникнення основного питання філософії права як питання про відношення правової людини й світу права, правосвідомості та правового буття.

Звернімося до такого міркування В. Іванова: «Усі різновиди духовної діяльності людей, зокрема й пізнання, з'явилися як універсально детерміновані суспільною практикою і такі, що по суті мають споріднену їй внутрішню структуру. Так був виявлений зв'язок між суб'єктом й об'єктом, людиною та світом, свідомістю і буттям, показана реальна єдність цих протилежностей» (Ivanov, 1977, р. 53). Адже, як підкреслює вчений, практика має усі чуттєві ознаки об'єктивної реальності та зрощена з матеріальними природними процесами, і одночасно постійно залишається похідною від людини, суб'єкта, її проявом і дійсністю; тому вона є єдністю суб'єкта й об'єкта, втілення їх взаємного переходу, їх реальної еквівалентності в одному (Ivanov, 1977, р. 54). На практиці дійсність можна прослідкувати як в її об'єктивних, так і в суб'єктивних вимірах і визначеностях, вона є саме тим процесом, в якому дійсне формується і привласнюється як людське, а людське стверджується як суще (Ivanov, 1977, р. 54). Оскільки праксеологія права є складовою філософської праксеології, в ній має бути справедливим положення про те, що у правовій практиці правову реальність можна бачити в її об'єктивних, суб'єктивних вимірах і визначеностях.

Далі в монографії «Людська діяльність – пізнання – мистецтво» В. Іванова читаємо: «Людина взагалі не має справи з іншою дійсністю, окрім даної їй практично, бо якщо вона ще і не перетворена речовим чином завдяки людській діяльності, вона навіть в людське споглядання входить тією мірою, якою опосередкована і зумовлена практикою. Тому практика утворює і зовнішній (споглядальний), і внутрішній (змістовний) горизонти людського відношення до світу, так що лише вона кожного разу дає також й останню відповідь на запитання, яким є світ сам по собі» (Ivanov, 1977, р. 55). Аналогічно можна сказати, що практична діяльність правової людини уможлиблює її розуміння світу права.

В. Іванов зазначає, що в другій половині ХХ ст. відбувалося колосальне розширення сфери людської практики та її потенційних можливостей, і воно зумовило актуальність загальнофілософського поняття діяльності (Ivanov, 1977, р. 74). Він виокремлює в практиці категорію діяльності: «Хоча поняття «діяльність»

існує давно і вживається для позначення найрізноманітніших взаємодій з огляду на їх активність, його зміст сприймався головним чином інтуїтивно і не міг претендувати на значення філософської категорії. Теоретична розробка цього поняття ... є, по суті, справою останнього часу, вона викликана кардинальними змінами практичних взаємозв'язків людини з дійсністю, і тому знадобився увесь досвід марксистського аналізу практики, щоб поняття діяльності вичленувало як загальне сутнісне визначення людини, субстанції її суспільного буття» (Ivanov, 1977, р. 59). В іншому місці він вказує, що категорія діяльності становить інтерес для філософії передусім як теоретична абстракція усієї практики людства в її історичній тенденції до перетворення природного світу на людський (Ivanov, 1977, р. 74).

На наш погляд, категорія діяльності є ширшою, ніж категорія практики, оскільки вона охоплює як практичну діяльність, так і пізнавальну (хоча практична діяльність відіграє особливу роль у житті людства). Подібна ситуація наявна й у правовій сфері: правова діяльність – це і практична, і пізнавальна діяльність правників. Крім того, міркування В. Іванова цікаве ще й тим, що він вважає діяльність суттю людини. Подібно до цього можна сказати, що поняття правової діяльності містить загальне сутнісне визначення людини як правової істоти, субстанцію її буття.

Головна риса діяльності людини як *homo sapiens* полягає в тому, що вона має свідомий характер, і це безпосередньо відрізняє людину від тварини (Yatsenko, 1977, р. 9). О. Яценко акцентує на такій обставині: «Свідома діяльність людини у матеріальному світі можлива лише внаслідок того, що людина протистоїть природі не як щось зовнішнє, а як частина цієї ж самої природи» (Iatsenko, 1977, р. 87). Щодо правової діяльності, то слід сказати, що її можливість визначається належністю правової людини до світу права.

В. Іванов наголошує, що відношення діяльності як філософської категорії та форм людської діяльності – це відношення «суть – явище» (Ivanov, 1977, р. 69). На його думку, існування діяльності мислити як такої недопустимо, реальними слід визнавати тільки конкретні види діяльності, що мають свій особливий предмет і спосіб (Ivanov, 1977, р. 79). Причому він зазначає, що і стосовно матерії не можна твердити, що вона існує як така, складаючись з єдиної властивості «бути об'єктивною реальністю». Таким чином він критикує ленінське визначення матерії як об'єктивної реальності. На його думку, в основі підходу Леніна до питання про матерію лежить непорозуміння, джерело якого – «в інтуїтивному прагненні онтологізувати абстракцію певної реальності, тобто представити її реальний зміст

як автономне суще буття. Зрозуміло, що завжди виявляється «безживність» цього передбачуваного буття (що для абстракції цілком природно), а звідси й прагнення «оживити» його шляхом додавання до нього усього комплексу атрибутів, від яких воно раніше було абстраговане. Посилання на те, наприклад, що з самої по собі властивості бути об'єктивною реальністю не можна вивести ані руху, ані інших атрибутів матеріального світу, є разючим симптомом розуміння предметного змісту людських абстракцій як чогось предметно суцього. По суті, у цій спробі «де абстрагувати» уявний зріз реального проявляється безглуздий протест проти самої природи абстрактного мислення та його особливих функцій» (Ivanov, 1977, р. 79).

Учений доходить такого висновку: «Матерія і є зведеною в загальність, тобто в уявний предмет, ключову та граничну ознаку, що визначає суще щодо людської свідомості. Так само й діяльність є граничною абстракцією суб'єкт-об'єктного відношення, тобто відношення людини до світу, в якій виражається всезагальний сенс продуктивного перетворення природного на людське» (Ivanov, 1977, р. 79). Відповідним чином слід розуміти й категорію правової діяльності – вона є граничною абстракцією відношення людини як правової істоти до правової реальності, як сукупності правових норм та інститутів і правовідносин, і ця абстракція виражає загальний сенс перетворення правового суцього на правове належне.

В. Іванов розглядає такі форми діяльності, як перетворювальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, комунікативна та художня (Ivanov, 1977, р. 64-65). Ці форми має також правова діяльність, причому вони є складовими відповідних форм людської діяльності в загальному (філософському) розумінні.

Правова діяльність має таку саму структуру, як і діяльність загалом. До її складу входять: суб'єкт, об'єкт, мета, умови, засоби, методи, сам процес діяльності та результат.

Суб'єктом діяльності загалом є людина як *homo sapiens*, вона має свідомий характер. О. Яценко пише: «Людська діяльність – це завжди й діяльність свідомості» (Iatsenko, 1977, р. 10). В. Іванов зазначає, що здатність бути людиною – це обов'язкова умова причетності індивідів до всіх видів діяльності. Суть людини, вважає він, це «не звичайна предметна суть, а діяльність в нескінченній сфері її предметних реалізацій» (Ivanov, 1977, р. 69-70). Філософ-шістдесятник підкреслює, що квінтесенцію «людського» становлять саме самоспричинення і самодіяльність» (Ivanov, 1977, р. 77). Діяльність, на його думку, і є «процесом суб'єктивного спричинення, що не виводиться з чужорідних суб'єктові причин. І оскільки в силу цієї особливості вона є абсолютно первинною

формою людського самобуття, її природу можна осягнути не ззовні, а тільки з неї самої, шляхом теоретичного окреслення тих її визначеностей, які є загальними опосередкуваннями людського відношення до сущого» (Ivanov, 1977, p. 77). Так само і суб'єктом правової діяльності є права людина, котра є абсолютно первинною формою людського самобуття у сфері права.

Про можливість свідомої людської діяльності О. Яценко висловлюється так: «Свідомість людини у матеріальному світі можлива лише внаслідок того, що людина протистоїть природі не як щось зовнішнє, а як частина цієї ж самої природи» (Iatsenko, 1977, p. 87). В. Іванов зазначає, що для діяльності характерна цікава своєрідність – суб'єкт, що пізнає її, одночасно є й основним її агентом, навіть загальною передумовою її можливості (Ivanov, 1977, p. 78). Маємо підстави для аналогічного твердження, що діяльність людини у світі права можлива лише завдяки тому, що вона сама як права істота є частиною цього світу і що права людина одночасно пізнає її та є основним її агентом і навіть уможливує саму правову діяльність.

Розмірковуючи про суб'єкт діяльності, В. Іванов зазначає, що «усе зовнішнє звернене до людини як її об'єкт (світ), відношення до якого і складає природу діяльності» (Ivanov, 1977, p. 77). Втім, можна додати, що діяльність людини може бути спрямована не лише на зовнішній світ, але й на внутрішній. Об'єктом правової діяльності є суспільство, нормальне функціонування якого потребує цивілізованого регулювання. Крім того, права діяльність спрямована і на сам суб'єкт, правову людину, яка повинна постійно вдосконалюватись.

Звернімося до питання про мету діяльності. Її наявність О. Яценко вважає «найбезпосереднішою характеристикою свідомості людини та її способу буття» (Iatsenko, 1977, p. 9). Зрозуміло, це стосується й правової діяльності – вона теж має свідомий, цілепокладальний характер. На думку О. Яценка, мета – це похідна від об'єктивної причинності та закономірності, вона детермінована об'єктивними законами, формується на підставі їх знання (Iatsenko, 1977, p. 83). «Зі свого боку, – пише він, – цілі є особливим рядом причин – ідеальних причин людської діяльності» (Iatsenko, 1977, p. 83). Формування мети він розуміє як побудову ідеального уявлення про той предмет, явище, стан, до якого прагне людина; але одночасно, на його думку, це й «усвідомлення людиною своєї діяльності як цілеспрямованої, усвідомлення свого відношення як цільового» (Iatsenko, 1977, p. 75). Ці положення є справедливими й для правової діяльності.

Мета правової діяльності полягає в упорядкуванні суспільного життя шляхом створення

цивілізованих, гуманних і раціональних засобів розв'язання конфліктів, здатних дестабілізувати й навіть зруйнувати суспільство. Соціальний порядок перш за все визначається правовим порядком, верховенством закону.

Пильну увагу О. Яценко приділяє ідеалу як «уявному зразку досконалості, нормі, до якої слід прагнути як до кінцевої мети діяльності» і який «визначає спрямованість, спосіб і характер поведінки суб'єкта, котрий ним керується» (Iatsenko, 1977, p. 153). Суспільний ідеал він визначає як «уявлення про досконалий суспільний устрій, що забезпечує справжнє щастя людського життя, це зразок, до якого слід прагнути як до кінцевої мети» (Yatsenko, 1977, p. 154). На його думку, ідеал (нарівні з іншими духовними утвореннями) це «момент активно-творчого відображення дійсності»; вихідним моментом формування ідеалу для нього є «усвідомлення суб'єктом своїх інтересів і відображення об'єктивної соціальної дійсності» (Iatsenko, 1977, p. 154). Це можна сказати й про ідеальне право, тобто про таке право, яке повною мірою забезпечує у суспільстві свободу, рівність та справедливість.

Ідеальне право – право, яке існує в ідеальній державі. Як відомо, ідеал за своєю природою є недосяжним, принаймні, за наявних умов, він лише вказує напрямом, в якому слід рухатись; у дійсному житті суспільства можлива тільки часткова реалізація цих завдань. Стаття 1 Конституції України проголошує: «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, права держава». Це ідеальна мета, права держава у повному обсязі поки що не побудована в жодній країні світу, але наша держава повинна розвиватись саме в цьому напрямку. Тільки в такому разі вона зможе стати рівноправним членом спільноти цивілізованих держав світу. Рухаючись цим шляхом, вона зможе створити таке право, яке повніше забезпечуватиме у суспільному житті свободу, рівність і справедливість.

Переїдімо до питання про засоби діяльності. О. Яценко пише: «Людина визначає, які засоби їй необхідні для реалізації своєї мети, і створення цих засобів ставить собі за найближчу мету. У всякому розвиненому процесі праці засобом є знаряддя, що є вже продуктом попередньої доцільної діяльності. Воно заздалегідь піддавалося певній обробці, відповідно до природи кінцевої мети. Тому засіб, створений людиною, є подвійним втіленням мети: по-перше, він є матеріальним втіленням найближчої мети, по-друге, він потенційно у вигляді можливості несе в собі кінцеву мету. Зі створення засобів, таким чином, починається процес об'єктивізації мети» (Iatsenko, 1977, p. 90). На його думку, засіб може служити провідником мети тільки завдяки тому,

що він діалектично з нею пов'язаний (Iatsenko, 1977, р. 89). Засоби вчений розглядає як конкретний зміст тих об'єктивних можливостей, що відображаються у меті; засобами слугують тільки ті предмети, явища, які відповідають меті (Iatsenko, 1977, р. 90). Далі читаємо: «Ідеал є самоціллю діяльності, «ціллю цілей», що підпорядковує собі всі найближчі, проміжні цілі як засоби» (Iatsenko, 1977, р. 171). Реалізацію проміжних цілей він вважає «сходінками на шляху досягнення ідеалу» (Iatsenko, 1977, р. 165). Подібна ситуація існує й у правовій сфері.

З позицій праксеології права цікавим є таке міркування О. Яценка: «Об'єктивними чинниками діяльності кожного нового індивіда є вироблені раніше предмети, що стають предметами й засобами праці, а також ті соціальні форми, перш за все форми власності, в які вони втілюються. Всякому виробничому процесу, кожному виду діяльності вже подані матеріал і засіб праці, предмети індивідуального і виробничого споживання, що є продуктами попередньої праці та в цьому сенсі втіленням суб'єктивного, але стосовно кожної нової діяльності – її об'єктивними чинниками» (Iatsenko, 1977, р. 92).

У сфері права напрацьовані раніше правові норми є об'єктивними чинниками діяльності кожного нового індивіда, вони використовуються ним як засоби. Зокрема, майже в усьому світі посилено й розширено права та свободи людини і громадянина. Мабуть, найважливішим засобом у цьому процесі після права на життя є право на свободу слова, тому що саме це право дозволяє захистити всі інші права. Юридичне закріплення права на свободу слова протягом дуже тривалого часу було метою прогресивних сил, і коли її досягли, це право стало важливим засобом подальшого прогресивного розвитку права.

Засобами діяльності, на думку О. Яценка, у процесі діяльності стають також її об'єктивні умови. Саме суб'єктивний чинник діяльності, «приводячи об'єктивні чинники в доцільний рух, робить їх моментами людського буття, живими моментами людської діяльності» (Iatsenko, 1977, р. 91). Правова людина діє в певних умовах, і перетворює їх на засоби своєї діяльності.

Далі О. Яценко включає до кола засобів також спосіб, метод діяльності: «Загальне визначення категорії засобу можна дати наступне: засіб – це сукупність об'єктивних чинників і способу дій людини, що ведуть до досягнення мети. Вони можуть слугувати реалізації мети тому, що вони мають подвійну природу, це єдність об'єктивного і суб'єктивного» (Iatsenko, 1977, р. 89). В інших місцях він пише про залежність способу, методу дій як від засобів діяльності, так і від кінцевого результату, а також від предмета (Iatsenko, 1977, р. 83, 91). Ці міркування філософа-шістдесятника повністю справедливі й для сфери права.

На думку В. Іванова, суб'єкт у процесі діяльності виробляє спосіб і метод діяльності. Цей висновок вчений обґрунтовує тим, що взагалі головна риса діяльності полягає в її здатності об'єктивувати саму себе: «Продуктивне об'єктивування взагалі складає невід'ємну й фундаментальну властивість діяльності, але якщо впродовж переважної частини історії акцент був на суб'єктивній своєрідності або на продукті діяльності, то тільки на останній історичній фазі стало... можливим приступити до практичного моделювання самої цієї діяльності. Останнє означає, що спосіб діяльності є одним з її продуктів» (Ivanov, 1977, р. 80). Відповідно й правознавці виробляють свої методи у процесі діяльності.

Рухаючись у річищі марксистського світогляду, українські філософи-шістдесятники основним видом діяльності вважали практику. Однак, «якщо виходити з того, що практика є предметною взаємодією між суб'єктом і об'єктом, – пише О. Яценко, – що людській діяльності наперед подані об'єктивні умови, то слід визнати, що для того, щоб успішно доцільно діяти з реальними предметами, треба знати їх властивості й закономірні зв'язки. Слід знати також соціальні умови своєї діяльності» (Iatsenko, 1977, р. 93). Далі він зазначає: «Пізнання і практика, відображення і творіння є діалектично суперечливими моментами людського буття і конкретизацію більш загальної суперечності суб'єкт-об'єктного відношення. Як моменти того самого людського буття, пізнання (і ширше – духовна діяльність взагалі) та практика є не зовнішніми стосовно одне одного видами діяльності, але її взаємопов'язаними, взаємозумовлювальними, взаємопронизуючими» (Iatsenko, 1977, р. 94).

У сфері права практична діяльність також полягає у необхідності пізнання, пізнавальної діяльності, яка зі свого боку уможливорює раціональну правову практику. Правосвідомість втілюється в юридичних законах та правовідносинах.

В. Іванов акцентує на процесуальному характері діяльності як спрямованої активності суб'єкта (Ivanov, 1977, р. 60). Правова діяльність також є процесом. Дуже важлива риса процесу діяльності, за В. Івановим, полягає в тому, що вона приховує в собі механізм перетворення ідеального в матеріальне і навпаки (Ivanov, 1977, р. 61). У сфері права існує подібна ситуація: зміст правосвідомості втілюється у правову реальність, а правова реальність відображається у правосвідомості.

В. Іванов вважає, що «діяльність як суть людини нескінченно розгортається й об'єктивується у постійно оновлюваному світі "олюдненої предметності", в тій реальності, яка називається

суспільною культурою, взятою до того ж в її історичному розвитку» (Ivanov, 1977, р. 82). Відповідно можна твердити, що правова діяльність як суть правової людини розгортається й об'єктивується в правовій культурі. Культура в найширшому значенні – це спосіб буття людини. Правова культура – спосіб буття людини як правової істоти, тобто створення правових норм (та інститутів) і регулювання за їх допомогою поведінки людей у суспільстві, суспільних відносин, перетворення останніх на правовідносини. Суть правової людини об'єктивується в зазначених нормах і відносинах.

Вчений переконаний, що тільки предметний історичний світ людської культури, який знаходиться в нескінченному процесі творення, еквівалентний природі діяльності, бо є нічим іншим, як переходом діяльності в дійсність людського буття (Ivanov, 1977, р. 82). Предметний історичний світ правової культури еквівалентний природі правової діяльності, це перехід правової діяльності в дійсність правового буття.

Діяльність, зауважує цей представник української філософської школи, – «активність, яка за формою спрямована назовні, але змістовно завжди обернена на суб'єкт, і дорівнює йому, як взагалі людському суб'єктові» (Ivanov, 1977, р. 66). Таку саму картину спостерігаємо й у сфері права. У процесі діяльності розвивається й суб'єкт. «Потенції, закладені в людині її природою, – пише О. Яценко, – стають людськими здібностями лише в процесі розвитку доцільної діяльності... Лише в діяльному опануванні природи і вже створеної предметної культури, в розпредметненні їх для себе і тим самим у визначенні своєї суті природною і соціальною предметністю формуються власне людські здібності, людські сутнісні сили» (Iatsenko, 1977, р. 99-100). На думку В. Іванова, «діяльність абсолютним чином замикає в собі дійсний зміст людини й людський зміст дійсності» (Ivanov, 1977, р. 63). Відповідно маємо підстави для твердження, що правова діяльність містить у собі дійсний зміст правової людини та людський зміст правової дійсності.

Звернімося до питання про місце загальної праксеології у системі філософських дисциплін (загальних гносеології, аксіології, антропології та онтології) і про місце праксеології права у системі філософсько-правових дисциплін (гносеології, аксіології, антропології та онтології права).

Діяльність людини поділяється на практичну та пізнавальну, тому філософська гносеологія входить до складу філософської праксеології, відношення між ними є відношенням частини й цілого. Відповідно гносеологія права є частиною праксеології права. Якщо звернутись до зв'язків

філософської праксеології з філософською аксіологією, то в цьому разі маємо подібну картину – остання є складником філософської праксеології, оскільки цілі є структурним елементом діяльності, і вони визначаються цінностями. Через це аксіологія права є частиною праксеології права. Співвідношення філософської праксеології з філософською антропологією має дещо інший характер. Остання є цілим, а філософська праксеологія – частиною, тому що діяльність є однією (хоча і дуже важливою) з характеристик людини. Нарешті, філософська праксеологія діалектично пов'язана й з філософською онтологією. Буття знаходиться в процесі безперервного руху, і людська діяльність – один з різновидів цього руху; одночасно людина впливає на буття світу своєю діяльністю. Звичайно, ідеться передусім про творчу діяльність, яка дозволяє людині активно пристосовуватись до навколишнього світу й перетворювати його відповідно до своїх цілей. Правове буття створюється та розвивається людиною у процесі її правової діяльності, і водночас актуальна правова діяльність здійснюється у просторі наявного правового буття, отже, залежить від нього. Це обумовлює існування органічних зв'язків між праксеологією права й онтологією права (Bandura, 2019, 58).

Таким чином, праксеологія права діалектично пов'язана з іншими субдисциплінами філософії права – правовими гносеологією, аксіологією, антропологією, онтологією. Вона є необхідною складовою філософії права як єдиної діалектичної системи, оскільки філософська праксеологія – це органічна складова загальної філософії (яку також слід розуміти як єдину діалектичну систему).

Наукова новизна

Дослідження здобутків української філософської школи 60-х років ХХ століття в галузі загальної філософії та філософської праксеології дають змогу глибше зрозуміти суть правової діяльності й самої людини як правової істоти. Категорія правової діяльності є граничною абстракцією відношення людини як правової істоти до правової реальності, і ця абстракція виражає загальний сенс перетворення правового суцього на правове належне. Правова діяльність виражає суть людини як правової істоти, це субстанція її буття. Правова людина є абсолютно первинною формою людського самобуття у сфері права. У процесі правової діяльності розвивається суспільство та вдосконалюється сама правова людина. Правова діяльність як суть правової людини є процесом її розгортання й об'єктивування в правовій культурі.

Висновки

Представники української філософської школи 60-х років минулого століття зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної філософії загалом і філософської праксеології зокрема, їхні праці мають принципове значення для праксеології права. Вони дають підстави для таких висновків:

1. Категорія правової діяльності є граничною абстракцією відношення людини як правової істоти до правової реальності як сукупності правових норм й інститутів і правовідносин, і ця абстракція виражає загальний сенс перетворення правового сущого на правове належне. Правова діяльність виражає суть людини як правової істоти, це субстанція її буття. Правова діяльність має такі форми: перетворювальну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну, комунікативну, художню.

2. Суб'єктом правової діяльності є людина як правова істота. Вона є абсолютно первинною формою людського самобуття у сфері права. Об'єктом правової діяльності є суспільство, нормальне функціонування якого потребує цивілізованого регулювання. Крім того, правова діяльність спрямована і на сам суб'єкт, правову людину, яка повинна постійно вдосконалюватись.

3. Правова людина, усвідомлюючи ціле-спрямований характер своєї діяльності, починає її з визначення мети, котру можна розуміти як найвиразнішу характеристику правосвідомості та способу буття правової людини.

4. До кола засобів правової діяльності кожного нового індивіда входять передусім вироблені раніше правові норми, а також умови,

в яких вона діє. Вони можуть слугувати реалізації мети тому, що вони мають подвійну природу, це єдність об'єктивного й суб'єктивного.

5. Правові пізнання та практика як складові правової діяльності тісно взаємопов'язані. Практична діяльність у сфері права спричинює необхідність пізнання, відображення правової (і соціальної) реальності у правосвідомості, що зі свого боку уможливорює раціональну правову практику.

6. Правова діяльність як суть правової людини є процесом її розгортання й об'єктивування в правовій культурі. Правова культура – спосіб буття людини як правової істоти, тобто створення правових норм (та інститутів) і регулювання завдяки їм суспільних відносин, перетворення останніх на правовідносини. Предметний історичний світ правової культури еквівалентний природі правової діяльності, це перехід правової діяльності в дійсність правового буття. Одночасно в процесі правової діяльності розвивається, вдосконалюється сама людина як правова істота.

7. Практична правова діяльність пов'язана з іншими субдисциплінами філософії права – правовими гносеологією, аксіологією, антропологією та онтологією, є органічною складовою філософії права як єдиної діалектичної системи. Причина полягає в тому, що філософська праксеологія має діалектичні зв'язки з філософськими гносеологією, аксіологією, антропологією та онтологією, є органічною складовою загальної філософії (яку також слід розуміти як єдину діалектичну систему).

REFERENCES

- Bandura, O.O. (2019). Hnoseolohiia prava yak skladova filosofshkoi hnoseolohii [Gnoseology of Law as a Component of Philosophical Gnoseology]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 52-62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52> [in Ukrainian].
- Dzhanda, H.B. (2019). Potentsial prakseolohichnoho pidkhodu v profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [The potential of a praxeological approach in the professional training of future primary school teachers]. *Teoriia i metodyka profesiinoy osvity, Theory and methodology of professional education*, 15(2), 63-67. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-2-10> [in Ukrainian].
- Herasina, L.M. (2017). Metodolohiia i prakseolohiia doslidzhen politychnykh protsesiv [Methodology and praxeology of political process research]. *Visnyk natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, Bulletin of the National Law University Yaroslav the Wise*, 2(33), 16-26. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109664> [in Ukrainian].
- Husariev, S.D. (2005). Yurydychna diialnist: metodologichni ta teoretychni aspekty [Legal activity: methodological and theoretical aspects]. *Doctor's thesis*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Hvozdk, O.I. (2019). Kryterii dostatnosti dokaziv [Evidence Sufficiency Criteria] *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 63-70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63> [in Ukrainian].
- Iatsenko, A.I. (1977). *Tselepolaganie i idealy [Goal setting and ideals]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Ivanov, V.P. (1977). *Chelovecheskaia deiatelnost - poznanie - iskusstvo [Human activity - cognition – art]*. Kiev: Nauk. dumka [in Russian].
- Kobylianskaia, L.I. (2018). Prakseologicheskie kharakteristiki professionalnoy deiatelnosti sovremennogo guvernera [Praxiological characteristics of the professional activities of a modern tutor]. *Science and Education: a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VI(65), 155, 32-35. doi: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-155VI65-07> [in Russian].

- Kraievskiy, V.M., Kostenko, O.M., Holovii, I.S., & Stryhunenka, H.I. (2019). Kontseptsii analizu i syntezy: suchasni suspiilni zapyty i naukovi ta prykladni spromozhnosti [Concepts of analysis and synthesis: modern public requests and scientific and applied capabilities]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka", International scientific journal "Internauka", 10*, 22-30. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5282> [in Ukrainian].
- Kraievskiy, V.M., Kostenko, O.M., Puzhailo, O.I., & Vysloukh, K.D. (2019). Analiz i syntezy yak vydy diianosti: metodolohiia konstruktsii ta prakseolohiia pryznachennia [Analysis and synthesis as types of activity: design methodology and destination praxiology]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka", International scientific journal "Internauka", 10*, 5-21. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5283> [in Ukrainian].
- Loktionov, M.V., & Bogdanov, A.A. (2018). Put ot monizma k tektologii [The path from monism to tectology]. *Polilog/Polylogos, 2(4)*. doi: 10.18254/S0000065-3-1 [in Russian].
- Martenko, O.L., & Pavlyshyn, O.V. (2019). Vzaiemozviazok myslennia, svidomosti ta movy v kontseptsiiakh antychnykh mysliteliv [Interrelation of Thinking, Consciousness and Language in the Concepts of Ancient Thinkers]. *Yurydychna psykholohiia, Legal Psychology, 2(25)*, 31-38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31> [in Ukrainian].
- Papp, V.V., Kasynets, O.V., & Olshakovska, H.V. (2018). Rozvytok turystyckoi prakseolohichnoi nauky [Development of tourist praxeological science]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu, Mukachevo State University Scientific Bulletin, 1(7)*, 41-45. doi: 10.31339/2413-3329-2018-1(7)-41-45 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., & Durdynets, M.Yu. (2019). Dvopalatnyi parlament yak forma demokratychnoi vlady v Ukraini: istoryko-pravovyi analiz i perspektyvy [Bicameral Parliament as a Form of Democratic Power in Ukraine: Historical and Legal Analysis and Prospects]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law, 1(17)*, 60-66. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V., Kravchuk, O.V., & Lev, O.R. (2019). Antropolohichno-pravovi vymiry profesiinoi deformatsii, moralnoi svidomosti pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [Anthropological and Legal Measurements of Professional Deformation, Moral Consciousness of the National Police of Ukraine]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law, 2(18)*, 71-80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71> [in Ukrainian].
- Sapogova, E.E. (2019). Subektivnaia ontologiia i zniznennyi mir lichnosti [Subjective ontology and life world of personality]. *Kulturno-istoricheskaia psikhologiia, Cultural and historical psychology, 15(1)*, 35-45. doi: 10.17759/chp.2019150104 [in Russian].
- Shaptala, N.K. (2019). Konstytutsiinyi sudovi protses: metodolohiia ta filozofsko-pravovi zasady [Constitutional Litigation: Methodology and Philosophical-Legal Foundations]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law, 2(18)*, 8-17. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.8> [in Ukrainian].
- Shevchuk, B.M. (2018). Kliometryka ta kholotropnyi pryntsyv prakseolohii [Cliometrics and holotropic principle of praxeology]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrayiny, Scientific Bulletin of National Forestry University of Ukraine, 28(4)*, 121-127. doi: 10.15421/40280423 [in Ukrainian].
- Shvets, I.V. (2018). Prakseologicheskaia kontseptsiiia subekta v sotsialnoy ontologii Manuela Delanda [The praxeological concept of the subject in the social ontology of Manuel Delanda]. *Sotsiodinamika, Sociodynamics, 3*, 27-33. doi: 10.25136/2409-7144.2018.3.25730 [in Russian].
- Topchii, O.V. (2018). Metodolohichni zasady doslidzhennia informatsinoi bezpeky nepovnolitnykh v administratyvnomu pravi [Methodological principles of the study of information security of minors in administrative law]. *Administratyvne ta mytne pravo, Administrative and Customs Law, 2(21)*, 94-101. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-94-101> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бандура О. О. Гносеологія права як складова філософської гносеології (загальні міркування). *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 52–62. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.52>.
- Джанда Г. Б. Потенціал праксеологічного підходу в професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів. *Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Вип. 15. Т. 2. С. 63–67. doi: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-2-10>.
- Герасіна Л. М. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2017. Т. 2. № 33. С. 16–26. (Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»). doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.33.109664>.
- Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ : Знання, 2005. 375 с.
- Гвоздік О. І. Критерії достатності доказів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 63–70. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.63>.
- Яценко А. И. Целеполагание и идеалы. Киев : Наук. думка, 1977. 275 с.
- Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство : монография. Киев : Наук. думка, 1977. 252 с.
- Кобылянская Л. И. Практикологические характеристики профессиональной деятельности современного губернатора. *Science and Education: a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. VI (65). Issue: 155. С. 32–35. doi: <https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-155VI65-07>.
- Краєвський В. М., Костенко О. М., Головій І. С., Стригуненко Г. І. Концепції аналізу і синтезу: сучасні суспільні запити й наукові та прикладні спроможності. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 10. С. 22–30. (Серія «Економічні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5282>.

- Краєвський В. М., Костенко О. М., Пужайло О. І., Вислоух К. Д. Аналіз і синтез як види діяльності: методологія конструкції та праксеологія призначення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2019. № 10. С. 5–21. (Серія «Економічні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-10-5283>.
- Локтионов М. В., Богданов А. А. Путь от монизма к тектологии. *Полилог/Polylogos*. 2018. Т. 2. № 4. doi: [10.18254/S0000065-3-1](https://doi.org/10.18254/S0000065-3-1).
- Мартенко О. Л., Павлишин О. В. Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 31–38. doi: <https://doi.org/10.33270/03192502.31>.
- Пап В. В., Касинець О. В., Ольшаківська Г. В. Розвиток туристської праксеологічної науки. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2018. Вип. 1 (7). С. 41–45. doi: [10.31339/2413-3329-2018-1\(7\)-41-45](https://doi.org/10.31339/2413-3329-2018-1(7)-41-45).
- Павлишин О. В., Дурдинець М. Ю. Двопалатний парламент як форма демократичної влади в Україні: історико-правовий аналіз і перспективи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 60–66. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702>.
- Павлишин О. В., Кравчук О. В., Лев О. Р. Антропологічно-правові виміри професійної деформації, моральної свідомості працівників Національної поліції України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 71–80. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.71>.
- Сапогова Е. Е. Суб'єктивна онтологія и жизненный мир личности. *Культурно-историческая психология*. 2019. Т. 15. № 1. С. 35–45. doi: [10.17759/chp.2019150104](https://doi.org/10.17759/chp.2019150104).
- Шаптала Н. К. Конституційний судовий процес: методологія та філософсько-правові засади. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 8–17. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.8>.
- Шевчик Б. М. Кліометрика та холотропний принцип праксеології. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2018. Т. 28. № 4. С. 121–127. doi: [10.15421/40280423](https://doi.org/10.15421/40280423).
- Швец И. В. Практикологическая концепция субъекта в социальной онтологии Мануэля Деланда. *Социодинамика*. 2018. № 3. С. 27–33. doi: [10.25136/2409-7144.2018.3.25730](https://doi.org/10.25136/2409-7144.2018.3.25730).
- Топчій О. В. Методологічні засади дослідження інформаційної безпеки неповнолітніх в адміністративному праві. *Адміністративне та митне право*. 2018. № 2 (21). С. 94–101. doi: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2018-2-94-101>.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2020

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor; Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8043-0988>

The Praxeology of Law as a Component of Philosophical Praxeology (General Aspects)

*The purpose of the article is to attract the attention of modern scientists in the sphere of philosophy of law to the works of the Ukrainian Philosophical School of the 1960s in the sphere of general philosophy and philosophical praxeology, as well as to show that a number of positions of the praxeology of law are the components of the relevant positions of philosophical praxeology and that the dialectical relations of legal praxeology with legal gnoseology, axiology, anthropology and ontology are caused by the dialectical relations of philosophical praxeology with philosophical gnoseology, axiology, anthropology and ontology. **Methodology.** Research methods are predetermined by nature of the research. The article uses primarily dialectical and system-structural methods, methods of logic. **The scientific novelty of the article is to attract the attention of modern specialists in the philosophy of law to the achievements of the Ukrainian philosophical school of the 1960s, since they can and should be extended to the general philosophy of law and to legal praxeology in particular. Organic interrelations of legal praxeology with other major sections of the philosophy of law due to the presence of organic interrelations of philosophical praxeology with other major sections of general philosophy. **Conclusions.** Legal activity expresses the essence of man as a legal being, the substance of his being. The legal person is absolutely the primary form of human identity in the sphere of law. In the process of legal activity, society develops and the legal person itself improves. Legal activity as the essence of the legal person is the process of its deployment and objectification in the legal culture. Specialists in the philosophy of law need to study more deeply the heritage of Ukrainian philosophers of the sixties, as well as the dialectics of legal praxeology, gnoseology, axiology, anthropology and ontology.***

Keywords: praxeology of law; philosophical praxeology; philosophy of law; legal activity; purpose; subject; object; means; result; dialectics.

Михайленко Р. В. – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1689-4382>

Власність і держава в контексті філософсько-правового осмислення

Мета. Автор прагне дослідити види власності в сучасній державі. Сучасне суспільство є складним утворенням, від опрацювання низки компонентів якого залежить його розвиток, що є результатом розвитку політичних, правових, економічних підсистем суспільства в загальному розумінні. Значну роль у цьому процесі має власність. У статті висвітлено проблему власності й держави. Феномен власності розглянуто як філософську категорію власності. Власність є важливим фактором розвитку суспільства, держави й свободи людини. Ключове завдання автора статті – дослідження власності, наближення до сутності цього явища. **Методологія.** Методи дослідження зумовлені його характером. У статті використано передусім діалектичний і системно-структурний методи, методи логіки. **Наукова новизна.** Аналізуючи власність і державу на шляху їхнього генезису, розвитку й становлення в теоретичному спадку філософії, автор аналізує багаторівневу приватну власність як філософську категорію. Слід зазначити, що всі структури власності проаналізовано загалом крізь призму приватної власності. Підґрунтям індивідуальних прав людини є власність. Вона не є лише матеріальним надбанням – це головний чинник утвердження особистості. Система приватної власності встановлює індивідуальність й особистість шляхом укладення договірних відносин. Договір встановлює право власності через інституціоналізовані норми державних правових форм регулювання. **Висновки.** У статті проаналізовано ключові концептуальні підходи до розуміння природи власності як філософської категорії. Автор досліджує значущу філософську концепцію власності, її вплив на формування суспільних відносин в економічному, соціальному, правовому, політичному й державному способі регулювання та організації суспільного буття.

Ключові слова: держава; приватна власність; філософська категорія власності; власність; право власності; свобода людини; еволюція.

Вступ

У всі часи й у різних народів навколо питання власності точилася запекла боротьба як на теоретичному рівні, так і на практиці. І, як засвідчує історія, питання власності оголюють справжню людську сутність. Окрім того, наша держава стоїть на порозі чергового перерозподілу власності, і вже очевидними є зміни у відносинах власності. Тому розібратися, що є власність не на побутовому, а на науково-теоретичному рівні, для нашої держави є одним з ключових питань. Проаналізувати це питання, відкинувши його розгляд у філософії, неможливо.

Мета і завдання дослідження

На підставі вищевказаного метою є дослідити, яких видів набуває власність у сучасній державі. А справжнє завдання полягає в тому, щоб створити умови для дійсного засвоєння кожним індивідом усього багатства культури, накопиченого в межах держави, власності та її форм.

Виклад основного матеріалу

Держава як спосіб організації суспільства є основною формою сучасності. На різних етапах розвитку народи приходили, часто незалежними один від одного шляхами, до висновку про важливість створення органу, що здійснював би їхню охорону й забезпечував права та свободи. Тому причиною появи держави в різних народів є

усвідомлення необхідності загального управління задля підтримання життєво важливих умов існування спільноти. У державі народ мав нагоду об'єднати свої сили, дисциплінувати діяльність членів суспільства та спрямувати їх на досягнення певних цілей. Держава виникла як закономірний, об'єктивний результат природної еволюції суспільства на певному етапі його розвитку (Butenko, 2016).

У широкому значенні держава – це країна, суспільство, розташоване на певній території та кероване певними органами державної влади. Держава є головним інститутом політичної системи суспільства, що є організаційним направляючим і контрольним щодо діяльності людей і відносин між соціальними групами, класами й націями. Матеріалізм розглядав виникнення держави як наслідок суспільного розподілу праці, створення приватної власності на засоби виробництва, розшарування суспільства на класи. Щоб класи з протилежними економічними інтересами не знищили один одного, потрібна була організація, котра б стримувала боротьбу класів, тримала суспільство в межах порядку.

Вивчаючи сутність держави, Маркс обґрунтовував, що держава відособлює приватну власність від суспільства, доводить її до абстрактної самостійності. Влада політичної держави над приватною власністю зводиться до домінування влади приватної власності, до її

сутності, яка доведена до існування. Тому політичній державі на протилежність цій сутності лишається ілюзія, нібито вона є визначальним, тим часом як вона є визначуваним. Держава змінює волю суспільства, але вона це робить лише для того, щоб дати існування волі приватної власності, яка не підкорена суспільству, і визначити це існування вищим існуванням політичної держави, вищим моральним існуванням. Держава, на думку філософа, існує лише як політична держава. Отже, брати участь у владі – значить брати участь у політичній державі, виявляти своє буття як члена політичної держави, як члена держави загалом (Marks, 1980). Тому, коли власність і влада належать бюрократії, маємо одну з форм приватної власності. Маркс зауважував: «Оскільки бюрократія є по своїй суті “держава як формалізм”, то вона є нею і щодо своєї мети. Дійсна мета держави є, таким чином, бюрократії протидержавною метою. Дух бюрократії є “формальний дух держави”. Тому вона перетворює “формальний дух держави” або дійсне бездушся держави на категоричний імператив. Бюрократія вважає саму себе кінцевою метою держави. Оскільки бюрократія робить свої “формальні” цілі своїм змістом, то вона скрізь вступає в конфлікт з “реальними” цілями. Вона змушена через це видавати формальне за зміст, а зміст – за дещо формальне» (Marks, 1980, p. 255).

Держава та власність тісно взаємодіють. Сучасна держава повинна знаходити можливості конкурувати серед інших держав. П. Петровський зазначає: «Сучасний стан розвитку України характеризується як незавершений процес трансформації всіх сфер суспільства, перехід від радянських атрибутів загальнодержавної власності, командно-авторитарної форми управління тощо до сучасних стандартів ринкової економіки та демократичних засад організації суспільних відносин. Масштаби й глибина модернізації вимагають відповідного якісного наповнення постановки завдань, прийняття кардинальних рішень і формування дієвих чинників розвитку. До останніх належить соціальний інститут приватної власності, що виконує низку надважливих функцій в сучасному суспільстві» (Petrovskiy, 2017, p. 91). На переконання С. Бутенка, важливим є те, що «процес соціалізації економіки не передбачає повного усупільнення засобів виробництва, тому не є тотожним за своєю суттю процесу соціалістичної перебудови економічних відносин, згідно з ідеологією марксизму. Тобто йдеться не про ліквідацію відносин приватної власності, а про посилення впливу держави на економічну діяльність суб'єктів усіх форм власності з метою їх переорієнтації на повніше задоволення соціальних потреб соціуму згідно з вимогами

часу» (Butenko, 2018, p. 120). Приватна власність трансформується у суспільну та усупільнену. Усупільнену й суспільну власність слід розрізняти. Усупільнення в нашій філософській традиції було, по суті, зредуковане до єдиного, причому зовсім не визначального, його змісту та значення. Воно було ідентифіковане з процесом, що має своїм результатом встановлення та повне домінування суспільної власності на засоби виробництва. Таким чином була ліквідована відмінність між усупільненим і суспільним, а суспільне усвідомлювалося у межах гносеологічної сваволі (Balaban, 2020).

Процес усупільнення власності має виражатися через рух усупільнення й усупільненої власності. Якщо рух приватної власності, породжений вже наявним існуванням посталої приватної власності, породжував нове залучення найманої праці та низьку форму відтворення існування найманих робітників, то рух усупільнення власності має стати рухом на дійсну власність, на опанування нею (Rakhmanov, 2019). Праця з метою усупільнення є працею не лише для самовідтворення індивіда, вона повинна мати характер руху до освоєння нових форм праці. Рух усупільнення власності давно відбувається вже в практичному житті. Про це свідчить те, що приватна власність якнайчастіше приходить до розбіжності з процесом виробництва капіталу. Цей висновок слід тлумачити так, що нові форми власності у сфері капіталу дають можливість швидше й ширше відтворювати капітал, що змушує приватну власність знаходити себе в процесі цієї конкуренції (Kaas, Mellert, & Scholl, 2020). На зміну приватній прийшли асоційована, державна й інші форми власності, а останнім часом з'являється й міждержавна власність. Тому приватна власність нині має архаїчний характер. Про це свідчить широкий процес приватизації та роздержавлення. Таким чином усунення приватної власності відбувається природним шляхом. Але факт її усунення як провідної форми з ари виробництва не дає змоги сказати, що з усуненням приватної власності зникає відчуження й експлуатація. Навпаки, вони набувають більш удосконаленої та тотально-масової форми. І вже власність менше визначається володінням засобами виробництва, а більше – наявністю накопиченої праці у формі капіталу, розвитку техніки, технологій тощо.

Технічний прогрес є визначальним у формуванні усупільненої власності. Хоча перші прояви усупільнення дали революції, вони були лише суб'єктивними рухами до усупільнення. А об'єктивними виявами, що фіксують процес усупільнення, є технічна революція. Технічна революція сама породжує підґрунтя для усупільнення власності і водночас стає її гарантом. Процес породження полягає в тому, що

технічні умови для створення й підтримання їх в дії вимагали від соціуму усупільнення власності. Бо, наприклад, створення й експлуатація атомної станції, або ж запуск космічного корабля вимагають праці колективів однодумців, які не можуть бути відчуженими від цього процесу. Трагедія Чорнобиля наочно показує, що державна форма власності є неспроможною у володінні такими механізмами.

Крім того, техніка є гарантом усупільненої власності як соціального інституту, бо, наприклад, сам факт існування ядерної зброї – вже беззаперечний гарант підтримки й існування усупільненої власності. І доки не буде відведена загроза ліквідації усупільненої власності, доти людство не відмовиться від ядерної зброї. Також досить чітко видно, що техніка сама по собі не може розв'язати питання зняття відчуження й експлуатації, вона дозволяє створювати лише нові їх форми. Таке твердження виникає, з огляду на аналіз того феномену, за яким техніка по своїй суті лише відтворює економічний і формально-юридичний моменти власності, тобто сама в собі зберігає та несе протиріччя власності. Якщо, з одного боку, техніка має тенденцію до розширення у планетарному масштабі, то з іншого – призводить до планетарного протистояння блоків країн завдяки наявності існування ядерної зброї. У формі ядерної зброї техніка проявляється як не економічний, а саме як формально-юридичний момент власності, бо в економічному сенсі вона не дає змоги щось виробляти, а допомагає лише формувати соціальні відношення щодо розподілу власності взагалі та в конкретних її формах прояву. До речі, власність на ядерну зброю чітко показує, що зовсім не володіння засобами виробництва є сьогодні визначальним у сутності власності.

Л. Корольчук зауважує, що сучасне суспільство змінюється, і власність набуває нових форм. «Головною формою власності стає інтелектуальна. Володіння інформаційними ресурсами та можливість їх швидкого опрацювання відіграє найважливішу роль у досягненні провідних позицій в усіх сферах суспільного життя» (Korolchuk, 2018, p. 29). Інтелектуальна власність має характерну специфіку, що полягає в нематеріальній природі об'єктів права інтелекту-

альної власності, творчому характері праці щодо їх створення, тобто це інститут власності на нематеріальні блага. Тут не діє класична тріада компетентностей власника, що здійснює звичайні майнові права, оскільки, відчужуючи, наприклад, об'єкт своєї інтелектуальної власності, його творець не позбавляється тим самим будь-яких прав на нього, а набувач не одержує можливості за своїм розсудом змінювати цей об'єкт і взагалі вважати його винятково своїм.

Наукова новизна

Наукова новизна зумовлена тим, що зазначену проблему таким чином ще не розглядали. Запропонований у цій статті підхід дає змогу виявити сучасні світоглядні настанови щодо феномену власності. Наукова новизна дослідження полягає у тому, що досліджено специфічні зв'язки у взаємодії між сучасною державою та формами власності. Взаємодії власності й сучасної держави характерне продукування унікальних форм.

Висновки

У сучасному суспільстві статус власності змінюється (Dubina, 2018). Зокрема, приватна власність у своєму функціонуванні набуває рис суспільного й усупільненого характеру. (Baum, Cooper, & Lusk-Stover, 2018). Також потрібно погодитись, що власники приватного майна несуть економічну й правову відповідальність, задовольняють певні соціальні потреби. Взаємозв'язок різних форм і видів власності дає змогу усвідомити сутність інтелектуальної власності, а також розвинути її. (Bolatto, Naghavi, Ottaviano, & Zajc, 2019; Cherep, & Kuznetsova, 2018; Demchyshak, 2017; Luniachek, Ruban, Timaniuk, Fesenko, & Chernenko, 2017; Stovpets, 2016). Перетворити власність приватну у власність суспільну та усупільнену – у власність всього суспільства – означає перетворити її на реальну власність кожного конкретного індивіда, кожного члена суспільства, бо в іншому випадку суспільство як таке буде розглянуте як дещо абстрактне, як щось відмінне від реальної сукупності всіх індивідів, з яких воно складене.

REFERENCES

- Balaban, O. (2020). Genera and Species vs. Laws of Nature Two Epistemic Frameworks and their Respective Ideal Worlds. *Studies in History and Philosophy of Science, part A*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2020.01.007>.
- Baum, D.R., Cooper, R., & Lusk-Stover, O. (2018). Regulating market entry of low-cost private schools in Sub-Saharan Africa: Towards a theory of private education regulation. *International Journal of Educational Development, 60*, 100-112. doi: 10.1016/j.ijedudev.2017.10.020.
- Bolatto, S., Naghavi, A., Ottaviano, G., & Zajc, K. (2019). *Intellectual Property and the Organization of the Global Value Chain*. University of Bologna.

- Butenko, S.S. (2016). Pytannia vlasnosti v konteksti teorii suspilnoho dohovoru [Property issues in the context of social contract theory]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 189-197. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_18 [in Ukrainian].
- Butenko, S.S. (2018). *Filosofsko-pravovyi vymir vlasnosti yak osnovy demokratii [Philosophical and legal dimension of property as the basis of democracy]*. Kyiv: Kandyba T.P. [in Ukrainian].
- Cherep, O.H., & Kuznetsova, A.Ye. (2018). Intelektualna vlasnist ta yii vplyv na konkurentospromozhnist [Intellectual property and its impact on competitiveness]. *Ekonomichnyi prostir, Economic space*, 137, 180-189. doi: 10.30838/P.ES.2224.250918.190.238 [in Ukrainian].
- Demchysyak, R. (2017). Instytutsiina sutnist derzhavy u svitovii politychnii dumtsi [Institutional essence of the state in world political thought]. *Humanitarian Vision*, 3(2), 31-36. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2017.02.031> [in Ukrainian].
- Dubina, I. (2018). Evoliutsiia truda: ot prinuzhdenia k tvorchestvu [The evolution of labor: from coercion to creativity]. *Epistemologichni doslidzhennia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh, Epistemological research in philosophy, social and political sciences*, 1, 3-8. doi: <https://doi.org/10.15421/341801> [in Russian].
- Kaas, L., Mellert, J., & Scholl, A. (2020). Sovereign and private default risks over the business cycle. *Journal of International Economics*, 123. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103293>.
- Korolchuk, L. (2018). Rushiini syly rozvytku novoi svitovoi tsyvilizatsii: imperativ sotsialnoho intelektu [Driving forces of the new world civilization: the imperative of social intelligence]. *Humanitarian vision*, 4(2), 26-31. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.02.026> [in Ukrainian].
- Luniachek, V.E., Ruban, N.P., Timaniuk, V.M., Fesenko, N.S., Chernenko, Yu.Yu. (2017). Osvita v sferi intelektualnoi vlasnosti yak umova staloho rozvytku derzhavy [Education in the field of intellectual property as a condition for sustainable development of the state]. *ScienceRise. Pedagogical Education*, 11, 4-9. doi: 10.15587/2519-4984.2017.116197 [in Ukrainian].
- Marks, K. (1980). *Do krytyky hegelivskoi filosofii prava [To the critique of Hegel's philosophy of law]*. (Vol. 1). Kyiv: Vyd-vo polit. lit. Ukrainy [in Ukrainian].
- Petrovskiy, P. (2017). Problemy ta perspektyvy rozvytku sotsialnoho instytutu pryvatnoi vlasnosti v Ukraini [Problems and prospects of development of the social institution of private property in Ukraine]. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia, Efficiency of public administration*, 3(52), 1, 91-97. doi: <https://doi.org/10.33990/20704011.52.2017.149423> [in Ukrainian].
- Rakhmanov, O.A. (2019). Sotsialne spryiniattia naselenniam pryvatnykh vlasnykiv zasobiv vyrobnytstva v Ukraini [Social perception of the population of private owners of means of production in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium, Ukrainian society*, 3(70), 34-45. doi: <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.034> [in Ukrainian].
- Stovpets, O.V. (2016). Instytut intelektualnoi vlasnosti v konteksti sotsialno-filosofskoho bachennia problemy spivvidnoshennia informatsii, znan ta innovatsii [Institute of intellectual property in the context of socio-philosophical vision of the relationship between information, knowledge and innovation]. *Filosofski obrii, Philosophical horizons*, 35, 27-38. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2016.35.175101> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Balaban O. Genera and Species vs. Laws of Nature Two Epistemic Frameworks and their Respective Ideal Worlds. *Studies in History and Philosophy of Science*. 2020. Part A. doi: <https://doi.org/10.1016/j.shpsa.2020.01.007>.
- Baum D. R., Cooper R., Lusk-Stover O. Regulating market entry of low-cost private schools in Sub-Saharan Africa: Towards a theory of private education regulation. *International Journal of Educational Development*. 2018. No. 60. P. 100–112. doi: 10.1016/j.ijedudev.2017.10.020.
- Bolatto S., Naghavi A., Ottaviano G., Zajc K. Intellectual Property and the Organization of the Global Value Chain. University of Bologna, 2019.
- Бутенко С. С. Питання власності в контексті теорії суспільного договору. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 2. С. 189–197. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_2_18.
- Бутенко С. С. Філософсько-правовий вимір власності як основи демократії : монографія. Київ : Кандиба Т. П., 2018. 188 с.
- Череп О. Г., Кузнецова А. Є. Інтелектуальна власність та її вплив на конкурентоспроможність. *Економічний простір*. 2018. № 137. С. 180–189. doi: 10.30838/P.ES.2224.250918.190.238.
- Демчишак Р. Інституційна сутність держави у світовій політичній думці. *Humanitarian Vision*. 2017. Vol 3. No. 2. P. 31–36. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2017.02.031>.
- Дубина І. Еволюція труда: от принуждения к творчеству. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2018. № 1. С. 3–8. doi: <https://doi.org/10.15421/341801>.
- Kaas L., Mellert J., Scholl A. Sovereign and private default risks over the business cycle. *Journal of International Economics*. 2020. Vol. 123. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2020.103293>.
- Корольчук Л. Русійні сили розвитку нової світової цивілізації: імператив соціального інтелекту. *Humanitarian vision*. 2018. Т. 4. № 2. С. 26–31. doi: <https://doi.org/10.23939/shv2018.02.026>.
- Луначек В. Е., Рубан Н. П., Тіманюк В. М., Фесенко Н. С., Черненко Ю. Ю. Освіта в сфері інтелектуальної власності як умова сталого розвитку держави. *ScienceRise. Pedagogical Education*. 2017. № 11. С. 4–9. doi: 10.15587/2519-4984.2017.116197.
- Маркс К. До критики гегелівської філософії права : твори. Київ . Вид-во політ. літ. України, 1980. Т. 1. С. 207–324.

- Петровський П. Проблеми та перспективи розвитку соціального інституту приватної власності в Україні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 3 (52). Ч. 1. С. 91–97. doi: <https://doi.org/10.33990/20704011.52.2017.149423>.
- Рахманов О. А. Соціальне сприйняття населенням приватних власників засобів виробництва в Україні. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 34–45. doi: <https://doi.org/10.15407/socium2019.03.034>.
- Стовпець О. В. Інститут інтелектуальної власності в контексті соціально-філософського бачення проблеми співвідношення інформації, знань та інновацій. *Філософські обрії*. 2016. Вип. 35. С. 27–38. doi: <https://doi.org/10.33989/2075-1443.2016.35.175101>.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2020

Mykhailenko R. – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Property and State in the context of Philosophical-Legal Reflections

Purpose. *The author seeks to investigate what kinds of property are acquired in the modern state. Modern society is difficult formation. Its development depends on the development of many components. The development of modern society is the result of development of political, legal, economic subsystems of society in the general understanding. A considerable role in this development is played by property. The article is devoted to the problem of the property and state. The phenomenon of the property presentation philosophical category of property. The property is important factor of development society and freedom of human. The main task is researching of property, approaching to essence of this phenomenon. Methodology.* Research methods are predefined by his character. *Dialectical and system-structural methods, methods of logic, are used in the article foremost. Scientific novelty.* Analyzing the property and state on the way of its genesis, development and becoming in the theoretical inheritance of philosophy, gives the analysis of multilevel of private property, as a philosophical category's. Expedient will be marked that all patterns of ownership are analyzed in general through the prism of the private property. The basis of individual rights lies in the property. The property is not merely material acquisition – it is central to an individual's assertion of identity and personality. The system of the private property establishes individuality and personality through contract and exchange. Contract establishes ownership through institutionalized norms of mutual respect of individual rights and obligations. **Conclusions.** *The article analyzes the main conceptual approaches to understanding the nature of the property as a philosophical category. The author examines the most popular philosophical concept on property issues and their impact on the formation of public relations in the economic, social, legal, political and state of since.*

Keywords: state; private property; philosophical category of property; property; ownership; human freedom; evolution.

Ткачук І. Д. – ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-250X>

Методологія дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури України

Метою статті є з'ясування методологічних підходів дослідження впливу християнських цінностей на формування вітчизняної правової культури. **Методологічною основою** публікації стало застосування комплексу методів, необхідних для реалізації наукової мети, зокрема формальної логіки (аналіз, синтез, узагальнення) і герменевтики, які дали змогу опрацювати тексти нормативних, доктринальних та релігійних джерел, виявити сутність окремих наукових позицій сучасних авторів. **Наукова новизна.** Запропоновано авторський методологічний підхід дослідження впливу християнства на формування ціннісних основ вітчизняної правової культури, що може стати підґрунтям для подальших наукових розвідок у цьому напрямі. **Висновки.** Методологія дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури України має складну архітектуру, яка не обмежена лише сукупністю філософських чи загальнонаукових методів. Аналіз доктрин християнських церков має доповнюватися вивченням практики діяльності цих церков, що дає змогу досягти об'єктивності в оцінці релігійного впливу на право. У методологічному значенні важливим є підготовка необхідного понятійно-категоріального апарату, оскільки від цього залежить рівень теоретичних узагальнень дослідження.

Ключові слова: методологія; метод; категоріальний апарат; християнські цінності; правова культура; процес пізнання.

Вступ

Процес впливу християнських цінностей на формування правової культури України контролюється та довготривалий, тому методологія його дослідження не може полягати суто у використанні еkleктично обраних методів чи методологічних підходів. Складність об'єкта пізнання, його знаходження на стику декількох галузей знань, насамперед, наук юридичного спрямування (філософії права, загальної теорії права, історії політико-правових вчень, правової аксіології), а також філософії, релігієзнавства, теології та соціології, зумовлює необхідність у комплексному підході до підготовки відповідного методологічного концепту, що дозволить отримати об'єктивні та системні висновки.

Теоретичним підґрунтям дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних вчених: Д. Вовк, С. Гусарева, Д. Керімова, М. Костицького, О. Павлишина, П. Рабіновича, О. Тихомирова, О. Скакун, О. Юркевич та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження методологічного забезпечення впливу християнських цінностей на формування вітчизняної правової культури.

Виклад основного матеріалу

Успіх будь-якого дослідження залежить від визначення методології та її правильного застосування. Методологія повинна орієнтувати дослідника на послідовність здійснюваних пізнавальних процедур, правильне використання понятійно-категоріального апарату, забезпечувати

всебічність отримання інформації щодо процесів та явищ, які вивчаються, тощо. Слушною є думка Р. Циппеліуса, який стверджував, що методологія «позначає спосіб раціонального, зрозумілого, а отже контрольованого пошуку відповідей на ще не вирішені питання» (Tsypelius, 2004, p. 3). Водночас теоретичне опрацювання методологічних питань є одним із найскладніших у процесі дослідження.

Слід зазначити, що нині в науковому просторі немає однозначної дефініції поняття «методологія». Традиційно – це система принципів, методів та логічних прийомів, які застосовують у процесі пізнання, а також вчення про цю систему. Однак такий підхід є дещо спрощеним. Так, на думку Д. Керімова, методологія є явищем інтегральним, яке об'єднує низку компонентів: світорозуміння та фундаментальні загально-теоретичні концепції, філософські закони й категорії, загальні та конкретно-наукові методи. Тому, як зауважує вчений, методологію не можна зводити до одного з названих елементів, зокрема до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами тоді залишаться інші компоненти (Kerimov, 2001, p. 46).

Науковці переважно наголошують на тому, що вибір методологічного інструментарію повинен бути обумовлений предметом наукового дослідження. Так, академік М. Костицький як прихильник методологічної свободи дослідника та поліпарадигмальної методології зазначає: «...не предмет визначає метод, а дослідник. За методологію він може обрати будь-яку теорію, пов'язану з нею систему категорій, понять,

правил, та через призму цієї теорії (як готової методології) пізнавати юридичну дійсність, а може сам (якщо він здатний) виробляти власну методологію» (Kostytskyi, & Kushakova-Kostytska, 2014, p. 211). Також він вважає, що під час здійснення правових досліджень необхідно відмовитися від ієрархій-методологій, які визначаються як філософська, загальнонаукова, конкретно-наукова, а «розташувати» їх за горизонталлю. Крім того, учений може використовувати їх за власним вибором. Адже методологія як вчення необхідна, насамперед, для розвитку наукового світогляду (Kostytskyi, 2013, p. 6).

З огляду на зазначені вище положення та з метою отримання об'єктивного й істинного знання, дослідження впливу християнських цінностей на формування вітчизняної правової культури потребує виконання декількох завдань.

По-перше, у процесі пізнання необхідно дотримуватися таких важливих принципів:

1) дослідження впливу християнства на правову культуру має відбуватися у діалектичному взаємозв'язку з іншими чинниками її становлення (норми римського права, еллінська філософія), що певним чином можна простежити у працях Г. Бермана (Berman, 1983), Г. Мальцева (Maltsev, 2013) та І. Луцького (Lutskyi, 2012);

2) використання специфічних релігійних термінів і понять потребує тлумачення та встановлення їх співвідношення з традиційним для юридичної науки понятійним апаратом;

3) погляди християнських конфесій на правові явища мають порівнюватися з відповідними світськими концепціями (Medvedieva, 2017);

4) дослідження ролі християнських цінностей у формуванні правової культури України не може бути обмежене лише аналізом доктрин християнських церков, а має доповнюватися вивченням практики діяльності зазначених церков.

Щодо останнього, Д. Вовк справедливо зауважує: «Звернення до релігійної практики має особливе значення в умовах відносної слабкості чи не оформленості релігійної доктрини. Зокрема, питання права й держави, їхньої ролі в сучасному суспільстві осмислені православними богословами та філософами набагато менше, ніж їхніми католицькими чи протестантськими колегами» (Vovk, 2014, p. 142). Тому дослідження діяльності українських православних церков під час виборів Президента України 2004 та 2010 років, Революції Гідності 2013 року, під час отримання Томосу про автокефалію 2019 року дає можливість об'єктивно оцінити реальний зміст доктрини цих церков стосовно реалізації політичних прав громадян і демократії.

Крім того, відсутність аналізу релігійної практики унеможлиблює досягнення об'єктивності

в оцінці релігійного впливу на право, адже діяльність досить часто може бути опозиційною релігійним нормам чи доктрині, до того ж, не менше впливати на право, ніж нормативний чи доктринальний елементи (Vovk, 2014, p. 143).

По-друге, для комплексного вивчення окресленої проблематики з методологічної точки зору надзвичайно важливим є розроблення понятійно-категоріального апарату, оскільки від цього залежить рівень теоретичних узагальнень дослідження, що є важливим індикатором його наукової оригінальності та новизни. Вітчизняні теоретики права С. Гусарев та О. Тихомиров зазначають, що поняття й категорії є необхідними «інструментами» наукового правового дослідження, оскільки надають узагальнені результати пізнання суттєвих властивостей, зв'язків і відношень державно-правових явищ (Husarev, & Tykhomyrov, 2005, p. 70).

Поняття та категорії сприяють об'єднанню правових знань, дозволяють розглядати правову реальність у єдності її елементів, сприяючи цілісності пізнавальної діяльності. Свого часу О. Скакун стверджувала, що відкриття можливостей з метою кращого розуміння динамізму у розвитку певних аспектів державно-правового життя відбувається завдяки поняттям і категоріям, які дозволяють зануритись у саму сутність процесів у праві, навіть тих, що відбуваються на глибинному рівні (Skakun, 2006, p. 33).

Варто зауважити, що у сучасній правовій літературі наявний нечисленний понятійно-категоріальний апарат, який можна було б використати для аналізу взаємозв'язку християнства й правової культури. Так, одне з базових, у контексті нашого дослідження, поняття «християнські цінності» зазвичай вивчають у межах богословського (найзмістовніший аналіз вказаного поняття міститься в працях католицьких теологів і ґрунтується на ідеях блага Фоми Аквінського), але не юридичного дискурсу.

Однозначного підходу до визначення поняття «християнські цінності» не існує, адже зміст і структура християнських цінностей не є сталими, вони змінювалися разом з історичним розвитком суспільства й самої релігії. У загальному значенні – це система загальнолюдських цінностей (свобода, рівність, справедливість, милосердя тощо) із системоутворюючою домінантою вселенської любові (Tkachuk, 2020). Проте, у межах кожної окремо взятої конфесії поняття християнських цінностей набуває різного змістовного значення. Наприклад, базовими цінностями протестантизму є: *sola Scriptura, sola gratia, sola fides, solus Christus, soli Deo Gloria* (тільки Писання, тільки благодать, тільки віра, тільки Христос, тільки Богу слава), а також аскетизм та перфекціонізм.

Аскетизм у світському житті означає відмову від надмірності й задоволення та зосередження на молитві, виконання добрих справ, а також суворе ставлення до алкоголю, азартних ігор тощо. Для протестанта ключове поняття – дисципліна, на противагу, притаманного для вірян традиційних конфесій, чергування «гріха» та «каяття». У концепції перфекціонізму цінністю є поетапне вдосконалення особистості на шляху до святості (Timofeev, 2019; Maistrenko, 2019).

У методологічному значенні також важливо з'ясувати зміст поняття «правової культури», адже на сьогодні в юридичній науці існує велика кількість дефініцій зазначеного терміну, що пов'язано з багатогранністю та багатоаспектністю цього явища, зокрема з тим, що у кожному окремому випадку дослідження поняття правової культури відбувається відповідно до конкретного контексту розвитку суспільства.

Так, О. Павлишин поняття «правова культура» розкриває через систему елементів, головними з яких є: ідея права, яка утворює змістовну основу правової культури; авторитет права, повага до його першооснов; правосвідомість, що адекватна правовій системі; правові традиції, потреби й навички діяльності відповідно до закону; правові знання, уявлення, цінності та погляди, юридична освіта; власне, поведінка громадян, інших соціальних суб'єктів у режимі законності відповідно до правових установок і переконань; правова активність населення, посадових осіб і законодавців тощо (Pavlyshyn, 2013, p. 84). Водночас Л. Макаренко вважає, що правова культура – це система створених діяльністю суб'єктів права духовних цінностей, що функціонує як форма (спосіб) здійснення прогресивного правового розвитку людини, людства й суспільних умов їхньої життєдіяльності (Макаренко, 2018).

У сучасних філософсько-правових дослідженнях найпоширенішим є аксіологічний підхід, за яким до культури належить не вся людська діяльність та її результати, а тільки те, що є суспільним благом, цінністю для суспільства. Таким чином, правова культура – це система правових цінностей (відповідність права вимогам справедливості, реальність основних прав і свобод людини, якісне законодавство, високий рівень правореалізаційної культури, досконала юридична техніка, розвинута правова наука та юридична освіта, ефективна юридична практика, стабільний правопорядок тощо), які відповідають рівню соціального прогресу, якого досягло людство. Тобто правову культуру можна визначити як усе прогресивне, що створене людством у правовій сфері.

Отже, правова культура – це різновид загальної культури, що охоплює всі матеріальні

та духовні досягнення людства у сфері права. Таке розуміння правової культури дозволяє дослідити її у діалектичному взаємозв'язку з іншими різновидами культури: економічною, політичною, релігійною (зокрема християнською) тощо, що також забезпечує дотримання принципу системності дослідження.

По-третє, істинність отриманих результатів залежить від вдало підібраних методів (від лат. *methodus* – засіб, спосіб, шлях). Зокрема П. Рабінович зазначає, що, обираючи методи, необхідно керуватися трьома постулатами:

1) об'єктивною обумовленістю обраних методів дослідження;

2) необхідністю встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити завдяки певним об'єктивним критеріям;

3) спроможністю дослідницького методу наближати до розкриття соціальної сутності явищ, що вивчаються, а не призводити до приховування, замаскування їх (Rabinovych, 2001, p. 170).

Варто зауважити, що окремо взятий метод не здатний повністю охопити предмет пізнання. Це можливо лише за умови комплексного його осягнення, що ґрунтується на системі наявних в арсеналі науки методів.

З огляду на вище зазначені положення, у процесі дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури варто застосовувати окреслені методи.

Пізнаючи предмет, насамперед, потрібно осягнути зміст основних категорій і понять у їхньому соціокультурному контексті, використовуючи такі методи формальної логіки, як: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, конструювання понять тощо. (Yurkevych, 2019). Застосування цих методів дає можливість розкрити поняття «християнські цінності», «правова культура» та з'ясувати їхню сутність.

Діяльність з релігійними й правовими текстами зумовлює необхідність у застосуванні герменевтичного методу. Герменевтикою (від грец. *hermeneutike* – мистецтво тлумачення) в широкому значенні є теорія та практика інтерпретації текстів. А текст – це унікальна система знаків, символів, які пов'язані між собою особливими відношеннями. Також важливим є використання юридичної герменевтики як методології, що дозволяє адекватно тлумачити зміст і смислово інтерпретацію християнських цінностей.

Комплексне дослідження ролі християнства у формуванні правової культури можливе з використанням діалектичного методу. Відповідно до вимог діалектики усі релігійно-правові явища мають аналізуватися у взаємному зв'язку між

собою й суспільними процесами, у їхній взаємодії та взаємовпливах. Вони вивчаються не в статичці, а в динаміці. Закони й категорії діалектики допомагають досліджувати джерела, механізм трансформації цінностей та особливості виникнення, становлення й функціонування релігійно-правових цінностей.

Продуктивним також є застосування соціологічних методів (спостереження, вивчення та збір статистичних даних, аналіз документів), що дають змогу отримати інформацію щодо рівня релігійності українського суспільства, конфесійної та церковної належності тощо.

Наукова новизна

Наукова новизна одержаних результатів у процесі пізнання конкретизується через викладені вище теоретичні дані й обґрунтування авторського методологічного підходу дослідження впливу християнства на формування ціннісних основ вітчизняної правової культури, що може слугувати підґрунтям для подальших наукових розвідок у цьому напрямі. Зокрема, у публікації висвітлено проблемні питання щодо визначення поняття «християнські цінності», а також обґрунтовано необхідність вивчення практики діяльності християнських церков і доцільності застосування поліметодологічного підходу.

Висновки

Отже, можна дійти таких висновків:

1. Методологія дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури України має складну архітектуру, яка не обмежена лише сукупністю філософських чи загальнонаукових методів.

2. Християнські цінності (любов, милосердя, жертвовність, свобода, справедливість, соборність, відповідальність кожної людини перед Богом, плюралізм, взаємоповага, самовдосконалення людини) закладають духовне підґрунтя процесу формування вітчизняної правової культури.

3. Аналіз доктрин християнських церков має доповнюватися вивченням практики діяльності цих церков, що дозволяє досягти об'єктивності в оцінці релігійного впливу на право.

4. У методологічному значенні важливим є розроблення комплексного поліметодологічного підходу, а також необхідного понятійно-категоріального апарату, оскільки від цього залежить рівень теоретичних узагальнень дослідження.

Крім того, зауважимо, що у межах цієї статті висвітлено лише декілька суттєвих методологічних підходів дослідження впливу християнських цінностей на формування правової культури в Україні. Це питання залишається відкритим і може бути предметом подальших наукових розвідок, зокрема з використанням вищенаведених положень.

REFERENCES

- Berman, H.J. (1983). *The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Husariev, S.D., & Tykhomyrov, O.D. (2005). *Yurydychna deontologhiia. Osnovy yurydychnoi diialnosti [Legal deontology. Fundamentals of legal activity]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Kerimov, D.A. (2001). *Metodologija prava (predmet, funktsii, problem filosofii prava) [Methodology of law (subject, functions, problems of law philosophy)]*. Moscow: Avanta [in Russian].
- Kostytskyi, M.V. (2013). Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky [Some questions of methodology of legal science]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 3-11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_1_3 [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M.V., & Kushakova-Kostytska, N.V. (2014). Dialektyka prava yak zahalne vchennia pro pravo [Dialectics of law as a general doctrine of law]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 208-213. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_20 [in Ukrainian].
- Lutskyi, I.M. (2012). *Khrystyanstvo yak svitohliadne dzherelo ukrainskoi derzhavy i prava [Christianity as a worldview source of the Ukrainian state and law]*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte [in Ukrainian].
- Maistrenko, S.V. (2019). Etychni tsinnosti khrystyanstva u strukturі hospodarsko-ekonomichnykh vidnosyn [Ethical values of Christianity in the structure of economic relations]. *Finansovyi prostir, Financial space*, 2, 30-38. doi: [https://doi.org/10.18371/fp.2\(34\).2019.178494](https://doi.org/10.18371/fp.2(34).2019.178494) [in Ukrainian].
- Makarenko, L.O. (2018). Subiekt pravovoi kultury: kontseptualni zasady doslidzhennia [The subject of legal culture: conceptual foundations of research]. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(5), 15-21. doi: 10.15587/2523-4153.2018.143337 [in Ukrainian].
- Maltsev, G.V. (2013). *Kulturnye traditsii prava [Cultural traditions of law]*. Moscow: Norma [in Russian].
- Medvedieva, M.O. (2017). Mizhnarodne pravo ta khrystianski tsinnosti u sferi prav liudyny [International Law and Christian values in Human Rights]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, Actual problems of international relations*, 2(127), 73-81. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2016.127.2.73-81> [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2013). Pravova kultura yak pokaznyk rinvnia rozvytku systemy yurydychnoi osvity (semiotyko-pravovyy aspekt) [Legal culture as an indicator of the level of development of the legal education system (semiotic-legal aspect)]. *Yurydychna psykholohiia ta pedahohika, Legal psychology and pedagogy*, 2, 82-93 [in Ukrainian].
- Rabinovych, P.M. (2001). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and state]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

- Skakun, O. (2006) *Teoriia derzhavy i prava. Entsyklopedychnyi kurs [Theory of state and law. Encyclopedic course]*. Kharkiv: Espada [in Ukrainian].
- Timofeev, E.V. (2019). Spetsyfika etiki i aksiologii protestantyzma: potentsial k vnutrikonfessionalnomu dialogu [The specifics of the ethics and axiology of Protestantism: the potential for intra-confessional dialog]. *Manuskript, Manuscript*, 1, 125-128. doi: <https://doi.org/10.30853/manuskript.2019.1.27> [in Russian].
- Tkachuk, I.D. (2020). Khrystyianski tsinnosti yak osnova formuvannia suchasnoi vitchyznianoï pravovoi kultury [Christian values as the basis for the formation of modern domestic legal culture]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Legal scientific electronic journal*, 2, 505-508. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/132> [in Ukrainian].
- Tsyppelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia [Legal methodology]*. Kyiv: Referat [in Ukrainian].
- Vovk, D. (2014). Khrystyianska pravova tradytsiia: okremi aspekty metodolohii doslidzhennia [Christian legal tradition: some aspects of research methodology]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 139-148. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6146/1/Vovk_139_148.pdf [in Ukrainian].
- Yurkevych, O.M. (2019). Kompleksnyi kharakter lohiky v yurydychnii metodolohii [Complex Character of Logic in Legal Methodology] *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho, The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 1(40), 39-49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Berman H. J. *The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1983. 657 p.
- Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 655 с.
- Керимов Д. А. *Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография*. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.
- Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2013_1_3.
- Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Діалектика права як загальне вчення про право. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 208–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_2_20.
- Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2012. 468 с.
- Майстренко С. В. Етичні цінності християнства у структурі господарсько-економічних відносин. *Фінансовий простір*. 2019. № 2. С. 30–38. doi: [https://doi.org/10.18371/fp.2\(34\).2019.178494](https://doi.org/10.18371/fp.2(34).2019.178494).
- Макаренко Л. О. Суб'єкт правової культури: концептуальні засади дослідження. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2018. № 3 (5). С. 15–21. doi: [10.15587/2523-4153.2018.143337](https://doi.org/10.15587/2523-4153.2018.143337).
- Мальцев Г. В. *Культурные традиции права : монография*. М. : Норма, 2013. 608 с.
- Медведєва М. О. Міжнародне право та християнські цінності у сфері прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2016. Вип. 127/2. С. 73–81. doi: <https://doi.org/10.17721/apmv.2016.127.2.73-81>.
- Павлишин О. В. *Правова культура як показник рівня розвитку системи юридичної освіти (семіотико-правовий аспект)*. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 82–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2013_2_10.
- Рабінович П. М. *Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.*
- Скакун О. *Теорія держави і права. Енциклопедичний курс : підручник*. Харків : Еспада, 2006. 776 с.
- Тимофеев Е. В. Специфика этики и аксиологии протестантизма: потенциал к внутриконфессиональному диалогу. *Манускрипт*. 2019. Т. 12. Вып. 1. С. 125–128. doi: <https://doi.org/10.30853/manuskript.2019.1.27>.
- Ткачук І. Д. Християнські цінності як основа формування сучасної вітчизняної правової культури. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 505–508. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/132>.
- Циппеліус Р. *Юридична методологія*. Київ : Реферат, 2004. 300 с.
- Вовк Д. Християнська правова традиція: окремі аспекти методології дослідження. *Право України*. 2014. № 6. С. 139–148. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6146/1/Vovk_139_148.pdf.
- Юркевич О. М. Комплексний характер логіки в юридичній методології. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2019. № 1 (40). С. 39–49. doi: <https://doi.org/10.21564/2075-7190.40.155749>.

Стаття надійшла до редколегії 27.03.2020

Tkachuk I. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2717-250X>

Methodology of Research Christian Values Influence on Formation of Legal Culture of Ukraine

*The **purpose** of the article is to clarify the methodological approaches to the study of the influence of Christian values on the formation of domestic legal culture. The **methodological basis** of the publication was the application of a set of methods, which is necessary for the realization of the scientific goal, in particular: methods of formal logic (analysis, synthesis, generalization) and hermeneutics, which made it possible to study the texts of normative, doctrinal and religious sources, to reveal the essence of certain scientific positions of modern authors. **Scientific novelty.** The methodological approach proposed by the author can serve as a basis for further study Christianity influence on the formation of value bases of domestic legal culture. **Conclusions.** The methodology of studying the influence of Christian values on the formation of the legal culture of Ukraine has a complex architecture, which is not limited to a set of philosophical or general scientific methods. The analysis of the doctrines of Christian churches should be supplemented by the study of the practice of these churches, which allows to achieve objectivity in the assessment of religious influence on the law. In the methodological sense, it is important to develop the necessary conceptual and categorical apparatus, because it depends on the level of theoretical generalizations of the study.*

Keywords: methodology; method; categorical apparatus; Christian values; legal culture; process of cognition.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

УДК 34.05

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.64>

Кресін О. В. – доктор юридичних наук, доцент, член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права, керівник Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4016-6596>

Пошук загального у праві як змістовної подібності національних правопорядків (друга половина XVIII – перша третина XIX ст.)

Метою статті є визначення спільних концептуальних засад різних теорій щодо пошуку загального в праві та розгляд філософсько-раціонального підходу до осмислення змістовної подібності в розвитку правових систем і національних правопорядків у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. **Методологія.** Смыслотворчим елементом предмета дослідження є порівняльно-правовий методологічний підхід, похідний від філософії компаративізму, який ідентифікує об'єкт дослідження, визначає його предмет, інтегрує в єдиний комплекс інші методологічні підходи й методи пізнання. **Наукова новизна.** Банкрутство ідеї щодо можливості формалізації будь-якого загального в праві як окремого правопорядку було осмислене та проголошене вченими другої половини XVIII – першої третини XIX ст. Пошуки загального в праві полягали в спробах осмислення змістовних подібностей у розвитку правових систем. У межах філософсько-раціонального підходу до осмислення подібності правових систем, що висвітлював елементи юснатуралістичного мислення і мав підґрунтям ідеї «критичного» Канта, можна виокремити такі ключові концепції: права як математики (інваріантна позалокальна та позаісторична логіка); паралельного самостійного розвитку; чистого розуму, що формується історично; доктринальної близькості правових систем. Для них, на нашу думку, притаманними є такі спільні засади: 1) визначальним чи впливовим чинником правового розвитку є ідеї, що у своїй чистій формі є або стають інтернаціональними; 2) незалежно від того, чи є засади цих ідей субстанційними (закладені в природі людського мислення), чи суто історичними, вони розвиваються, набувають різних національних форм, поширюються в просторі; 3) вплив таких ідей на конкретні суспільства та їхні національні правопорядки не є абсолютним, він диференціюється залежно від фізичних і соціальних особливостей або конкурує зі своєрідними ідеями, носіями чи творцями яких є ці суспільства. Отже, йдеться про те, чи можлива за умов множинності й некоординованості змісту національних правових систем сутнісна єдність і стадіальність світового розвитку принципів позитивного права. Можна стверджувати, що вчені окресленого періоду визнали обмежену придатність, відносність ідеї такого розвитку як однієї з іманентних тенденцій до доктринальної конвергенції (поряд із тенденцією до збереження та поглиблення індивідуальності), піддавши критиці її можливі телеологічні імплікації. **Висновки.** Формування доктринальної єдності між національно-державними правопорядками можна розглядати як можливість об'єктивної загальної в праві. У процесі поступового зближення позицій учених, зокрема лідерів історичної та історико-філософської шкіл, вони визначили єдиний деномінатор існування різних типів права – правосвідомість/дух права.

Ключові слова: правова картина світу; загальне в праві; філософія права; зближення правових систем; правова доктрина; стадіальність у праві.

Вступ

Втрата загальних елементів у праві європейських країн, пов'язаних з домінуванням римського права, після появи й поширення французьких кодексів не зупинила пошук загального позитивного в праві. Але питання про можливість існування загальносвітового правопорядку, яке ґрунтувалося на багаторічній традиції Імперії, римського та канонічного права, а також вірі юснатуралістів у єдину природну, розумну чи божественну субстанцію права, єдність правової істини у другій половині XVIII – першій третині XIX ст. отримало негативну відповідь європейських учених-юристів. Банкрутство ідеї щодо можливості формалізації будь-якого загального в праві як окремого правопорядку було осмислене й проголошене багатьма вченими другої половини XVIII – першої

третини XIX ст., які акцентували на відсутності нормативного простору для нього в умовах визнання територіальності й суверенітету держав, а також на його непридатності, адже для кожної конкретної нації цей спекулятивно сконструйований правопорядок виявиться нічим та чужим одночасно. За умов загальної конвенції тогочасних учених щодо нездоланності й тотальності форми окремого – національного правопорядку – пошуки загального в праві виявилися в спробах осмислення змістовних подібностей у розвитку правових систем.

Зокрема, вчені обмірковували можливість досягнення уніформності, тобто принципової змістовної тотожності національних правопорядків, на підставі трьох чинників: 1) римське право; 2) християнство; 3) вплив нового французького права. Щодо перших двох чинників, то вчені загалом погоджувалися, що вони

частково вже втратили й продовжуватимуть втрачати своє безпосереднє нормативне значення, але залишатимуться джерелом доктринальної близькості багатьох правових систем. Щодо рецепції нового французького кодифікованого права, то виникла тривала публічна дискусія, в якій беззастережне захоплення ним як засобом модернізації та переходу від римського до сучасного права, придатним для всіх правопорядків, виявилось нетривалим і зникло одразу після битви під Ватерлоо, тобто усунення політичної складової у виборі права. Деяко пізніше неуніверсальність французьких кодексів, їхній історичний і національний характер були осмислені й французькими вченими. Важливим в усіх трьох випадках було усвідомлення неможливості у минулому та майбутньому змістовної тотожності правових систем, а також єдиного інваріантного прогресу в правовій сфері, який завжди обумовлений насамперед низкою особливостей і чинників конкретних суспільств у конкретний час. Отже, немає і не може бути універсально придатного позитивного права, що могло б бути сприйняте всіма правовими системами.

Таким чином, можливість загальної змістовної уніформності в праві у можливих на той час варіантах (римське, французьке, канонічне право) вченими була відкинута. Водночас очевидною та цілком усвідомленою була змістовна подібність у розвитку правових систем у минулому та сучасності.

Мета і завдання дослідження

З огляду на зазначене, необхідність осмислення змістовної подібності в розвитку правових систем у минулому та сучасності зумовила появу численних теорій, які ми вважаємо за можливе за їх сутністю умовно об'єднати у два підходи: 1) філософсько-раціональний; 2) історично-соціальний.

Розглянемо перший з них, що визначає головну мету та завдання пропонованого дослідження як визначення спільних концептуальних засад різних теорій щодо пошуку загального в праві та розгляд філософсько-раціонального підходу до осмислення змістовної подібності в розвитку правових систем і національних правопорядків у другій половині XVIII – першій третині XIX століття.

Виклад основного матеріалу

Можливо, найбільш радикальним варіантом філософсько-раціонального підходу до осмислення подібності правових систем став *математичний*. Його, зокрема, вивчав Міттермайер у «Вступі до вивчення історії германського права» (1812). Він зазначав, що законодавство може

ґрунтуватися на позанаціональній (позалокальній і позаісторичній) чистій юридичній логіці (римській і, очевидно, французькій моделі). Результатом цього стане універсальна кодифікація – і тоді право сформує суспільні відносини та національний характер. На думку Міттермайера, це призведе до денаціоналізації права, а також суб'єктивізму правотворців, що автор засуджував.

Тобо ж у праці «Про необхідність загального цивільного права для Німеччини» (1814 р.) висунув математичну метафору – припущення про те, що окремі інститути права можуть бути суто загальними, не містити в собі нічого національно-індивідуального: «Замислимося лише над окремими частинами цивільного права! Багато з них є, так би мовити, своєрідною чистою юридичною математикою, на яку жодна локальність не може справляти якогось вирішального впливу, наприклад, на вчення про власність»; «вчення про порядок спадкування за законом є найпростішим у світі, загалом незалежним від жодної місцевості, а лише від простої ідеї» (Тібо, 2011, р. 122, 123; Mikhaylov, 2013, р. 15). Звичайно, це суперечило ним же констатованій ідеї національного духу права. Крім того, це могло вказувати на успадкування вченим метафізичних концепцій і піддавало сумніву суспільний (і, відповідно, національний) характер права.

Можливо, найбільш радикально редукцію загального до математичних дій із сукупністю окремих за апіорно визначеним алгоритмом протягом досліджуваного періоду засуджували Савіньї та Ганс, стверджуючи, що спроби конструювати загальне (а, отже, нічиє) позитивне право є деспотизмом, а долання форми та змісту окремого одночасно знищує зміст загального.

Менш категоричним варіантом філософсько-раціоналістичного підходу була *ідея паралельного самостійного розвитку правових систем*. Зокрема, Е. Берк 1790 року вважав загальний суспільний поступ людства своєрідним парламентом, який працює постійно, але складається з тимчасових окремих народів. Тимчасових, тому що на зміну одним народам приходять інші. І саме в такій множинності, «колегіальності» загальнолюдського поступу, в якому кожен народ має свій голос і бездушний загальний орган не поглинає окремого свого члена, хоча й може змусити виконувати певні рішення, полягають, на думку Берка, «закон мудрості», «універсальний закон природи», «світовий порядок». Порядок денний світового парламенту визначають його члени, а вирішує більшість. У загальносвітовому суспільному договорі кожна стаття є суспільним договором конкретної держави, без цих статей уявний загальний договір не існує (Berk, 1993; Karasevich, 1870, р. 371-372).

Одним із варіантів філософсько-раціоналістичного підходу до змістовної подібності правових систем була *ідея чистого розуму*, який формується історично, що можна вважати переосмисленням ідей Канта. Зокрема, Й. С. Пюттер став автором ідеї *Lokalvernunft* – місцевого (фактично – національного) розуму, що є протиставленням апіорно припущеному загальному розуму, який є абстракцією й існування якого не може бути доведено (Kelli, 2002, р. 232).

Учень і друг Канта Й. Г. Гердер у праці «Ще одна філософія історії» (1774) зазначав неможливість абстрактного всесвітнього інтелектуального прогресу та індивідуалістичність, суб'єктивізм учення про чистий розум: «Це все буде приголомшливим для кожного, хто носить із собою ідеалізований образ добродетельності згідно з ученням його століття, хто настільки наповнений філософією, що очікує знайти весь Всесвіт у піщинці» (Ewald, 1995, р. 2006; Gerder, 1977, р. 10; Mediakov, 2005, р. 403-404). У праці «Ідеї до філософії історії людства» (1784–1791 рр.) він висвітлює загальну стадіальність розвитку культур і людського розуму (Gerder, 1977, р. 140, 440-442, 466, 543-544; Girke, 2011, р. 39). Загальний елемент у суспільному розвитку, на перший погляд, має метафізичний характер – це єдиний гуманний дух людства, що має прояв у загальному розумі та ідеї справедливості (Gerder, 1977, р. 441). Водночас Гердер зазначав загальність культурного прогресу людства: «Один ланцюг культури поєднує своєю лінією, яка є кривою і весь час відхиляється в бік, усі розглянуті у нас нації» (Gerder, 1977, р. 440-442, 544; Girke, 2011, р. 39; Ewald, 1995, р. 2006, 2009; Mediakov, 2005, р. 403). Він відкидає метафізичне апіорне конструювання загального у суспільному розвитку (Gerder, 1977, р. 9, 10).

Г. Філанджієрі у праці «Наука законодавства» (1782 р.) виокремлює у національному праві загальний («абсолютне добро») та індивідуальний («відносне добро») елементи, що взаємодіють, але не збігаються. Підґрунтям «абсолютного добра» або «загального права народів» є універсальні моральні принципи, «спільні для всіх націй та всіх урядів, й адаптовані до всіх кліматів» – природне право, що спирається на універсальний розум, релігійне вчення та природні доміанти людського існування – але, на відміну від юснатуралістів, Філанджієрі стверджував, що цей загальний елемент у праві не є незмінним, він розвивається разом з «прогресом інтелектуального знання та філософії» та формує епохи або «покоління» в розвитку права (Filangieri, 1806, р. 22-24, 29, 34, 36-38, 42, 44, 45). Доволі промовистим є співвідношення матеріалу в книзі: «абсолютному добру» присвячено один підрозділ

обсягом 21 сторінка, а «відносному добру» – десять підрозділів загальним обсягом 155 сторінок.

Г. Гуго однозначно відкидає реальність загального права розуму (Gugo, 1999, р. 273-274). Його пропозиція, яку він висловлював, починаючи з 1789 року, оцінювати суто позитивні правопорядки як правомірні, є продовженням кантіанського вчення про практичний розум (розсудок): хоча в ідеалі, згідно з вищими вимогами розуму, має існувати єдиний загальносвітовий уряд, але в реальній дійсності існують національні держави, до яких народ зник й існування яких як засобів проти повного безправ'я та анархії цілком правомірне (Chicherin, 2010, р. 126, 128, 130; Mikhaylov, 2013, р. 296). Реальний національно-державний правопорядок таким чином фактично перестає бути референтним до морального імперативу та чистого розуму як ідеї всесвітнього правопорядку – як такої, що насправді лежить поза сферою власне права та є нездійсненою, не може претендувати на роль загального в правовому розвитку. Гуго запропонував уже згадану ідею «*verschiedenen positiven Rechte*» – різноманітності, множини позитивного права, що не може бути зведене до жодної універсальної та загальноприйнятої моделі (Hugo, 1799, р. 87; Mohnhaupt, 1991, р. 102-103).

Е. Берк 1790 року стверджував, що жодна ідея в історії людства, зокрема й ідея свободи, не є абстрактною, вона завжди конкретно-національна: «Я не засуджую жодну форму правління просто з абстрактного принципу», «Чи маю я сьогодні вітати цю країну зі звільненням лише тому, що абстрактно свободу може бути віднесено до блага для людства?» (Berk, 1993; Karasevich, 1870, р. 371-372).

Позиції Канта у працях 90-х років XVIII ст. дещо змінилися у порівнянні з працями «критичного» періоду: він чіткіше диференціював юридичне та філософське знання, визнав автономність правової сфери як витвору раціональної (чи навіть ірраціональної) колективної людської свідомості й волі. У «Вічному мирі» (1795 р.) Кант вважав реальний (емпіричний) правовий стан, національно-державне право сферою практичного розуму (розсудку) і зауважував, що вони є лише тимчасовими на шляху до права чистого розуму, але закликав сприймати такий тимчасовий стан як даність: «Закони взагалі містять у собі основу об'єктивної та практичної необхідності» (Kant, 1905, р. 9). У цій праці Кант запропонував типологію правопорядків, що складалася з національного, міжнародного й «космополітичного» права за відсутності права чистого розуму, оскільки воно не є і не може бути правопорядком поряд з іншими типами, що ґрунтуються на соціальній волі. Несоціальна сфера права чистого розуму залишилася поза власне правом як така,

що не об'єктивується як правова система, не може бути як загальне в праві, є моральнісно-філософською сферою спекулятивного мислення.

К. Й. А. Міттемайєр 1812 року зазначав, що ідеї чистого розуму бракує будь-якого конкретного змісту, вона зводиться насамперед до формальної вимоги впорядкування людських правовідносин (Mittermaier, 1812, р. 59-60). Також Г. М. Данилович 1818 року, очевидно ґрунтуючись на ідеї Філанджієрі, стверджував, що в будь-якому праві «слід шукати не абсолютного, а відносного добра» (Danilowicz, 1905, р. 66).

На існування «універсальних юридичних істин» («загальних для всіх народів раціональних правових принципів»), «універсальної культури» (зокрема «релігійної правди»), «універсальної історії людського роду» (як реального процесу), загального людського духу, загальнолюдської основи права вказував 1821 року Н. Н. Фальк. Загальне в праві він вважав сутнісним і необхідним, а окреме – випадковим (Falck, 1887, р. 166-168, 170; Falck, 2015, р. 196-197). Визнаючи банкрутство ідеї про можливість об'єктивації природного права через те, що воно не має загальної соціальної основи, Фальк відзначав фактичне існування останнього як загальнопридатних принципів права, що випливають із загального людського розуму, логічної необхідності та існують як іманентний елемент права кожного громадянського суспільства («Загальне в кожному правовому стані окремо наперед визначається особливостями народів») незалежно від їх закріплення у законодавстві. До таких принципів належать і ті, «що визнаються як правильні та чинні без посилання на якусь санкцію держави, конститууються самим існуванням держави як необхідний наслідок із цього факту» (Falck, 1887, р. 175-179, 183, 186; Falck, 2015, р. 196). Також І. Б. Раковецький 1820–1822 роках згадував про «поступ людського розуму» (Rakowiecki, 1820, р. 129, 134-135, 244, 246, 252).

Ідею про те, що позитивним елементом формування загального в праві є обмін досвідом між народами чи групами народів, виклав у своїй праці 1822–1823 років Е. Ганс (Gans, 1995, р. 216). Але він різко критикував ідею щодо індивідуального передання здобутків у сфері права одним народом іншому (римлянами – германським народам), зазначаючи, що кожний народ передає свої здобутки до загальної скарбниці чистого розуму. Ганс припускав, що для кожної епохи властиве ще й особливе розуміння (зокрема розуміння права), і це розуміння реалізується у новому понятті (зокрема понятті права). Але «руху безпосередньо форма поняття не властива», епоху він сприймає не як предмет, а як інтелектуальний рух, а згадане розуміння й сили народів стають її інструментами. Причому

кожна нова епоха відчуває розрив з попередньою. Ганс стверджував: щодо будь-якого моменту в житті народу його минуле є мертвим, а традиції (з індивідуальними елементами, що в ній містяться), на відміну від раціонального вибору, не визначає вибір правової моделі (Gans, 2015, р. 79-81, 86, 88-89, 93). У 1830-х роках П. Й. А. Фейєрбах стверджував, що право чистого розуму завжди залишатиметься лише особистим переконанням, позаяк «його легітимація і розуміння перебувають у внутрішній самосвідомості» і за жодних обставин не зможе «формувати зовнішній суспільний лад, до якого належить право» (Feierbakh, 2012, р. 330-339).

Але найбільш ґрунтовно ідею про самодетерміновану спіритуалістично-інтелектуальну еволюцію протягом досліджуваного періоду було розроблено французьким вченим Е. Лермін'є. У своїх ранніх працях він розглядав філософський елемент як особливу форму відображення загальнолюдської еволюції учень про право. Учений заперечував розвиток у межах однієї нації, практично не визнаючи впливу держави та політичного життя на право, а також процеси взаємовпливу правових систем, зокрема й рецепція римського права. Національна традиція залишалася для нього спіритуалістично-інтелектуальною, позитивне ж національне право практично не входило до предмета дослідження. Напрямом всесвітньої еволюції права ставала універсалізація як подальше поступове зниження національного (історичного) елемента на користь універсального в контексті загального зниження ролі символічного, ідеального на користь раціонального, філософського.

1829 року Е. Лермін'є розглядав філософію права (як сукупність політико-правових вчень у їх розвитку) як визначальний елемент у розвитку права. Він стверджував, що філософські ідеї, зокрема ідея справедливості як основна для права, універсальні та закладені у розумі людини. Саме філософський елемент права він вважав раціональним і сутнісним, а історичний – формальним. Тому в процесі взаємодії цих елементів філософський елемент домінує, що призводить до поступової універсалізації права. Фактично ототожнюючи належне і суще, Е. Лермін'є проголошував рівнозначність учення про право і власне позитивного права. Але, висвітлюючи філософський елемент у праві, Лермін'є мав на увазі саме національну філософію, спосіб мислення, який і народжує національне право (Lerminier, 1836b, р. 58-60; Navet, 2001, р. 39).

Проте вже 1831 року він зазначав, що природне право (у будь-якій формі й широкому розумінні – як абстрактне спекулятивне вчення про право) не може бути мірилом позитивного права, філософія має національні особливості, втілення

філософських ідей у позитивне право корелюється об'єктивними обставинами (сукупно названими політикою) (Navet, 2001, р. 51). Таким чином філософський чинник стає неуніверсальним і несамодостатнім, а однозначність домінування філософії над позитивним правом уперше в працях цього вченого поставлена під сумнів.

У зв'язку з початком викладання курсу історії порівняльних законодавств, Е. Лермін'є виступив з інаугураційною промовою «Викладання порівняльних законодавств», розгорнутий варіант якої 1834 року було опубліковано в журналі «Revue des deux mondes». У цій праці було висвітлено переконаність автора у всесвітньому та прогресивному характері еволюції права: «Людське спілкування виключає довільність у розвитку роду людського, і його спадщина дійсно неподільна. ...Ідеї сучасного світу розвивалися синхронно і спадкоємно в рамках всього людства. Примітно, що великі рухи історії відбувалися у різних місцях майже одночасно...» (Lerminier, 1836a, р. 76).

Лермін'є стверджував, що трансформації позитивного права практично збігаються зі змінами у мисленні людей (у всесвітньому масштабі): «Коли ж право вмирає? Коли розум відмовляється від нього, і коли з'являється більш жива ідея». Абсолютизуючи спиритуалістично-інтелектуальну еволюцію, вчений у цій праці повністю відкидав вплив політики на право, проголошував, що навіть революції є лише «галасливими прокламаціями», які нічого радикально не змінюють і є звичайним продовженням еволюційного розвитку (Lerminier, 1836a, р. 91).

Еволюцією права вчений вважав насамперед розвиток політико-правових учень, уявлень про природне право: «Право... має своє джерело у розумі людини; ми не можемо визнати реальною різницю між правом суспільним та правом природним; така різниця може формулюватися у скороминущій абстракції». На його думку, природне право є «універсальним законом», що еволюціонує, а не незмінним феноменом. Таке бачення є «початком нової теорії права», в якій поєднане «суспільне» та природне право (Lerminier, 1836a, р. 90).

На нашу думку, працю «Викладання порівняльних законодавств» слід розглядати як декларацію намірів людини, яка лише розпочала опанування нової для себе сфери знань і намагається проєктувати на неї ті підходи, які вона використовувала в інших сферах, і які є звичними та комфортними. Ключовою ідеєю-припущенням Е. Лермін'є у цій праці, на нашу думку, є можливість екстраполяції на порівняльну сферу спекулятивно-апріорних підходу та знання з його філософії права, а саме таких елементів останньої: ідея щодо двох елементів у розвитку права – філософського (сутнісного й універсального) й історичного (формального та

партикулярного); тотожність ідеального та реального вимірів буття права, належного й суцього в ньому; відмова розглядати позитивне право як самостійний предмет дослідження, заміна його знання логічною спекуляцією. Але це не може применшити того, що Лермін'є проголошує національне право основним елементом правового розвитку, а також єдиним вмістилищем ідей про загальне у праві.

У статті «Щодо методу історії порівняльних законодавств» (1836), вивчаючи проблему загального й окремого в правовому розвитку, Лермін'є зазначав, що в праві кожного народу відображено загальні, загальнолюдські елементи: «Перший результат порівняння – загальність важливих елементів людства». Окреслення загальних законів розвитку важливе тому, що, присвячуючи їм свої сили, люди й народи стають вільними та сильними (Lerminier, 2012, р. 25, 28-29)¹. У цій роботі Лермін'є стверджував, що, глибше вивчаючи це питання, важливими стають відмінності, що ставлять під сумнів ідею законів чистого розуму.

Зміни у поглядах Лермін'є у першій половині 30-х років XIX ст. опубліковані в стенографічному виданні його лекцій 1835–1836 рр. з перспективною для дослідника назвою «Курс історії порівняльних законодавств» (1836). У ній виклад історії позитивного права (у річищі загальної політичної історії) було структурно відокремлено від розгляду політико-правових учень. Достатньо новим, хоча й, зважаючи на попередні погляди вченого, таким, що вимагає детальнішого розгляду, є твердження щодо розбіжності в еволюції ідей та політико-правових процесів щодо причинності та об'єктивної еволюції останніх (Lerminier, 1836, р. 220, 264, 267, 464).

У пізнішій статті «Гebraїзм та християнство» (Lerminier, 1846) вчений продовжує визнавати загальносвітові закономірності еволюції та стадіальність у суспільному розвитку («кожна епоха має свій сенс і значення», «розвиток суспільства здійснюється відповідно до необхідних законів»). Він не відмовився від ідеї прогресу, але фактично визнав, що останній є непрямим: «Людство розвивається, але часто на руїнах окремої величі» (очевидна паралель з Гегелем). Окрім того, проголошувалася неоднозначність, відносність загальносвітового прогресу: він має і позитивні, й негативні наслідки. Зокрема, поступове становлення принципів і практики демократії призводить до

¹ Див. також: «Раціоналізм не є перепоною на шляху ідеалізму, як припускають деякі філософи, він – сходина його формування, ступивши на яку, ми одержуємо майданчик і тверду основу для обговорення наших інтересів і прав» (Lerminier, 2012, р. 26-27).

зменшення ролі й значення та навіть «зникнення» людини в суспільстві.

У цій статті зникає захоплення загальним («філософським») елементом, останній перестає бути позачасовим імперативом, а є тенденцією, що має власний історичний початок і ще не визначену подальшу долю. І загалом увиразнюється поняття про загальне – це суміш запозичених елементів різних національних традицій, що стає загальною (тобто міжнародною) елементом, а не те, що стоїть над національним елементом (зокрема, національним правом). Загальне переходить зі сфери ідей у сферу практики, зокрема політики й позитивного права, та остаточно втрачає залишки метафізичності. Водночас зникає впевненість у закономірності й односпрямованості загально-світового суспільного розвитку, його однозначній детермінованості. Він стає результатом впливу кількох чинників (національна традиція, політичні обставини, сутність запозичених елементів), діалектичним за своїм характером (відносінь позитивного та негативного, залежність їх оцінки від думки дослідника), може мати альтернативні варіанти еволюції.

Савіні у праці «Система сучасного римського права» (1840–1849 рр.) заявив про примирення з ідеями Канта щодо загальності людського розуму, вказуючи на нього як на інший рівень правового розвитку – поряд з національними та наднаціональними правовими спільнотами (Savini, 2011, р. 285-286; Mikhaylov, 2013, р. 87; Aslamov, 2012). Це, на нашу думку, є принципово важливою зміною, поєднанням теоретичних засад соціального права Гуго, Канта й Гегеля. Вважаємо, що саме з цим пов'язана поява у зазначеній та пізніших працях Савіні акцента на національному духові, який визначає індивідуальне в праві. На підставі ідеї нового розуміння духу в праві як правосвідомості – як нового, більш загального й надійного критерію виділення соціально-правових феноменів – Савіні представив докладніше розроблене бачення типології соціального права, значною мірою засноване на ідеях Канта 1790-х років.

Рівень загального розумного у праві за цією працею Савіні визначити складно, як з огляду тексту, так і з неуточненого посилання на Канта (які його праці та якого періоду мають на увазі; наскільки сутнісним чи поверховим є сприйняття його ідей?). Але, принаймні, з тексту Савіні чітко зрозуміло, що загальне є одночасно об'єктивним як сума національних правових досвідів і суб'єктивним як предмет пізнання (залежить від того, хто, як і що складає до суми). Чи є загальне, сприйняте таким чином, соціальним? На це питання Савіні дав ніби однозначно негативну відповідь: це можливо теоретично, але не є таким у реальній дійсності, оскільки загальне право не є дійсним правом і не є

чинним для будь-якого людського колективу (Savini, 2011, р. 285). Але, принаймні, індивідуальне/окреме, особливе та загальне співвідносяться як явища одного порядку, хоча й різного рівня, в позаправовій сфері, що є джерелом позитивного права, – як, так би мовити, індивідуальний (національний), особливий (макрокультурний, релігійний) та загальний (вселюдський) дух.

Загалом відзначимо, що ідею самодетермінованого загальнолюдського розуму, що постійно розвивається, попри декларований виключно спіритуалістичний характер, не можна розглядати як послідовну, вона втрачала чистоту у своїй історичності, змішуючи належне та дійсне. У будь-якому разі, у більшості проаналізованих праць цю ідею проголошено, але (окрім як у Лермін'є) докладно не розкрито і суттєво понижено у значущості через інші запропоновані ідеї. За своїм характером вона максимально наближена до ідеї доктринальної близькості правових систем.

Набагато виразнішою у працях авторів досліджуваного періоду є безпосередньо проголошена ідея збереження й поглиблення доктринальної близькості правових систем, що також була варіацією філософсько-раціоналістського підходу до пізнання їх змістовної подібності. Зокрема, ще в обґрунтуванні необхідності створення Бюро зарубіжного законодавства в Парижі 1801 року йшлося про те, що право європейських країн розвивається загалом в одному напрямі, а тому зарубіжний досвід набуває значення для національного права – очевидно, як зразок для наслідування (Grunebaum-Ballin, 1953, 268-269). Про це свідчать дослідження сучасних українських (Shulha, 2018; Stovba, 2015; Sydorets, 2019) і зарубіжних (Castellarin, 2019; Gaja, 2013; Gardner, 2012; Loveland, 2018; Vogenauer & Weatherill, 2017; Wevill, 2019) авторів, які вивчали різні аспекти окресленої проблематики.

Поступово національна правова свідомість вбирає в себе загальні елементи, «зазнає впливу більш загальних ідей, що виходять за межі замкненого характеру народу, оскільки будь-яка освіта полягає у сприйнятті загального, що поєднане з особливим і долає його природну шорсткість та ізольованість», – вказував 1821 року Г. Ф. Пухта (Pukhta, 1872, р. 20-21, 42-43, 55, 72, 90-91, 96-98; Aslamov, 2012). У 1822–1823 роках Е. Ганс зазначав, що правова істина є лише у загальному, а саме – у понятті права, яке поступально розвивається, а окреме – один з її моментів (Gans, 2015, 76, 82, 92-93, 95; Gans, 1995, р. 215-217).

Наявність загальних принципів розвитку права, не зазначаючи, щоправда, їхню природу, а також можливість відновлення доктринальної

єдності («принципи права і правила розумності») між народами – без творення єдиного права чи домінування якогось правопорядку над іншими, 1829 року зауважував К. С. Цахарія (Tsakharія, 2015, р. 199-200). На його думку, двома протилежними сучасними тенденціями сучасності є, з одного боку, прагнення до збереження національних засад права й «посилення національної влади», а з іншого – зростання загальних елементів у національних правопорядках, пов'язаних з бажанням юристів наблизити право до певної ідеальної моделі, «сплавити» наявне розмаїття в щось єдине «в дусі світового громадянства», що визначав як космополітизм (Tsakharія, 2015, р. 200-201, 208-209).

Ф. Блюм у працях 1820-х – початку 1830-х років зазначав, що загальне в праві можна конструювати – зусиллями юристів потенційно може бути створено єдиний доктринальний простір, що, відповідно, може впливати на правотворення та правореалізацію: «Зрештою, коли для більшості юристів ідея природного права вже перестає бути переконливою, або не задовольняє зовсім, усе йде до того, що, навіть маючи різне законодавство, єдність науки про право можна зберегти, якщо мати до нього спільний підхід» (Blume, 1830, р. 374; Bluhme, 1829, р. 7). У праці В. А. Мацеєвського «Історія слов'янських законодавств» (1832–1835 рр.) до певної міри загальним є римське право – але лише як доктринальна, а не нормативна реальність, зразок для навчання, а також доволі формально згадані «цивілізованість» і «дух і потреби часу» (Maciejowski, 1832, р. 5, 7, 9, 2, 38, 67-69).

Лермінє висунув ідею доктринального уніформізму в його пізнішій праці «Гebraїзм та християнство» (1846 р.). Він зазначав, що можливість часткового порушення спадкоємності в розвитку національних традицій закладена в необхідності реагувати на нові виклики в житті народів, «критичні труднощі», які вимагають «незалежних (від власної традиції. – О.К.) рішень». У тексті праці немає згадки про те, коли відбувся перехід від самостійного розвитку народів, який мав власні закономірності, до утвердження загальносвітової еволюції. Але на це вказує сама назва статті, яка передбачає порівняння іудаїзму та християнства. Отже, перехід від національних релігій як частини їхньої психології та культури до християнства як однієї із світових релігій знаменує й перехід до наднаціональних тенденцій суспільного розвитку.

Таким чином, «оригінальність рас, народів і людини суттєво змінилася». Відбувається глибинне зближення в духовному, господарському та політико-правовому житті народів – «майже завжди та сама модель управління, і той же тип установ». Лермінє оцінював цей процес переважно

негативно, вважав його фатальним для розвитку індивідуальності як народів, так й індивідуумів. Культури, зокрема філософські ідеї народів, поступово стають за своєю сутністю космополітичними, що з часом призведе до зникнення народів, втрати людством його духовного багатства та краси. Лермінє акцентував на механізмі конвергенції національних традицій та утвердження загальносвітових тенденцій розвитку. Зокрема, це відбувається шляхом імітації зарубіжних моральності та релігій. Процеси уніфікації світового духовного розвитку домінують, і їх супроводжує дух космополітизму. На думку вченого, це веде до утвердження одноманітності та системності світу внаслідок чого буде сформовано єдиний механізм пригнічення людської особистості: «Скрізь правила і дух системи, яка брутальною силою керує діяльністю людини, ув'язнюючи та калічачи. Метод душить життя» (Lerminier, 1846).

Зазначимо, доктринальні зв'язки національних правопорядків, які ґрунтуються на авторитеті й престижності зарубіжного права (правового досвіду), висвітлювали також Фальк, Раковецький, Мацеєвський (Falck, 1887, р. 198; Falck, 1839; Falck, 2015, р. 197; Rakowiecki, 1820, р. 2; Rakowiecki, 1820a, р. 81-82, 128, 135; Maciejowski, 1832, р. 3, 5-6, 54, 67-69) та ін.

Водночас пошуки змістовного загального в правовому розвитку були піддані жорсткій критиці Гегелем. У праці 1802 року він наголошував на неможливості існування загального позитивного правопорядку, заснованого на спільних ідеях, очищених від їхніх національних форм (кантівський «чистий розум»), адже зміст у праві нерозривно пов'язаний з формою, результатом стане ніщо, чиста всеєдність є безбарвність (Hehel, 2000, р. 28, 38, 39, 41, 234)¹. А в «Лекціях з філософії історії» Гегель стверджував, що ігнорування національної визначеності розвитку перетворює ідею загального на беззмістовну і водночас незграбну – не втілену в жодній конкретній формі; намагання абстрактності, загального поглинути живі окремі приводить до його смерті (Gegel, 2000, р. 113-114, 119-121, 125, 151, 211, 361-362).

Наукова новизна

На нашу думку, у межах філософсько-раціонального підходу до осмислення подібності правових систем, що висвітлював елементи юснатуралістичного мислення та спирався на ідеї

¹ Див. також: «Моральна субстанція, держава, має своє буття, тобто своє право, безпосередньо не в абстрактному, а в конкретному існуванні і що лише це конкретне існування, а не одна з багатьох думок, які вважаються моральними настановами, може правити за принцип її діяльності й поведінки» (Hehel, 2000, р. 290).

«критичного» Канта, можна виокремити такі ключові концепції: права як математики (інваріантна поза-локальна і поза-історична логіка); паралельного самостійного розвитку; чистого розуму, що формується історично; доктринальної близькості правових систем. Для всіх цих концепцій, на нашу думку, характерними є такі спільні засади: 1) визначальним чи впливовим чинником правового розвитку є ідеї, що у своїй чистій формі є чи стають інтернаціональними; 2) незалежно від того, чи є засади цих ідей субстанційними (закладені в природі людського мислення), чи суто історичними, вони розвиваються, набувають різних національних форм, поширюються у просторі; 3) вплив таких ідей на конкретні суспільства та їх національні правопорядки не є абсолютним, він диференціюється залежно від фізичних і соціальних особливостей або конкурує зі своєрідними ідеями, носіями чи творцями яких є ці суспільства. Отже, йшлося про те, чи можлива за умов множинності й некоординованості змісту національних правових систем сутнісна єдність і стадіальність світового розвитку принципів позитивного права. Можна стверджувати, що вчені цього періоду визнали обмежену придатність, відносність ідеї такого розвитку – як однієї з іманентних тенденцій до доктринальної конвергенції (поряд із тенденцією до збереження та поглиблення індивідуальності), піддавши критиці її можливі телеологічні імплікації.

Висновки

Поступове формування доктринальної єдності між національно-державними правопорядками в процесі їх діалогу, запропоноване низкою вчених, можна розглядати як можливість об'єктивації загального в праві. Звичайно, йшлося про відновлення або наслідування конвенції, що існувала раніше щодо принципів римського права. Навіть поза тим, що така конвенція була регіональною, а не всесвітньою, важливим є те, що у діалозі народжується не лише згода, а й увиразнюються відмінності, бажаний результат є тимчасовим, якщо не примарним, питання про об'єктивацію загального як уніфікованого нормативного документа не ставиться, цілісність національного як окремого не долається, а загальне залишається іманентним в окремому.

У процесі поступового зближення позицій вчених, зокрема лідерів історичної та історико-філософської шкіл, вони визначили єдиний деномінатор існування різних типів права – правосвідомість/дух права. Це також дало змогу зробити загальне й окреме в праві горизонтально розташованими одне до одного явищами, об'єктивними та взаємно іманентними через наявність елементів кожного з них в іншому та в людському розумі.

REFERENCES

- Aslamov, N.E. (2012). *Filosofii istorii nemetskoj istoricheskoj shkoly prava* [Philosophy of History of the German Historical School of Law]. *Candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from <http://www.disus.ru/dissertatsii/362037-1-istoriineмецкой-istoricheskoj-shkoli-prava.php> [in Russian].
- Berk, E. (1993). *Razmyshleniia o revoliutsii vo Frantsii i zasedaniakh nekotorykh obshchestv v Londone, otnosiashchikhsia k etomu sobytiu* [Reflections on the revolution in France and the meetings of some societies in London related to this event]. Retrieved from <http://www.politnauka.org/library/classic/berk.php> [in Russian].
- Bluhme, F. (1829). *Grundriß des Pandectenrechts: mit einem Quellenregister*. Halle: Eduard Anton.
- Blume, F. (1830). *Englisches recht. Allgemeine literatur-zeitung*, 207, 369-374.
- Castellarin, E. (2019). General Principles of EU Law and General International Law. *General Principles and the Coherence of International Law*, 37, 131-148. doi: https://doi.org/10.1163/9789004390935_011.
- Chicherin, B.N. (2010). *Istoriia politicheskikh uchenii* [History of Political Studies] (2 ed., rew.). (Vol. 3). SPb.: RkhGA [in Russian].
- Daniłowicz, I. (1905). *Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi*. Warszawa: Księgarnia Jana Fiszera.
- Ewald, W. (1995). Comparative Jurisprudence (I): What was it like to try a rat? *University of Pennsylvania law review*, 143, 1889-21499.
- Falck, H.H. (2015). *Razlichia v prave i sravnitelnoe pravovedenie* [Differences in Law and Comparative Law]. *Suchasni problemy porivnialnoho pravoznavstva, Modern problems of comparative jurisprudence: Proceedings of the Scientific Conference*. Yu.S. Shemshuchenko, Ya.V. Lazur (Eds.). O.V. Kresin, M.V. Savchyn (compilers). (p. 196-197). Uzhhorod; Kyiv: Hoverla [in Russian].
- Falck, N. (1839). *Juristische Encyclopädie auch zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen* (4^{ed.}). Leipzig: Verlag von L.H. Bösenberg.
- Falck, N. (1887). The scientific study of jurisprudence; its preliminaries, special subjects, means, and appliances. An outline of juristic study. *Outlines of the science of jurisprudence. An introduction to the systematic study of law*. (W. Hastie, Trans, Eds.). Edinburgh: T & T. Clark.
- Feierbakh, P.Y.A. (2012). *Ideia ta neobkhidnist universalnoi yurydychnoi nauky. Pryrodne pravo, filosofii prava, zahalne pravoznavstvo* [The idea and need for universal legal science. Natural law, philosophy of law, general jurisprudence]. *Porivnialne pravoznavstvo, Comparative jurisprudence*, 3-4, 328-339. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/porpr_2012_3-4_29 [in Ukrainian].

- Filangieri, G. (1806). *The science of legislation*. (Vol. 1). London; Bristol: Emeri and Adams.
- Gans, E. (1995). A Society to further Jewish integration. *The Jew in the modern world: A documentary history*. P. Mendes-Flohr, J. Reinharz (Eds.) (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Gans, E. (2015). Predislovie k rabote "Nasledstvennoe pravo vo vseмирno-istoricheskom razvitii. Sochinenie po universalnoi istorii prava" (1823). *Antinomii, Antinomies*, 15(4), 154-173 [in Russian].
- Gardner, J. (2012). *Law in General: Law as a Leap of Faith*. Oxford Scholarship. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199695553.003.0011>.
- Gegel, G.V.F. (2000). *Lektsii po filosofii istorii [Lectures on the philosophy of history]*. (A.M. Vodena, Trans). SPb.: Nauka [in Russian].
- Gerder, I.G. (1977). *Idei k filosofii istorii chelovechestva [Ideas for the philosophy of human history]*. (A.V. Mikhaylova, Trans). Moscow: Nauka [in Ukrainian].
- Gaja, G. (2013). *General Principles of Law: Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. 2013. doi: <https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1410>.
- Girke, O. (2011). Istoricheskaia shkola prava i germanisty [Historical School of Law and Germanists]. *Sistema sovremennogo rimskogo prava, The system of modern Roman law*. (Vol. 1). (G. ZNigulina, Trans). O. Kutateladze, V. Zubarina (Eds.). Moscow: Statut [in Russian].
- Grunebaum-Ballin, P. (1953). Comment Bonaparte, Premier Consul, fonda le premier organisme francais d'etude des legislations etrangeres et du droit compare. *Revue internationale de droit compare*, 5(2), 268-269.
- Gugo, G. (1999). Uchebnik po kursu tsivilistiki [Civil Law Course]. *Antologija mirovoy pravovoy mysli, Anthology of world legal thought*. (Vol. 3). G.lu. Semigin (hands. scientific the project). (pp. 272-277). Moscow: Mysl [in Russian].
- Hehel, H.V.F. (2000). *Osnovy filosofii prava, abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo [Fundamentals of philosophy of law, or natural law and political science]*. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
- Hugo, G. (1799). Lehrbuch eines civilistischen Cursus, 1. Band, welcher, als allgemeine Einleitung in die Jurisprudenz überhaupt und den civilistischen. *Cursus ins besondere, die juristische Encyclopadie enthalt. Zweiter, ganz von neuem ausgearbeiteter*. Versuch. Berlin.
- Kant, I. (1905). *Vechnyy mir. Filosofskiy ocherk [The eternal world. Philosophical Essay]*. (S.M. Rogovin, B.V. Chredin, Trans). L.A. Kamarovskiy (Eds.). Moscow: Tip. T-va I.D. Sytina [in Russian].
- Karasevich, P. (1870). Istoricheskaia shkola v oblasti prava [School of Law in Law]. *Moskovskie universitetskie izvestia, Moscow University News*, 7, 371-389 [in Russian].
- Kelli, D. (2002). *Liudskiy vymir buttia: Suspilna dumka v zakhidnii pravovii tradytsii [The human dimension of existence: Public opinion in the Western legal tradition]*. (H.Ye. Krasnokutskiy, Trans). Odesa: Bakhva [in Ukrainian].
- Lerminier, E. (1836). *Cours d'histoire des législations comparées, professé au Collège de France*. Paris: G. Ange et C.
- Lerminier, E. (1836a). De l'enseignement des législations compares. *Études d'histoire et de philosophie*. (Vol. 2). Paris: Charpentier, Libraire-Éditeur.
- Lermine, ZN.L.E. (2012). O metode istorii sravnitelnykh zakonodatelstv [About the method of the history of comparative legislation]. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia, Comparative legal research*, 1-2, 24-29 [in Russian].
- Lerminier, E. (1836b). The German historical school of jurisprudence. *American jurist and law magazine*, 14(27), 43-61.
- Lerminier, E. (1846). L'hébraïsme et le christianisme. *Wikisource. La bibliothèque libre*. Retrieved from https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99H%C3%A9bra%C3%AFsme_et_le_christianisme.
- Loveland, I. (2018). Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights. *Law Trove*. h doi: <https://doi.org/10.1093/he/9780198804680.001.0001>.
- Maciejowski, W.A. (1832). *Historia prawodawstw słowiańskich*. (Vol. 1). Warszawa; Lipsk: W Księgarniach Brzeziny I Hinrichsa.
- Mediakov, A.S. (2005). Natsionalnaia ideia i natsionalnoe soznanie nemtsev [The national idea and the national consciousness of the Germans]. *Natsionalnaia ideia v Zapadnoy Evrope v Novoe vremia: Oчерki istorii, National Idea in Western Europe in the New Age: Essays on History*. V.S. Bondarchuk (Eds.). Moscow: Zertsalo-M; Veche [in Russian].
- Mikhaylov, A.M. (2013). *Sravnitelnoe issledovanie filosofsko-metodologicheskikh osnovaniy estestvenno-pravovoy i istoricheskoy shkol pravovedeniia [Comparative study of the philosophical and methodological foundations of natural law and historical schools of law]*. Moscow: lurlitinform [in Russian].
- Mittermaier, C.J.A. (1812). *Einleitung in das Studium der Geschichte des germanischen Rechts*. Landshut: bei Joseph Thomann.
- Mohnhaupt, H. (1991). Universalgeschichte, Universal-Jurisprudenz und rechtsvergleichende Methode im Werk P.J.A. Feuerbachs. *Rechtsgeschichte in den beiden deutschen Staaten (1988-1990): Beispiele, Parallelen, Positionen*. Hrsg. Von H. Mohnhaupt. Frankfurt am Main: Klostermann.
- Navet, G. (2001). Eugène Lerminier (1803-1857): la science du droit comme synthèse de l'histoire et de la philosophie. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 1(4), 33-56.
- Pukhta, G.F. (1872). *Entsiklopediia prava [Encyclopedia of Law]*. Iaroslavl: Tip. G. Falk [in Russian].
- Rakowiecki, I.B. (1820). O stanie cywilnym dawnych slowian. *Rzech czytana na publicznym posiedzeniu Towarzystwa Królewskiego*. Warszawskiego Przyjacół Nauk dnia 3 Maia 1820 roku. Warszawa.
- Rakowiecki, J.B. (1820a). *Prawda ruska; czyli, Prawa wielkiego xięcia Jarosława Władymirowicza, tudziej traktaty Olga y Igora ww. xx. kiłowskich z cesarzami greckimi, y Mściława Dawidowicza x. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których texta, obok z polskiem tłumaczeniem poprzedza Rys historyczny zwyczajów, obyczajów religij, praw y języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-riskich narodow*. (Vol. 1). Warszawa: Drukarnia XX Piarow.

- Savini, F.K. (2011). *Sistema sovremennogo rimskogo prava [The system of modern Roman law]*. (Vol. 1). (G. ZNigulin, Trans). O. Kutateladze, V. Zubaria (eds.). Moscow: Statut [in Russian].
- Shulha, A.M. (2018). Pravovyi mentalitet yak skladova pravosvidomosti ta ob'ekt piznannia [Legal mentality as a component of legal consciousness and the object of knowledge]. *Forum Prava, Forum Rights*, 4, 141-148. doi:\ <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081> [in Ukrainian].
- Stovba, O. (2015). Asking the Law: Experience of Law and Legal Experience. *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 1, 41-56.
- Sydorets, B.V. (2019). Istoriosofski aspekty vtruchannia derzhavy u sferu prav liudyny [Historiosophical aspects of state intervention in the field of human rights]. *Sotsialno-pravovi studii, Socio-legal studies*, 3(5), 67-72. doi: 10.32518/2617-4162-2019-3-67-72 [in Ukrainian].
- Tibo, A.F.Iu. (2011). O neobkhodimosti obshchego grazhdanskogo prava dlia Germanii [On the need for common civil law for Germany]. *Sistema sovremennogo rimskogo prava, The system of modern Roman law*. (Vol. 1). (G. ZNigulina, Trans). O. Kutateladze, V. Zubaria (Eds.). Moscow: Statut [in Russian].
- Tsakharia, K.S. (2015). Pro pryznachennia "Krytychnoho chasopysu pravovoi nauky ta zakonodavstva zarubizhnykh krain" [On the appointment of the "Critical Journal of Legal Science and Legislation of Foreign Countries"]. (R.I. Kornuta, O.A. Shablii, Trans). *Suchasni problemy porivnialnoho pravoznavstva, Modern problems of comparative jurisprudence: Proceedings of the Scientific Conference*. Yu.S. Shemshuchenko, Ya.V. Lazur (Eds.). O.V. Kresin, M.V. Savchyn (compilers). (p. 198-209). Uzhhorod; Kyiv: Hoverla [in Ukrainian].
- Vogenauer, S., & Weatherill, S. (Eds.). (2017). *General Principles of Law: European and Comparative Perspectives*. doi: <https://doi.org/10.5040/9781509910724.ch-002>.
- Wevill, J. (2019). General principles of English construction law. *Law in Practice*, 1-18. doi: <https://doi.org/10.4324/9780367814595-1>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Асламов Н. Е. Философия истории немецкой исторической школы права : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. М., 2012. URL: <http://www.disus.ru/dissertatsii/362037-1-istoriinemeckoy-istoricheskoy-shkoli-prava.php>.
- Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию. М. : Рудомино, 1993. 144 с. URL: <http://www.politnauka.org/library/classic/berk.php>.
- Bluhme F. Grundriß des Pandectenrechts: mit einem Quellenregister. Halle : Eduard Anton, 1829. 166 p.
- Blume F. Englisches recht. *Allgemeine literatur-zeitung*. 1830. No. 207. P. 369–374.
- Castellarin E. General Principles of EU Law and General International Law. *General Principles and the Coherence of International Law*. 2019. Vol. 37. P. 131–148. doi: https://doi.org/10.1163/9789004390935_011.
- Чичерин Б. Н. История политических учений. 2-е изд., испр. СПб. : РХГА, 2010. Т. 3. 784 с.
- Daniłowicz I. Kodeks Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi. Warszawa : Księgarnia Jana Fiszera, 1905. 179+v S.
- Ewald W. Comparative Jurisprudence (I): What was it like to try a rat? *University of Pennsylvania law review*. 1995. Vol. 143. P. 1889–2149.
- Фальк Н. Н. Различия в праве и сравнительное правоведение. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства* : зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упоряд. : О. В. Кресін, М. В. Савчин. Ужгород ; Київ : Hoverla, 2015. С. 196–198.
- Falck N. Juristische Encyclopädie auch zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungen. 4 aufl. Leipzig : Verlag von L. H. Bösenberg, 1839. 319 p.
- Falck N. The scientific study of jurisprudence; its preliminaries, special subjects, means, and appliances. An outline of juristic study. *Outlines of the science of jurisprudence. An introduction to the systematic study of law* / Trans. and ed. by W. Hastie. Edinburgh : T & T. Clark, 1887. P. 161–223.
- Фейербах П. Й. А. Идея та необхідність універсальної юридичної науки. Природне право, філософія права, загальне правознавство. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 328–339. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/porpr_2012_3-4_29.
- Filangieri G. The science of legislation. Vol. 1. London ; Bristol : Emeri and Adams, 1806. XVIII, 309 p.
- Gans E. A Society to further Jewish integration. *The Jew in the modern world: A documentary history* / Ed. by P. Mendes-Flohr, J. Reinharz. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 1995. P. 237–242.
- Ганс Э. Предисловие к работе «Наследственное право во всемирно-историческом развитии. Сочинение по универсальной истории права» (1823). *Антиномии*. 2015. Т. 15. Вып. 4. С. 154–173.
- Gardner J. Law as a Leap of Faith: Essays on Law in General. Oxford Scholarship, 2012. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199695553.003.0011>.
- Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / пер. А. М. Водена. СПб. : Наука, 2000. 480 с.
- Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / пер. и примеч. А. В. Михайлова. М. : Наука, 1977. 703 с.
- Gaja G. General Principles of Law : Max Planck Encyclopedia of Public International Law. 2013. doi: <https://doi.org/10.1093/law:epil/9780199231690/e1410>.
- Гирке О. Историческая школа права и германисты. *Система современного римского права* : в 8 т. / пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. М. : Статут, 2011. Т. I. С. 36–72.
- Grunebaum-Ballin P. Comment Bonaparte, Premier Consul, fonda le premier organisme francais d'etude des legislations etrangeres et du droit compare. *Revue internationale de droit compare*. 1953. Vol. 5. No. 2. P. 268–269.
- Гуго Г. Учебник по курсу цивилистики. *Антология мировой правовой мысли* : в 5 т. / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин. М. : Мысль, 1999. Т. 3 : Европа. Америка: XVII–XX вв. С. 272–277.

- Гегель Г. В. Ф. Основы философии права, або природне право і державознавство. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.
- Hugo G. Lehrbuch eines civilistischen Cursus, 1. Band, welcher, als allgemeine Einleitung in die Jurisprudenz überhaupt und den civilistischen. *Cursus ins besondere, die juristische Encyclopadie enthalt. Zweiter, ganz von neuem ausgearbeiteter*. Versuch. Berlin, 1799. 501 p.
- Кант И. Вечный мир. Философский очерк / пер. С. М. Роговина, Б. В. Чредина ; под ред. Л. А. Камаровского. М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905. XXIV, 73 с.
- Карасевич П. Историческая школа в области права. *Московские университетские известия*. 1870. № 7. С. 371–389.
- Келлі Д. Людський вимір буття: Суспільна думка в західній правовій традиції / пер. з англ. Г. С. Краснокутського. Одеса : Бахва, 2002. 327 с.
- Lerminier E. Cours d'histoire des législations comparées, professé au Collège de France. Paris : G. Ange et C, 1836. 387 p.
- Lerminier E. De l'enseignement des législations comparées. *Études d'histoire et de philosophie*. Paris : Charpentier, Libraire-Éditeur, 1836a. T. II. P. 3–88.
- Лерминье Ж. Л. Э. О методе истории сравнительных законодательств. *Порівняльно-правові дослідження*. 2012. № 1–2. С. 24–29.
- Lerminier E. The German historical school of jurisprudence. *American jurist and law magazine*. 1836b. Vol. 14. Issue 27. P. 43–61.
- Lerminier E. L'hébraïsme et le christianisme. *Wikisource. La bibliothèque libre*. 1846. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99H%C3%A9bra%C3%AFsme_et_le_christianisme.
- Loveland I. Constitutional Law, Administrative Law, and Human Rights. *Law Trove*. 2018. doi: <https://doi.org/10.1093/he/9780198804680.001.0001>.
- Maciejowski W. A. Historia prawodawstw słowiańskich. Warszawa ; Lipsk : W Księgarniach Brzeziny I Hinrichsa, 1832. Vol. 1. 292 p.
- Медяков А. С. Национальная идея и национальное сознание немцев. *Национальная идея в Западной Европе в Новое время: Очерки истории* / отв. ред. В. С. Бондарчук. М. : Зерцало-М ; Вече, 2005. С. 394–458.
- Михайлов А. М. Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения : монография. М. : Юрдитинформ, 2013. 632 с.
- Mittermaier C. J. A. Einleitung in das Studium der Geschichte des germanischen Rechts. Landshut : bei Joseph Thomann, 1812. 198 p.
- Mohnhaupt H. Universalgeschichte, Universal-Jurisprudenz und rechtsvergleichende Methode im Werk P. J. A. Feuerbachs. *Rechtsgeschichte in den beiden deutschen Staaten (1988–1990) : Beispiele, Parallelen, Positionen / Hrsg. Von H. Mohnhaupt*. Frankfurt am Main : Klostermann, 1991. P. 97–128.
- Navet G. Eugène Lerminier (1803–1857): la science du droit comme synthèse de l'histoire et de la philosophie. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*. 2001. Vol. 1. No. 4. P. 33–56.
- Пухта Г. Ф. Энциклопедия права. Ярославль : Тип. Г. Фальк, 1872. 99 с.
- Rakowiecki I. B. O stanie cywilnym dawnych slowian. *Rzecz czytana na publiczném posiedzeniu Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk dnia 3 Maia 1820 roku*. Warszawa, 1820. 16 p.
- Rakowiecki J. B. Prawda ruska; czyli, Prawa wielkiego xięcia Jarosława Władymirowicza, tudzież traktaty Olga y Igora ww. xx. kirowskich z cesarzami greckimi, y Mściława Dawidowicza x. Smoleńskiego z Rygą zawarte, których texta, obok z polskiém tłumaczeniem poprzedza Rys historyczny zwyczajów, obyczajów religij, praw y języka dawnych słowiańskich y słowiańsko-riskich narodow. Vol. 1. Warszawa : Drukarnia XX Piarow, 1820a. 320 p.
- Савиньи Ф. К. Система современного римского права / пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутеладзе, В. Зубаря. М. : Статут, 2011. Т. 1. С. 274–499.
- Шульга А. М. Правовий менталітет як складова правосвідомості та об'єкт пізнання. *Форум Права*. 2018. № 4. С. 141–148. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2005081>.
- Stovba O. Asking the Law: Experience of Law and Legal Experience. *Philosophy of Law and General Theory of Law*. 2015. Issue 1. P. 41–56.
- Сидорець Б. В. Історіософські аспекти втручання держави у сферу прав людини. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 67–72. doi: [10.32518/2617-4162-2019-3-67-72](https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-3-67-72).
- Тибо А. Ф. Ю. О необходимости общего гражданского права для Германии. *Система современного римского права : в 8 т. / пер. с нем. Г. Жигулина ; под ред. О. Кутеладзе, В. Зубаря. М. : Статут, 2011. Т. I. С. 102–127.*
- Цахарія К. С. Про призначення «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних країн» / пер. з нім. Р. І. Корнуги, О. А. Шаблій. *Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, Я. В. Лазура ; упоряд. : О. В. Кресін, М. В. Савчин. Ужгород ; Київ : Говерла, 2015. С. 198–209.*
- General Principles of Law: European and Comparative Perspectives / S. Vogenauer, S. Weatherill (Eds.). 2017. doi: <https://doi.org/10.5040/9781509910724.ch-002>.
- Wevill J. General principles of English construction law. *Law in Practice*. 2019. P. 1–18. doi: <https://doi.org/10.4324/9780367814595-1>.

Стаття надійшла до редколегії 23.03.2020

Kresin O. – Doctor of Law, Associate Professor, Corresponding Member of the International Academy of Comparative Law, Head of the Center of Comparative Law at the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4016-6596>

Search for Universal in Law as a Content Similarity of National Legal Orders (Second Half of the XVIII – First Third of the XIX Century)

*The purpose of the article is to determine the common conceptual foundations of different theories for finding common ground in law and consider a philosophical and rational approach to understanding the substantive similarity in the development of national legal systems in the second half of XVIII – first third of XIX century. **Methodology.** The meaningful element of the subject of research is a comparative legal methodological approach, derived from the comparative philosophy, which identifies the object of study, defines its subject, integrates into a single set of other methodological approaches and methods of cognition. **Scientific novelty.** Bankruptcy of the idea of the possibility of formalizing any General in law in the form of a separate legal order was comprehended and proclaimed by the scientists of the second half of the XVIII – the first third of the nineteenth century. The search for General in law was manifested, among other, in attempts to comprehend the meaningful similarities in the development of legal systems. Within the philosophical-rational approach to understanding the similarity of legal systems, reflecting elements of ius-naturalist thinking and relying on the ideas of "critical" Kant, the following key concepts could be distinguished: law as mathematics (invariant extra-local and non-historical logic); parallel independent development; pure reason, which is formed historically; the doctrinal closeness of legal systems. In our opinion, for all these concepts, the following general principles are characteristic: 1) the decisive or influential factor of legal development is the ideas that in their pure forms are or become international ones; 2) regardless of whether the fundamentals of these ideas are substantive (laid down in the nature of human thinking), or purely historical, they develop, acquire different national forms, spread in space; 3) the influence of such ideas on specific societies and their national legal orders is not absolute, it is differentiated depending on physical and social features or competes with the original ideas, carriers or creators of which these societies are. Consequently, it was discussed whether it is possible, in the conditions of plurality and non-coordination of the content of national legal systems, the essential unity and the stadiarity of the world development of the principles of positive law. It can be argued that scholars in this period recognized the limited suitability, the relativity of the idea of such development – as one of the immanent tendencies towards doctrinal convergence (along with the tendency to preserve and deepen the individuality), criticizing its possible teleological implications. **Conclusions.** The formation of doctrinal unity between national and state legal orders can be seen as an opportunity to objectify of common in law. In the process of gradual convergence of positions of scholars, including leaders of historical and historical-philosophical schools, they identified a single denominator of the existence of different types of law – legal consciousness / spirit of law.*

Keywords: legal picture of the world; general in law; philosophy of law; convergence of legal systems; legal doctrine; stadiarity in law.

Гусяк М. П. – аспірантка кафедри теорії держави та права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9262-8054>

Статутне право Італії: історико-правові традиції та сучасний стан

Метою статті є дослідження особливостей статутного права Італії в історичній ретроспективі та в умовах сучасної дійсності. Задля її досягнення було виконано такі завдання: 1) вивчення процесу становлення статутного права Італії; 2) виокремлення специфічних рис італійської правової системи; 3) визначення функцій інститутів безпосередньої демократії, окреслених у статутах; 4) з'ясування природи статутної автономії; 5) дослідження різновидів статутних джерел Італії; 6) визначення юридичної значущості статутів Італії протягом їхнього еволюційного розвитку. **Методологічна основа** дослідження пов'язана з використанням низки методів, прийомів і підходів у процесі вивчення статутного права Італії. Зокрема, це історичний і порівняльно-правовий, формально-юридичний, семіотичний, діалектичний, антропологічний і етносологічний методи, а також структурно-функціональний та системний підходи. **Наукова новизна.** Статути як джерела італійського права є нормативно-правовими актами, юридична сила та порядок прийняття яких залежить від території їх поширення (автономія, регіон, провінція, комуна), а сфера їх регулювання містить принципи організації територіального суб'єкта, його законодавчі й адміністративні повноваження, форми взаємодії з державою. Ці документи є правовою основою італійського регіоналізму, «регіональної» держави. **Висновки.** Статути є особливістю правової системи Італії, яка належить до романо-германської правової сім'ї, історико-правовою традицією, що почалася з перших статутів вільних міст і розвинулася до Статуту Альбертіно – першої Конституції Італії. Це інструменти підтвердження автономності (для регіонів зі спеціальним статутом), самостійності з визначеного кола питань (для звичайних регіонів) і регіональної ідентичності. Сучасні статутні джерела Італії різняться за юридичною силою, порядком прийняття та перегляду, а також сферою регулювання. Спеціальні статути п'яти автономій Італії є джерелами конституційного права, інші 15 регіонів засновані на звичайних статутах (статутах загального права). Унаслідок конституційної реформи 2001 року отримали конституційне визнання статути муніципалітетів, комун і провінцій (локальні акти, джерела другого рівня). Їхній досвід прийняття та реалізації, «статутна автономія» мають особливе значення для італійської правової системи, а також варті уваги в умовах удосконалення правових основ місцевого самоврядування в Україні та інших державах.

Ключові слова: джерела права Італії; статут; статутна автономія; спеціальний статут; італійський регіоналізм; правотворчість; романо-германська правова сім'я.

Вступ

У сучасних умовах простежується тенденція взаємовпливу та взаємодії національних правових систем, різних правових сімей. Водночас кожна з них має свої особливості, закономірності розвитку, специфічні джерела права, суб'єктів тощо. Італійська правова система за формально-юридичними ознаками належить до романо-германської правової сім'ї, але має низку специфічних рис, зумовлених історичною еволюцією, національними та місцевими традиціям цієї країни. Статути протягом усього періоду державотворення Італії мали й надалі мають велике значення. А за умов євроінтеграційних процесів також постало питання щодо співвідношення статутів як джерел міжнародного права та національного права (Husiak, 2020; Kaminskaia, 2014; Smyrnova, 2019; Koroviak, 2019; Zhukova, 2009).

Вивчення історичних традицій становлення та розвитку правових систем і правових сімей завжди було пріоритетним напрямом теорії держави та права, історії держави та права, деяких галузевих правових наук. Водночас специфічні властивості конкретної правової сім'ї, як свідчать доктринальні джерела, стають предметом відповідного аналізу поодиноких

учених. Проблеми дослідження вивчали у своїх роботах такі науковці, як В. Лучано, Ф. Левероті, М. Попов, О. Фіногентова, В. Нікітіна, Т. Жукова та ін. Окрім цього, дослідницький інтерес простежуємо й у ґрунтовних працях з конституційного (державного) й муніципального права зарубіжних країн, міжнародного права тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження особливостей статутного права Італії в історичній ретроспективі та в умовах сучасної дійсності. Задля її досягнення потрібно розв'язати такі завдання: 1) вивчити процес становлення статутного права Італії; 2) виокремити специфічні риси італійської правової системи; 3) розкрити функції інститутів безпосередньої демократії, окреслені у статутах; 4) з'ясувати природу статутної автономії; 5) дослідити різновиди статутних джерел Італії; 6) визначити юридичну значимість статутів Італії протягом їхнього еволюційного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що зародження статутного права Італії розпочалося в XII ст. з прийняттям перших

статутів вільних італійських міст (Генуя – 1145 року, Піза – 1161 року). Згодом XIII ст. стало для Північної та Середньої Італії періодом високого підйому у сфері матеріальної та духовної культури. У цей час торгівля між Західною Європою та країнами Сходу перейшла до рук венеціанців, генуезців і пізанців, а міста Ломбардії та Тоскани перетворилися на великі торгово-промислові центри. Північна й Середня Італія в XIII ст. була ланцюгом самоврядних міст, які вели між собою жваву торгівлю та підтримували інтенсивні взаємини (Lebedev, & Kabatova, 2011, p. 70; Proniuk, 2010).

Політична автономія таких міст дозволила їм самостійно регулювати питання їхнього повсякденного життя: торгівлі, промисловості, кримінальних покарань, організації університетів тощо. Правила такого регулювання разом зі звичаями були закріплені в статутах середньовічних міст.

Середньовічні Статути були актами, що встановлювали фундаментальні норми організації міста (комуни), зокрема повноваження й склад органів, форми гарантій і участі меншості. Вони мали форму закону, спів-авторами якого були всі громадяни місцевої громади. Статутні норми виникли за часів Імперії Барбароси, коли в протистоянні римсько-імперським нормам під виглядом *praeter legem* і загальних правових звичаїв були створені перші прототипи статутів (Leverotti, 2003, p. 180).

Зміна епох, політичні й економічні перетворення віддзеркалювалися у статутах міст, їхній зміст розширювався, формулювання ставало чіткішим, у них закріплювалися нові інститути й правила.

Саме в статутному праві вперше були закріплені та зміцнені інститути й процедури функціонування місцевої незалежної адміністрації. Нижче наведено далеко не повний перелік таких функцій:

- закріплення прерогатив публічно-правового характеру, колегіальність рішень із закріпленням мажоритарного принципу;
- принцип представництва у формуванні місцевих органів (рад, асамблей);
- жорсткий контроль за виконанням постанов асамблеї (детальне нормативне регулювання порядку денного та голосування);
- чіткий розподіл компетенції у сфері прийняття рішень між виконавчою владою (подеста) та законодавчою владою (асамблеєю), з наділенням першої виключною функцією винесення пропозицій;
- поділ предметів ведення в залежності від економічної значимості та об'єктів правовідносин на предмети адміністративного провадження (переданих до компетенції вузьких комісій, контрольованих виконавчою владою) та

предмети істотного права (у компетенції загальних асамблей);

– створення інститутів контролю за діяльністю адміністрації (передусім завдяки введенню інституту мера), встановлення обмежень їхньої діяльності, запровадження відповідальності публічних установ; тимчасовість посад (Finogentova, & Nikitina, 2012, p. 29).

До XVIII ст. юридична значимість статутів знижується, а статутна автономія фактично зникає, що було зумовлено становленням монархічної держави з жорсткою централізованою владою.

Водночас перша Конституція Італії мала назву Статут Альбертіно (італ. Statuto Albertino), який був проголошений королем Карло Альберто ді Савойя для королівства Сардинії 4 березня 1848 року. Така назва, мабуть, була кращою за попередні, ширше використовувані назви, оскільки нагадувала про статути італійських міст середньовіччя, які закріплювали завоювання політичних й індивідуальних свобод. 17 березня 1861 року, коли було засновано Королівство Італія, Статут Альбертіно став Основним законом нової об'єднаної Італії та залишався формально таким, хоча й зі змінами, до вступу в силу Конституції Італії 1 січня 1948 року.

Нині специфічними рисами італійської правової системи є наявність статутного права (італ. legge statutaria) та прирівнення деяких видів актів Уряду до законів. Така своєрідність джерел італійського права дещо ускладнила традиційну для цього типу правової сім'ї структуру й ієрархію правових джерел.

Сучасні джерела італійської правової системи на підставі хронологічного й ієрархічного критеріїв, а також критерію компетентності можуть бути впорядковані таким чином:

Джерела конституційного рівня:

– Вищі принципи конституційного ладу – не можуть змінюватися навіть законами про перегляд Конституції;

– Конституція, конституційні конвенції та звичаї;

– конституційні закони та перегляд конституції;

– статути автономних регіонів (зі спеціальним статутом) (італ. Statuti delle Regioni a Statuto Speciale);

– акти Європейського Співтовариства.

Джерела першого рівня:

– звичайні закони держави;

– результати референдуму;

– закони-декрети (декрети, прийняті за потребою та терміновістю Урядом, анулюються після 60 днів, якщо не схвалені парламентом);

– статути звичайних регіонів;

– закони регіонів і провінцій Тренто та Больцано (тільки вони мають законодавчу владу);

– законодавчі декрети Уряду, прийняті за дорученням парламенту.

Джерела другого рівня:

– постанови Уряду, міністерств та інших органів влади;

– статути органів місцевого самоврядування (комун, провінцій);

– постанови органів місцевого самоврядування;

– статути юридичних осіб;

– накази.

Джерела третього рівня:

– звичаї, що сприяють доповненню договірних положень у питаннях, що не регулюються законами та правилами.

Наведена структура відтворює рівень юридичної сили від найвищого (конституційного) до найнижчого (третього) рівня. Джерела першого рівня підпорядковані Конституції та конституційним законам і мають силу звичайного закону. На цьому ж рівні – деякі акти Уряду, прирівняні до законів, регіональні закони та закони провінцій (Тренто та Больцано), дія яких поширена тільки на регіон чи провінцію.

Джерела другого рівня розташовані на третьому щаблі ієрархічної драбини. Вони є так званими вторинними джерелами, які містять різні види постанов, прийнятих виконавчою владою (Урядом) або територіальними органами (регіонами, муніципалітетами); не можуть мати норми, що суперечать законам, оскільки вважатимуться незаконними. Метою таких нормативних актів є встановлення правил застосування законів. Ці акти є правилами виконання (італ. *regolamenti esecutivi*), тобто, коли закони вказують на регулювання певної справи, виконавча влада визначає спосіб такого регулювання. Зазначають також незалежні правила (італ. *regolamenti indipendenti*), які видають органи виконавчої влади та регулюють питання, які не врегульовані законодавством.

Статути як джерела права та законодавства представлені у правовій системі Італії у таких видах: статути автономних регіонів (спеціальні статути), статути звичайних регіонів, статути органів місцевого самоврядування та локальні статути (юридичних осіб). Спеціальні статути є джерелами конституційного права, відповідно, мають найвищу юридичну силу й особливу процедуру прийняття.

Так, відповідно до ст. 116 Конституції Італії, регіонам Фріулі-Венеція-Джулія, Сардинія, Сицилія, Трентіно-Альто Адідже/Південний Тіроль і Валле д'Аоста надані особливі форми та умови автономії, визначені у відповідних спеціальних статутах, схвалених особливим конституційним законом ("Constituzione Italiana", 2018). Порядок прийняття зазначених особливих конституційних

законів складається з певних етапів та містить низку умов:

– прийняття закону кожної з палат парламенту після винесення двох послідовних рішень з проміжком між ними не менше трьох місяців;

– схвалення абсолютною більшістю членів кожної палати під час другого голосування;

– винесення положень закону на народний референдум протягом трьох місяців з моменту його опублікування, за умови запиту про це 1/5 членів однієї з палат або п'ятисот тисяч виборців або п'яти регіональних рад;

– якщо під час другого голосування в кожній з палат закон був прийнятий більшістю у дві третини голосів їх членів, то референдум не проводиться;

– закон, винесений на референдум, вважається прийнятим, якщо він схвалений більшістю голосів.

Стосовно матеріального змісту спеціальних статутів, то в Конституції Італії закріплене лише одне застереження, на відміну від конституційних положень щодо розмежування компетенції регіонів зі звичайними статутами. Так, відповідно до параграфу 5 ст. 117 Основного закону Італії, автономні регіони та провінції Тренто й Больцано беруть участь у створенні безпосередніх рішень з питань, що належать до їхньої компетенції, розробки загальноєвропейських законодавчих норм і забезпечують упровадження та виконання міжнародних договорів і законодавства Європейського Союзу, дотримуючись процесуальних норм, встановлених державним законом, які регламентують форми заміщення влади у випадку невиконання функцій ("Constituzione Italiana", 2018).

Умови автономії для кожного регіону є різними, вони визначалися на момент створення такої автономії та були обумовлені політико-економічною та історичною специфікою відповідного регіону.

Наприклад, Спеціальний статут регіону Сицилія був прийнятий ще до італійської Конституції 1948 року, що впливає з Королівського указу № 455 від 1946 року, який був затверджений Конституційним законом № 2 1948 року. Надання широкої автономії Сицилійському регіону (офіційна назва о. Сицилія), було зумовлено рухами за незалежність, які розпочалися до війни й були придушені фашизмом. Сицилія має найширшу автономію серед усіх п'яти автономних регіонів зі спеціальним статутом, зокрема її велика адміністративна автономія доповнена ще більшою фінансовою автономією ("Legge costituzionale", 1948, n. 2).

Ідея незалежності Сардинії сформувалася після Першої світової війни. Як і на Сицилії, фашизм стримував подібні ідеї, які знову виникли

після війни та на які народжена італійська держава відповіла визнанням Спеціального статуту Сардинії через прийняття Конституційного закону № 3 1948 року. В аспекті фінансової автономії регіон Сардинія зберігає 70 % податків з доходів фізичних осіб і прибутку підприємств, зібраних на території острова, та 90 % інших податків ("Legge costituzionale", 1948, п. 3). Сардинія може підтвердити або змінити форму правління та закон про вибори звичайним регіональним законом, схваленим абсолютною більшістю членів регіональної ради. Водночас існує можливість оскарження цього закону Урядом в Конституційному суді та проведення референдуму про схвалення.

Регіон Валле д'Аоста – це регіон французького походження, що був переданий Францією в П'ємонтське королівство 1860 року й увійшов до італійської унітарної держави. Як міграція з інших регіонів, особливо з північної Італії, так і політика «італіанізації», нав'язана фашизмом, частково асимілювали франкофонську культуру на цій території. Наприкінці війни італійська держава вирішила надати широку автономію цьому регіону, щоб уникнути поширення серед його жителів ідеї повернення до Франції.

Конституційний закон № 4 1948 року затвердив спеціальний статут Валле д'Аоста, внаслідок чого ця адміністративна одиниця залишилася найменшим італійським регіоном, а не була поділена на провінції. Що стосується особливих фінансових повноважень, то в регіоні було збережено 90 % усіх податків, зібраних на регіональній території ("Legge costituzionale", 1948, п. 4).

Регіон Трентіно-Альто Адідже став частиною італійської держави після Першої світової війни, включно з німецькомовним населенням, насамперед, провінції Болцано (Південний Тіроль). Конституційним законом № 5 1948 року був затверджений перший Статут автономії із закріпленням триполюсної структури регіону: район і дві провінції – Больцано й Тренто ("Legge costituzionale", 1948, п. 5). На шляху реалізації автономії виникали значні труднощі. І незабаром політичні представники німецькомовної меншини засудили нездатність транспонувати принципи угоди Дегаспері-Грубера. Водночас з'явилася сильна політична та соціальна напруженість, яка призвела до низки терористичних актів. Після прийняття двох резолюцій Генеральної Асамблеї ООН уряд Італії створив комісію з вивчення проблем Південного Тіролю, яка багато років працювала над розробкою стандартів автономії. Результатом цього стало затвердження Конституційним законом № 1 1971 року другого спеціального статуту регіону Трентіно-Альто Адідже ("Legge costituzionale", 1971). Причини

розширеної автономії можна знайти як в сильній автономній традиції альпійської території, на якій розташований цей регіон, так і в необхідності розв'язання проблеми співіснування між різними мовними групами через гарантії захисту мови й культури.

Історико-політичні передумови формування спеціальної автономії Трентіно-Альто Адідже зумовили низку особливостей правового режиму цієї автономії, зокрема:

– історико-правова основа міжнародного характеру (міжнародне закріплення): угода Дегаспері-Грубера 1946 року (набула чинності відповідно до законодавчого указу 1947, п. 1430), встановлювала особливий захист і гарантії для німецькомовних жителів Південного Тіролю. Вона реалізована в спеціальному статуті та в ст. 116 Конституції Італії, а також в регіональній структурі, в яку разом з автономною провінцією Больцано входить автономна провінція Тренто й автономна область Трентіно-Альто Адідже;

– наявність сильної мовної складової: на території, яка нині входить до складу Трентіно-Альто Адідже, співіснують різні мовні й культурні групи (італійська, латинська, німецького походження тощо). Статут приписує німецькій мовній групі в Південному Тіролі, яка становить найсильнішу меншість в регіоні (німецькомовне населення становить більшість населення, що проживає в цій провінції), дуже складний гарантійний режим. Замість цього для мовної групи ладинів характерний певний ступінь обов'язкового захисту, який частково відрізняється для населення, що проживає в Південному Тіролі, від населення, що проживає в Трентіно. Законодавча реформа, введена конституційним законом № 2 2001 року, значно розширила режим захисту народу Ладен в Трентіно й одночасно ввела низку гарантій для мовних спільнот Трентіно – Мочене та Кімбрія, які в минулому захищалися тільки звичайними законодавчими положеннями;

– особлива автономія двох провінцій в одному регіоні (триполярність): на території регіону розташовані провінції Тренто й Больцано (статті 1 і 3 статуту). Ці статутні положення розглянуто крізь призму ст. 116 Конституції Італії, згідно з якою дві автономні провінції складають регіон. Провінції є окремими та автономними утвореннями щодо регіону: їм приписують особливі форми й умови автономії відповідно до нормативних положень (другий абзац ст. 3 статуту). Крім того, регіон і дві провінції (як автономні утворення з рівноправними й сильними політичними та законодавчими повноваженнями, навіть якщо вони здійснюються в межах їхніх відповідних повноважень) знаходяться на одному рівні у своїх відносинах з державою. Проте, автономна провінція Тренто й

автономна провінція Больцано не мають однакової системи: статут і правила його реалізації істотно диференціюють автономну провінцію Больцано відповідно до конкретних гарантій для німецької меншини. Автономні провінції здійснюють повноваження та функції, притаманні регіону, а саме – реалізують законодавчу компетенцію. Це важлива відмінність від інших провінцій, які мають тільки регулюючу компетенцію адміністративного характеру в дуже обмеженій сфері. Законодавча компетенція полягає у прийнятті законів у найважливіших секторах місцевого соціально-економічного життя, у межах широкого кола повноважень, закріплених у спеціальному статуті та деталізованих у правилах його реалізації;

– загальний порядок реалізації та перегляду спеціального статуту автономії: хоча кожен із трьох суб'єктів залишається окремим й автономним, статут є унікальним, тому що деякі основні правила, затверджені регіональним законодавством, є однаковими щодо організації місцевих органів влади й інших визначених сфер, які належать до регіональної компетенції. Правила застосування статуту здебільшого однакові для двох провінцій. Режим публікації офіційних документів також є єдиним і здійснюється в офіційному бюлетені регіону. Зміна спеціального статуту регіону залежить від регіональної ради, але з обов'язковим урахуванням думки рад провінцій;

– особлива система відносин, яка об'єднує регіон й автономні провінції. Двом автономним провінціям 1971 року були надані нові ширші законодавчі й адміністративні повноваження (відповідно більше фінансування). Автономія двох провінцій, як і раніше, знаходиться в єдиній регіональній структурі, що також підтверджує статут, який є унікальним і основним законом організації регіону й автономних провінцій, а також правила застосування статуту, однакові для двох провінцій; регіональні рамки, в яких провінційні автономії знаходяться (конституційне положення ст. 116 і статті 1 і 3 статуту); здійснення основної компетенції регіоном для всього регіонального співтовариства (зокрема, на підставі статей 4 і 5 статуту); абсолютно особливі зв'язки та впливи, які виникають між трьома радами, на склад регіональної ради, та наслідки її розпуску; порядок зміни статуту залежить від регіональної ради; сталість в регіоні інституційно значущих повноважень або інструментів, таких як призначення делегатів на виборах президента республіки та режим публікації офіційних документів.

Регіон Фріулі-Венеція-Джулія отримав особливий статус лише 1963 року, але відрізняється від інших 4 регіонів зі спеціальним статусом. Він має законодавчу владу в таких

напрямах: організація відомств й органів, що залежать від регіону, правове та економічне становище їхнього персоналу; організація місцевих органів влади та суміжних округів; сільське й лісове господарство, меліорація, упорядкування мінімальних культурних одиниць і реконструкція земель, промисловість і комерція; ринки та ярмарки; дороги, туризм і готельне господарство; транспорт; містобудування; мінеральні й термальні води; установи культури, відпочинку та спорту; громадські роботи, музеї та бібліотеки місцевого й регіонального значення. Президент регіонального уряду (джунти) є його главою. Виконавча влада здійснюється регіональним урядом Фріулі-Венеція-Джулія, а законодавча влада належить регіональній раді. Регіон поділено на 18 міських муніципальних територіальних об'єднань (УТІ міжмуніципальні територіальні об'єднання). Такий тип адміністративної одиниці унікальний для регіону та 215 муніципалітетів. Регіональний статут також дозволив створити столичне місто Трієст.

Отже, спеціальні статuti автономних регіонів забезпечують для кожного з них механізм захисту регіональних прерогатив (неоднакових для всіх регіонів й особливо широких для регіону Сицилії), щодо яких держава не може в односторонньому порядку визначити будь-які зміни в розподілі повноважень між державою та регіоном: будь-який перегляд відповідних повноважень має здійснюватися на підставі попередньої угоди між державою та регіоном, підготовленої спільною комісією, завданням якої є підготовка пропозицій для представлення регіональній раді.

На підставі проведеного аналізу спеціальних статутів п'яти італійських автономій, можна окреслити такі риси спеціального статуту як джерела права:

– згідно з положеннями Конституції, у ньому закріплені основоположні принципи, які регулюють автономію регіону й муніципалітетів (автономних провінцій) як щодо форми правління, так і стосовно загальних правил організації, функціонування та режиму компетенцій;

– є спеціальним законодавчим актом, зміст якого відрізняється від статутів регіонів зі звичайними законодавчими актами, насамперед, у сфері системи нормативних актів статутних органів і меж законодавчої та адміністративної компетенції;

– безпосередньо визначає деякі загальні аспекти форми правління, наприклад, зв'язок органів регіону та муніципалітетів (провінцій), їхній склад і взаємодію, електорат тощо;

– визначає перелік секторів, які традиційно формують предмет регіональних законодавчих актів, зокрема функції статутних органів, режим законодавчих й адміністративних повноважень,

відносини з місцевою владою, режим активів і фінансової системи, відносини з державою тощо;

– встановлює основні принципи, які визначають особливості регіону й автономних провінцій (Трентіно-Альто Адідже): зокрема ті, які мають за необхідність захист меншин (наприклад, державна кадрова система в провінції Больцано; особлива система представництва меншин в органах місцевої влади; адміністративна юрисдикція; використання німецької та ладінської мов; шкільна система в провінції Больцано тощо);

– виконання статутних положень здійснюється відповідно до правил реалізації та галузевого законодавства.

Правила реалізації спеціального статуту забезпечують своєчасне тлумачення, прогресивне й систематичне оновлення застосування його положень, іноді навіть зі значними розширеними коригуваннями. Формально правила реалізації є нормативними джерелами нижчого рівня, ніж Конституція й Статут. Однак вони мають силу та цінність, що перевершують звичайні закони, оскільки є інструментом, який негайно реалізує та інтегрує нормативні акти, і містить нормативні керівні вказівки для регіональної законотворчості.

Правила реалізації виконують різні функції:

– дозволяють визначити основні правила зв'язку між державною та регіональною системами, системою автономних провінцій;

– виконують інструментальну функцію щодо статуту та втілюють, деталізують або конкретизують відповідні положення спеціального статуту: їх вважають звичайним інструментом (і для постійного використання, що підтверджено Конституційним судом), завдяки якому держава, регіон й автономні провінції встановлюють взаємні сфери діяльності, у межах яких держава передає нові повноваження на місцевий рівень;

– історично склалося, що саме через правила реалізації, а не через звичайні закони держави (у межах статутних принципів) визначалися компетенції та інструменти регіону й автономних провінцій. Тобто, правила реалізації виконували функцію, яку для звичайних регіонів виконували положення, які поступово розширювали та впроваджували систему компетенцій;

– завдяки їм держава передає свої повноваження регіону і, насамперед, автономним провінціям. Більш широко їх приймають для визначення сфери та меж застосування законодавчих й адміністративних повноважень, встановлюваних статутом для регіону й автономних провінцій;

– вони є інструментом, завдяки якому деякі законодавчі положення загального або юридичного змісту мають конкретну реалізацію: декотрі з цих правил мають стратегічне значення, а іноді містять новаторські положення та відступ від загальних принципів.

Правила реалізації спеціального статуту приймають відповідно до нормативно-правових актів після заслуховування спільної комісії, яка складається з шести членів, призначених на паритетних засадах Урядом Республіки та регіональною радою.

Поряд зі спеціальними статутами автономій в Італії діють і звичайні статuti регіонів, які є правовими джерелами першого рівня та мають таку ж юридичну силу, що і закони Республіки. Так, відповідно до ч. 1 ст. 123 Конституції Італії кожен регіон має статут, який відповідає положенням Конституції, встановлює форму правління й основоположні принципи його організації та діяльності. Статут регламентує здійснення права законодавчої ініціативи й організації референдумів у галузі законодавства, а також прийняття постанов регіональної адміністрації та оприлюднення регіональних законів і норм. У кожному окремому регіоні статут визначає діяльність ради місцевої влади, яка є консультативним органом між регіоном і місцевою владою ("Constituzione Italiana", 2018).

Порядок прийняття та ревізії звичайних статутів регіонів встановлений в Основному Законі Італійської Республіки та складається з таких етапів:

1) схвалення чи зміна статуту регіону, які здійснюються через прийняття відповідного закону регіональною радою. За такий закон має проголосувати абсолютна більшість членів регіональної ради;

2) прийняття регіональною радою двох постанов з проміжком між ними не менше двох місяців;

3) якщо Уряд визнає необхідним перевірити конституційність статуту регіону, він вносить це питання на розгляд Конституційного суду протягом тридцяти діб після оприлюднення статуту;

4) статут регіону може бути винесений на народний референдум, якщо протягом трьох місяців після його оприлюднення надходить прохання про проведення референдум з боку п'ятдесятої частки виборців регіону або п'ятої частки членів регіональної ради;

5) у разі проведення референдуму устав регіону визнається чинним за умови його схвалення більшістю виборців.

На підставі вищевикладеного, розглянемо в компаративному аспекті спеціальний статут автономії та звичайний статут регіону, так званий статут загального права (it. *statuto di diritto comune*). Отже, можна зробити висновок, що основна відмінність між ними полягає в тому, що на той час, як звичайний статут приймають і змінюють регіональним законом, спеціальний статут приймають конституційним законом, у такому ж порядку здійснюють будь-які його зміни.

Прикметно, що Конституційний закон № 1 1999 року збільшив повноваження регіонів зі звичайним статутом, особливо щодо збільшення компетенцій, які конкурують між державою та регіоном настільки, що розпочалася дискусія стосовно (відносного) скорочення автономії регіонів зі спеціальним статутом. Конституційний Закон № 2 2001 року, щоб урівноважити компетенцію автономій та регіонів, передбачив можливість для регіонів зі спеціальним статутом приймати статутні закони. Ця категорія актів відрізняється від звичайного регіонального закону тим, що необхідно тільки одне абсолютне схвалення регіональної ради.

Крім того, такий закон може бути винесений на референдум для підтвердження, якщо протягом трьох місяців після його публікації (інформаційного бюлетеня) надійде відповідний запит від 1/5 членів регіональної ради або від 1/50 виборців регіону. Якщо закон схвалений більшістю в дві третини членів регіональної ради, то референдум проводиться тільки в тому випадку, коли протягом трьох місяців після його опублікування надійде відповідний запит від 1/30 тих, хто має право голосувати за обрання регіональної ради ("Legge costituzionale", 2001).

Наступним фундаментальним елементом співвідношення між спеціальним статутом і звичайним статутом є матеріальна сфера, регульована цими правовими джерелами. Як відомо, ч. 1 ст. 123 Конституції Республіки закріплює за звичайним регіональним статутом такі сфери регулювання: форма правління, основоположні принципи організації та функціонування, право на ініціативу, референдум про закони й адміністративні положення регіону, а також публікації законів і постанов.

Конституційний закон № 2 2001 року доповнив спеціальні статuti автономій положенням про статутні закони, які містять процедури обрання регіональної ради, президента регіону та членів джунти, відносини між органами регіону, представлення та схвалення мотивованого клопотання про недовіру президенту регіону, випадки дискваліфікації та несумісності з вказаними відомствами. Цей закон також скеровує до сфери статутного закону регулювання здійснення права на народну законодавчу ініціативу й регіональні референдуми (скасовуючі, рекомендаційні та консультативні).

Отже, регіони зі звичайними статутами мають похідну законодавчу владу, оскільки діють в межах Конституції, статуту, інтересів інших регіонів і нації та рамкових законів. Уряд може оскаржити закон у Конституційному суді, якщо він суперечить Конституції.

Водночас, якщо регіон вважає, що закон або нормативний акт, який має силу закону держави або іншого регіону, зачіпає сферу його

компетенції, то може порушити питання щодо його конституційної легітимності в Конституційному суді протягом шістдесяти днів з моменту оприлюднення такого закону або акта, що має силу закону ("Constituzione Italiana", 2018).

Що стосується регіонів зі спеціальними статутами, їхні функції та організація регулюються не безпосередньо Конституцією, а спеціальними статутами, які повинні бути затверджені конституційним законом. Порівнюючи з регіонами зі звичайними статутами, ці території мають законодавчу компетенцію з ширшого кола питань.

Також Конституцією Республіки закріплена можливість регіонів зі звичайним статутом розширити свої повноваження та набути деяких форм управління, які мають автономії зі спеціальним статутом. Зокрема, ідеться про такі сфери регулювання, як: обмеження організації діяльності мирових судів, загальноосвітні правила, захист навколишнього середовища, екосистеми та культурна спадщина. Таке розширення повноважень регіону здійснюють на підставі закону Республіки за ініціативою зацікавленого регіону, враховуючи думку місцевих органів влади, з огляду на принцип поваги до положень про фінансову самостійність регіонів. Такий закон приймається абсолютною більшістю голосів членів палат парламенту, на засадах взаємодії держави й зацікавленого регіону.

Ще одним видом статутних джерел в Італії є статuti комун, провінцій та міст-метрополій, які є правовими актами другого рівня. Ці джерела є підґрунтям так званої статутної автономії комун та провінцій, яка на сьогодні гарантується Конституцією Республіки.

Так, у межах конституційної реформи 2001 року до ст. 114 Конституції Італії було внесено положення про те, що комуни, провінції, міста-метрополії та регіони є незалежними одиницями й мають власний статут, повноваження та функції, визначені з огляду закріплених у Конституції принципів. Це стало завершенням тривалого процесу юридичного оформлення статутних автономій комун і провінцій, який розпочався 1990 року з прийняття Закону № 142 «Про порядок місцевих автономій».

Цим законом уперше було закріплено статутну автономію за комунами та провінціями, якої до цього часу юридично не існувало. Також було визнане право комун і провінцій самостійно регулювати власні фундаментальні аспекти діяльності, як-от: наділення повноваженнями органів, організацій служб й установ, форми народної участі та децентралізації, а також доступ громадян до інформації й адміністративних процедур. Були встановлені строки для прийняття статутів чи приведення у відповідність до статутних текстів органів місцевого самоврядування.

У період 1990–1991 рр. у процесі реалізації положень Закону № 142 було 12 випадків розпуску комунальних рад через порушення обов'язку адаптації статутних текстів у встановлені законом строки (Vandelli, 2007, p. 97).

Законом «Положення у сфері автономії та устрою місцевих утворень і зміни до Закону від 8 червня 1990 № 142», прийнятому 1999 року, вносилися зміни у структуру ради, організацію органів управління, уточнювалися форми децентралізації, участь громадян у референдумі тощо. Тобто визначалися обов'язкові змістовні аспекти статутів органів місцевого самоврядування.

На початку 2000 р. було прийнято Закон № 267 «Зведений текст закону про організацію місцевої влади», яким уніфікувалися положення щодо обов'язкового змісту та порядку прийняття місцевих статутів. Зокрема, у ст. 6 цього закону визначалося ("Decreto Legislativo", 2000, n. 267):

1. Комуни й провінції приймають власні статuti.

2. Статут у межах принципів, закріплених у зведеному тексті, встановлює фундаментальні норми організації місцевої освіти. Зокрема, визначає повноваження органів, форми гарантій і участі меншини, а також законного представництва місцевої освіти, навіть у судових інстанціях. Окрім того, Статут визначає загальні критерії організації установи, форми співпраці між комуною та провінціями, форми народної участі та децентралізації, доступ громадян до інформації та адміністративних процедур, герб і символіку.

3. Комунальні та провінційні статuti встановлюють норми забезпечення рівних умов між чоловіком і жінкою відповідно до Закону від 10 квітня 1991 року № 125 та гарантії присутності обох статей в джунтах і колегіальних органах комуни й провінції, а також організацій, підприємств та установ, що знаходяться в їх безпосередньому підпорядкуванні.

4. Статuti видають відповідні ради, якщо за них проголосувало 2/3 загального числа радників. Якщо такої більшості не досягнуто, то голосування повторюється на наступних сесіях після закінчення 30 днів. Статут вважають прийнятим, якщо за нього двічі поспіль проголосувала абсолютна більшість складу радників. Положення цього закону застосовують також і до змін статуту.

5. По завершенню контролю з боку компетентного регіонального органу, статут публікують в офіційній газеті Облaсті та протягом 30 днів вносять до муніципального реєстру освіти, після чого відправляють Міністру внутрішніх справ для внесення до Офіційного збірника статутів. Статут набуває чинності після закінчення 30 днів з моменту опублікування в муніципальному реєстрі.

Конституційне закріплення статутної автономії комун і провінцій викликало необхідність оновлення Зведеного тексту закону про

організацію місцевої влади. Таким чином 2003 року було прийнято Закон № 131, в якому містилося доручення Уряду адаптувати Зведений текст до новел, запроваджених конституційною реформою 2001 року.

У цьому законі також сформульовані важливі положення про те, що статут діє ("Legge", 2003):

– передусім «в гармонії з Конституцією»;

– за загальними принципами у сфері громадської організації, принципами, що містяться в ст. 97 Конституції: «Державні установи організуються відповідно до положень закону так, щоб забезпечити правильність роботи та неупередженість адміністрації. У положенні про заснування визначаються компетенція, функції та особиста відповідальність посадових осіб. Посади державної адміністрації заміщуються по конкурсу, крім випадків, встановлених законом»; принципами, встановленими звичайним законодавством (насамперед, трудовим законодавством, що регулює діяльність громадських організацій відповідно до Законодавчого Декрету 29/1993 та положень Зведеного тексту 165/2001);

– відповідно до положень законів держави в реалізації положень ст. 117 п. 2 Конституції, а саме: законодавства у сфері виборчого права, принципів організації органів управління та фундаментальних функцій. Згідно з цими обмеженнями встановлено принципи організації та функціонування установи, форми контролю, зокрема й змінюючого, а також гарантії меншин і форми народної участі.

Внесення змін до Конституції Італії, положень про місцеві статuti викликало дискусію щодо їхнього місця в системі правових джерел, у якій своє тлумачення надав і Вищий Касаційний Суд Італії в рішенні № 12868 від 16 червня 2005 року. Зокрема, Вищий Касаційний Суд Італії зазначив, що статут формально є адміністративним актом, але по суті нормативним нетиповим правовим джерелом з особливими характеристиками джерела первинного рангу та має пріоритет у порівнянні з іншими вторинними похідними джерелами (регламентами й прирівняними до них актами) ("Corte di Cassazione", 2005).

Наукова новизна

На підставі вищевикладеного, можна зазначити, що статuti як джерела італійського права є нормативно-правовими актами, юридична сила та порядок прийняття яких залежить від території їх поширення (автономія, регіон, провінція, комуна), а сфера їх регулювання містить принципи організації територіального суб'єкта, його законодавчі й адміністративні повноваження, форми взаємодії з державою. Зазначені джерела є правовою основою італійського регіоналізму, сучасної «регіональної» держави.

Висновки

Статути як джерела права є особливістю правової системи Італії, яка входить до романо-германської правової сім'ї. Закріплення законодавчих й адміністративних повноважень, а також принципів взаємодії з місцевими органами влади та державою у статутах є історико-правовою традицією, яка має свій початок у перших статутах вільних міст і розвивається до Статуту Альбертіно – першої Конституції Італії.

Це інструмент підтвердження автономності (для регіонів зі спеціальним статутом), самостійності з визначеного кола питань (для звичайних регіонів) і регіональної ідентичності.

Сучасні статутні джерела Італії поділені на декілька видів та різняться за юридичною силою, порядком прийняття та перегляду, а також сферою регулювання. Так, на конституційному рівні знаходяться спеціальні статути автономій, які гарантують і визначають розширені повноваження п'яти регіонів Італії. Вони є джерелами конституційного права та мають

ускладнену процедуру прийняття й ревізії. Організація інших 15 італійських регіонів заснована на звичайних статутах, або, як їх ще називають, статутах загального права. Такі статути є джерелами першого рівня законодавчих актів і мають однакову юридичну силу зі звичайними законами Республіки. Конституційною реформою 2001 року отримали конституційне визнання статути муніципалітетів, комун і провінцій, які визнаються джерелами другого рівня, є локальними актами, дія яких поширюється на відповідний муніципалітет чи комуна.

Загалом це особливий вид джерел права, а досвід їх прийняття та ревізії, «статутна автономія», конституційне визнання, однакова юридична сила статутів загального права зі звичайними законами Республіки та інші особливості мають важливе значення для італійської правової системи, а також варті уваги в умовах удосконалення правових основ місцевого самоврядування в Україні та інших державах.

REFERENCES

- Constituzione Italiana. (2018). *Senato della Repubblica*. Retrieved from <https://www.senato.it/4597?pubblicazione=608>.
- Corte di Cassazione, Sezioni unite civili - Sentenza 16 giugno 2005, n. 12868 (sulla natura giuridica degli statuti comunali). (n.d.). www.issirfa.cnr.it. Retrieved from <http://www.issirfa.cnr.it/corte-di-cassazione-sezioni-unite-civili-sentenza-16-giugno-2005-n-12868-sulla-natura-giuridica-degli-statuti-comunali.html>.
- Decreto Legislativo "Testo unico delle leggi sull'ordinamento degli enti locali 18 agosto 2000, n. 267". *Gazzetta Ufficiale*, 227. Supplemento Ordinario N. 162.
- Finogentova, O.E., & Nikitina, V.M. (2012). Evoliutsiia statutnoy avtonomii mestnogo samoupravleniia v Italii (XII-XX vv.) [The evolution of the statutory autonomy of local self-government in Italy (XII-XX centuries)]. *Problemy ekonomiki i yuridicheskoy praktiki, Problems of Economics and Legal Practice*, 2, 27-31 [in Russian].
- Husiak, M.P. (2020). Statut yak dzherelo mizhnarodnoho prava: zahalnoteoretychna kharakterystyka [The statute as a source of International Law: a general theoretical characteristic]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 126-132. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.126>. [in Ukrainian].
- Kaminskaia, N.V. (2014). Vliianie globalizatsionnykh tendentsiy na stanovlenie regionalnykh pravovykh sistem [The impact of globalization trends on the formation of regional legal systems]. *Mezhdunarodnoe pravo, International law*, 2, 20-33. Retrieved from <http://e-notabene.ru/wl/artitsle10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941 [in Russian].
- Koroviak, O.Ya. (2019). Pravovyi zvychai yak dzherelo prava [Legal custom as a source of law]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnogo universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky*, 30(69), 6, 14-17. doi: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/03> [in Ukrainian].
- Lebedev, S.N., & Kabatova, E.V. (Eds.). (2011). *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo [Private international law]*. (Vols. 1-2). Moscow: Statut [in Russian].
- Legge costituzionale "Disposizioni concernenti l'elezione diretta dei Presidenti delle Regioni a Statuto speciale e delle Province autonome di Trento e di Bolzano" from 31 gennaio 2001, n. 2. (n.d.). www.parlamento.it. Retrieved from <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/01002lc.htm>.
- Legge costituzionale. (1948). n. 2. Conversione in legge costituzionale dello Statuto della Regione siciliana, approvato col D. Lgs. 15 maggio 1946, n. 455. Retrieved from https://it.wikisource.org/wiki/L.cost._26_febbraio_1948,_n._2_-_Conversione_in_legge_costituzionale_dello_Statuto_della_Regione_siciliana.
- Legge costituzionale. (1948). n. 3. *Statuto speciale per la Sardegna*. *Gazzetta Ufficiale* del 9 marzo 1948, n. 58.
- Legge costituzionale. (1948). n. 4. *Statuto speciale per la Valle d'Aosta*. *Gazzetta Ufficiale* del 9 marzo 1948, n. 59.
- Legge costituzionale. (1948). n. 5. *Statuto speciale per il Trentino - Alto Adige*. *Gazzetta Ufficiale* del 13 marzo 1948, n. 62.
- Legge costituzionale. (1963). n. 11. *Statuto speciale della Regione autonoma Friuli Venezia Giulia*. *Gazzetta Ufficiale* del 1 febbraio 1963, n. 29.
- Legge costituzionale. (1971). n. 1. Modificazioni e integrazioni dello statuto speciale per il Trentino - Alto Adige. *Gazzetta Ufficiale* del 5 gennaio 1972, n. 3.
- Legge "Disposizioni per l'adeguamento dell'ordinamento della Repubblica alla legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3" from 5 giugno 2003, N. 131. *Pubblicata nella Gazzetta Ufficiale*, 132.

- Leverotti, F. (2003). Leggi del principe, leggi della citta nel ducato Visconteo-Sforzesco. *Signori, regimi signorili e statuti nel tardo medioevo*, 191, 143-188 [in Russian].
- Proniuk, N.V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo [Modern international law]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Smyrnova, K. (2019). Evoliutsiia dzherel prava Yevropeiskoho Soiuzu [Evolution of sources of European Union law]. *Ukrainskyi chasopys mizhnarodnoho prava, Ukrainian Journal of International Law*, 4, 106-111. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.106> [in Ukrainian].
- Vandelli, L. (2007). Il sistema delle autonomie locali. *Il Mulino*. Bologna: Terza edizione.
- Zhukova, T.S. (2009). Yevropeiske pravo: osoblyvosti pravovoi systemy Italii [European law: features of the Italian legal system]. *Porivnialno-pravovi doslidzhennia, Comparative legal research*, 2, 40-45. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18376/07-Zhukova.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Constituzione Italiana edizione in lingua russa. *Senato della Repubblica*. 2018. URL: <https://www.senato.it/4597?pubblicazione=608>.
- Corte di Cassazione, Sezioni unite civili – Sentenza 16 giugno 2005, n. 12868 (sulla natura giuridica degli statuti comunali). URL: <http://www.issirfa.cnr.it/corte-di-cassazione-sezioni-unite-civili-sentenza-16-giugno-2005-n-12868-sulla-natura-giuridica-degli-statuti-comunali.html>.
- Testo unico delle leggi sull'ordinamento degli enti locali : Decreto Legislativo 18 agosto 2000, n. 267. *Gazzetta Ufficiale*. 2000. N 227. Supplemento Ordinario N. 162.
- Финогентова О. Е., Никитина В. М. Эволюция статутной автономии местного самоуправления в Италии (XII–XX вв.). *Проблемы экономики и юридической практики*. 2012. № 2. С. 27–31.
- Гусяк М. П. Статут як джерело міжнародного права: загальнотеоретична характеристика. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1. С. 126–132. doi: <https://doi.org/10.33270/04201901.126>.
- Каминская Н. В. Влияние глобализационных тенденций на становление региональных правовых систем. *Международное право*. 2014. № 2. С. 20–33. URL: <http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html>. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941.
- Коров'як О. Я. Правовий звичай як джерело права. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2019. Т. 30 (69). № 6. С. 14–17. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2019.6/03>.
- Международное частное право : учебник : в 2 т. / отв. ред. С. Н. Лебедев, Е. В. Кабатова. М. : Статут, 2011. Т. 1 : Общая часть. 400 с.
- Disposizioni concernenti l'elezione diretta dei Presidenti delle Regioni a Statuto speciale e delle Province autonome di Trento e di Bolzano : Legge costituzionale 31 gennaio 2001, n. 2. URL: <http://www.parlamento.it/parlam/leggi/01002lc.htm>.
- Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 2. Conversione in legge costituzionale dello Statuto della Regione siciliana, approvato col D. Lgs. 15 maggio 1946, n. 455. URL: https://it.wikisource.org/wiki/L.cost._26_febbraio_1948,_n._2_-_Conversione_in_legge_costituzionale_dello_Statuto_della_Regione_siciliana.
- Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 3. *Statuto speciale per la Sardegna*. *Gazzetta Ufficiale* del 9 marzo 1948, n. 58.
- Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 4. *Statuto speciale per la Valle d'Aosta*. *Gazzetta Ufficiale* del 9 marzo 1948, n. 59.
- Legge costituzionale 26 febbraio 1948, n. 5. *Statuto speciale per il Trentino – Alto Adige*. *Gazzetta Ufficiale* del 13 marzo 1948, n. 62.
- Legge costituzionale 31 gennaio 1963, n. 11 Statuto speciale della Regione autonoma Friuli Venezia Giulia. *Gazzetta Ufficiale* del 1 febbraio 1963, n. 29.
- Legge costituzionale 10 novembre 1971, n. 1. Modificazioni e integrazioni dello statuto speciale per il Trentino – Alto Adige. *Gazzetta Ufficiale* del 5 gennaio 1972, n. 3.
- Disposizioni per l'adeguamento dell'ordinamento della Repubblica alla legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3 : Legge 5 giugno 2003, N. 131. *Pubblicata nella Gazzetta Ufficiale*. 2003. N. 132.
- Leverotti F. Leggi del principe, leggi della citta nel ducato Visconteo-Sforzesco. *Signori, regimi signorili e statuti nel tardo medioevo*. 2003. No. 191. P. 143–188.
- Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. Київ : КНТ, 2010. 280 с.
- Смирнова К. Эволюция джерел права Європейського Союзу. *Український часопис міжнародного права*. 2019. № 4. С. 106–111. doi: <https://doi.org/10.36952/uail.2019.4.106>.
- Vandelli L. Il sistema delle autonomie locali. *Il Mulino*. Bologna : Terza edizione, 2007. P. 97.
- Жукова Т. С. Європейське право: особливості правової системи Італії. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 2. С. 40–45. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18376/07-Zhukova.pdf?sequence=1>.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2020

Husiak M. – Postgraduate student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9262-8054>

Statutory Law of Italy: Historical and Legal Traditions and Modern State

*The **purpose** of the article is to study the features of the statutory law of Italy in historical retrospect and in modern reality. In order to achieve it, the following tasks must be solved: 1) to study the process of formation of the statutory law of Italy; 2) highlight the specific features of the Italian legal system; 3) disclosure of the function of the institutions of direct democracy, reflected in the statutes; 4) to find out the nature of statutory autonomy; 5) to explore the varieties of statutory sources in Italy; 6) to determine the legal significance of the statutes of Italy during their evolutionary development. The **methodological basis** of the study is related to the use of a number of methods, techniques and approaches in the study of the statutory law of Italy. In particular, we are talking about historical and comparative law, formal law and semiotic methods, dialectical, anthropological and epistemological methods, as well as structural-functional and systemic approaches. **Scientific novelty.** Statutes as sources of Italian law are legal acts, the legal force and procedure for their adoption depends on the territory of their distribution (autonomy, region, province, commune), the sphere of their regulation includes the principles of organization of the territorial subject, its legislative and administrative powers, forms of interaction with the state. These sources are the legal basis of Italian regionalism, the «regional» state. **Conclusions.** The statutes are a feature of the Italian legal system, which is part of the Romano-Germanic legal family, a historical and legal tradition that originates in the first statutes of free cities and developed into the Statute of Albertino – the first Constitution of Italy. These are tools to confirm autonomy (for regions with a special statute), independence on a certain range of issues (for ordinary regions) and regional identity. Modern statutory sources in Italy are divided into several types and differ in legal force, procedure for adoption and revision, as well as the scope of regulation. The special statutes of the 5 autonomies of Italy are sources of constitutional law and have a complicated procedure of adoption and revision, the other 15 Italian regions are based on ordinary statutes (statutes of common law). The constitutional reform of 2001 gave constitutional recognition to the statutes of municipalities, communes and provinces (local acts, second-tier sources). Their experience of adoption and implementation, «statutory autonomy» and other features are of particular importance for the Italian legal system, as well as worthy of attention in terms of improving the legal framework of local self-government in Ukraine and other countries.*

Keywords: sources of Italian law; statute; statutory autonomy; special statute; Italian regionalism; lawmaking; Romano-Germanic legal family.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 81'272:316

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.87>

Савойська С. В. – докторант кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Політичні мережі як форма взаємодії в контексті побудови моделі мовної політики

Здійснено дослідження політичних мереж як форми взаємодії в контексті побудови моделі мовної політики, що може ефективно формуватися лише на конструктивній основі. Складовою цього конструкту (моделі) є проукраїнські налаштовані політичні інституції й такі явища, як: взаємозалежність, конструктивна комунікація, незалежна держава, взаєморозуміння, згода, а також концепти – «мережі», «політичні мережі», «мережева структура» тощо. Акцентовано на мережевому підході до побудови моделі мовної політики, а також на таких політичних процесах, які відбуваються у сфері мовної політики на вільній та окупованій території України в добу асиміляції українців Російською імперією. Ефективна побудова моделі мовної політики вимагає конструктивної взаємодії та взаєморозуміння членів її політичних мереж, які формують мовну політику й визначають її напрям. Щоб домогтися порозуміння не лише на локальному, а й на центральному (державному) рівнях, члени кожної політичної мережі мають конструктивно взаємодіяти не лише в її межах, а й на міжмережевому рівні. Це надає можливість ефективно здійснювати мовну політику в державі й будувати на її основі модель національну (проукраїнську) за сутністю та демократичну за характером. Коли ж відсутні такі дії, як конструктивна взаємодія, бажання комунікувати та домовлятися, що є хворобою української спільноти, деструктивні взаємовідносини на міжмережевому рівні починають переважати над раціональною політикою комунікативних. На цьому підґрунті починають формуватися політичні мережі, деструктивні за сутністю й антиукраїнські (проросійські) за характером. **Мета** дослідження – проаналізувати політичні мережі, які мають як проукраїнську, так і проросійську сутність, відповідний характер і вектор розвитку, форму взаємодії в контексті побудови моделі мовної політики. Також було сформульовано такі **завдання**: дослідити, за яких обставин політичні мережі мають проукраїнський чи проросійський характер, чому вони по-різному впливають на побудову моделі мовної політики; розглянути залежність політичних мереж, члени яких розробляють законопроекти, ухвалюють закони, програми й важливі мовно-політичні рішення від панівної ідеології, а також тих внутрішніх і зовнішніх умов, у межах яких здійснюється мовна політика; аналізуючи засади концепту «мережева структура» моделі мовної політики, що об'єднує різні за характером політичні мережі, які конструктивно чи деструктивно впливають на її побудову, відобразити вплив теорії інтеракції на свідомість і поведінку її членів, у межах якої мовну політику варто розуміти як процес взаємодії її складових у межах цілого (моделі). **Методологією** дослідження є гносеологічний та онтологічний підходи до дослідження мережевої політики й формування моделі мовної політики, у межах якої виокремлено такі дослідницькі традиції, як: історико-політичний шлях побудови конструктивної моделі мовної політики на підставі взаємодії політичних мереж, члени яких налаштовані проукраїнськи; деструктивна складова формування зазначеної моделі, яка побудована на підставі таких політичних мереж, члени яких до мовної політики України налаштовані антиукраїнськи. Гносеологічний підхід – це інструмент для пошуку відмінностей тієї моделі мовної політики, яка формується, наприклад, на окупованій території держави, від тієї, яка будується на території незалежної країни. Завдяки онтологічній методології мережевий підхід щодо аналізу моделі мовної політики визначено як форму комунікації між взаємодіючими суб'єктами мовної політики, які вважають неможливим концентрацію влади в одних руках, зокрема в центрі. **Наукова новизна** зумовлена зазначеною проблемою, яка складається з мети і завдань, що тісно пов'язані з: мережевою структурою моделі мовної політики, яка ще ніким не досліджувалася; мережевою політикою, що ґрунтується на взаємодії її членів і складових моделі; політичною мережею, яка є важливою складовою мережевої структури, члени якої проводять конструктивну чи деструктивну мовну політику; запропонованим мережевим підходом, який відображає суть дослідження політичних мереж як форми взаємодії у контексті побудови моделі мовної політики. Зазначено, що зміст і характер політологічного контексту побудови моделі мовної політики залежить від мови, яка має статус державної, ідеології, яка панує в державі, від її історії розвитку, а також від того, чи є держава незалежною, а її мовна політика здійснюється на постійній основі самостійно та вільно. **Висновки.** Від мережевої політики залежить, якою за якістю та характером буде мовна політика в державі, чиї інтереси вона захищатиме та на чому будуватиметься її модель. З огляду на це доведено, що конструктивні комунікативні відносини членів політичної мережі ефективно впливають на побудову моделі мовної політики, а деструктивні – негативно. Якщо в середині політичної мережі мовно-політичні проблеми можна розв'язати консенсусним шляхом, то на міжмережевому рівні це непросто. Зазначене пов'язано з тим, чиї інтереси захищають члени політичної мережі та які цінності обстоюють. Усе це потребує подальших наукових розвідок.

Ключові слова: мережа; політична мережа; мережева структура; міжмережевий рівень; проукраїнський; проросійський; конструктивна політика; деструктивна політика; модель мовної політики; взаємодія.

Вступ

В історії вітчизняної політичної думки політичні мережі (Н. Вінникова, В. Голка, К. Іванченко, О. Макух, Л. Малишенко, І. Мірошніченко, О. Молодцов, О. Морозова та ін.) у порівнянні з іноземними дослідженнями: Б. Дамгаард (Damgaard, 2006), Е. Клійн (Klijn, & Корпенжан, 2000), Д. Кнок (Knoke, 1990), Г. Компстон (Compston, 2009), Дж. Коппенжан (Klijn, & Корпенжан, 2000), Д. Марш, Р. Родос (Marsh, & Rhodes, 1992), Л. Сморунов (Smorgunov, 2014), Д. Фельдман (Feldman, 2014), вивчають та аналізують україно-рідко. Принаймні не інформаційні, правові, соціальні та інші, а політичні мережі вітчизняні політологи почали досліджувати лише на початку двохтисячних років. Крім того, таких досліджень, де б аналізувались політичні мережі як складові моделі мовної політики, узагалі немає. Модель мовної політики – це конструкт, складовою якого є політичні мережі, які зв'язують його частини (політологічні контексти) у межах цілісного (моделі), яка у своєму формуванні та розвитку проходить певний історико-політичний шлях. Утім, нерідко політичні мережі формуються тими суб'єктами мовної політики, які українську культуру, українську мову, історію розвитку України, звичаї й традиції українців розуміють інакше. Зважаючи на це, за участю різних суб'єктів мовної політики, які нерідко між собою конфліктують, виникають такі політичні мережі, які на території України формують власну модель мовної політики, яка не відповідає національним інтересам і демократичним цінностям, позаяк має підґрунтям потужну ідеологічну та військову сили, на які спирається для того, аби контролювати мовно-політичний простір української держави та її вектор розвитку (Savoyska, 2019, p. 176). Необхідною передумовою побудови моделі мовної політики є наявність сприятливого проукраїнського за сутністю та мовно-політичного за характером мережевого середовища, яке, приміром, склалося в кінці 1980-х – на поч. 1990-х рр. з проголошенням української мови державною, а України – незалежною державою. Однак це мережеве середовище, яке мало неабияке значення для розбудови моделі мовної політики на національній основі, у середині 1990-х рр. різко змінило свій вектор розвитку з проукраїнського на проросійський. Свідченням цього є президентські й парламентські вибори, на яких перемогли проросійські налаштовані політики, які сформували власну політичну мережу й повернули вектор розвитку мовної політики із Заходу на Схід. З огляду на це, конструктивна мовна політика, яка формувалася в Україні на початку проголошення незалежності,

з приходом до влади Л. Кучми стала пригальмовувати, позаяк спрямовувалася на поширення комунікацій російською мовою та закриття з відомих причин тих установ і відомств, які відповідали за її здійснення.

Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – проаналізувати політичні мережі, які мають як проукраїнську, так і проросійську сутність, відповідний характер і вектор розвитку, форму взаємодії у контексті побудови моделі мовної політики. На підставі мети сформовано такі завдання: довести, за яких умов політичні мережі мають проукраїнський чи проросійський характер, і чому вони по-різному впливають на побудову моделі мовної політики; розглянути залежність політичних мереж, члени яких розробляють законопроекти, ухвалюють закони, програми й важливі мовно-політичні рішення від панівної ідеології, а також тих внутрішніх і зовнішніх умов, у межах яких здійснюється мовна політика; аналізуючи засади концепту «мережева структура» моделі мовної політики, що об'єднує різні за характером політичні мережі, які конструктивно чи деструктивно впливають на її побудову, показати вплив теорії інтеракції на свідомість і поведінку її членів, в межах якої мовну політику слід розуміти як процес взаємодії її складових у межах цілого (моделі).

Виклад основного матеріалу

Політичні мережі об'єднуються між собою в одну структуру, яка, на думку О. Поліщук і М. Яджак, формується за принципом упорядкування, тобто розбиття цілого (моделі) на складові за ознаками однорідності або різнорідності. Мережева структура поєднує теорію політичних мереж і мережевий аналіз, позаяк вона розглядається з позиції гносеологічного й онтологічного підходів, які спрямовано на пояснення атрибутів акторів, характеристик зв'язків, а також сили зв'язку, розміру мережі тощо (Malyschenko, & Holka, 2018, p. 62). Прикладом упорядкування за ознакою однорідності є, на думку дослідників, поділ земної поверхні на країни, країн – на регіони (штати, землі, округи тощо), регіонів – на населені пункти тощо. Прикладами впорядкування за ознакою різнорідності є, приміром, тематичні бібліотечні каталоги, програми навчання учнів шкіл і студентів університетів за різними спеціальностями та предметами; поділ законодавства на кримінальне, адміністративне, трудове, міжнародне право та ін. (Polishchuk, & Yadzhak, 2018, p. 83). Мережева структура моделі мовної політики об'єднує, на нашу думку, політологічні контексти, політичні мережі (сектори), концепти, концепції та методологічні підходи за

принципом упорядкування, тобто розбиття зазначеної моделі на складові за ознакою різноманітності. У такій моделі елементи (політологічні контексти) однієї політичної мережі є одночасно складовими інших політичних мереж, де їх взаємодія може викликати певну узгодженість, конкурентність або конфліктність (Polishchuk, & Yadzhak, 2018, p. 91). Така узгодженість спостерігалася тоді, коли, приміром, Галицько-Волинська держава успадкувала від Київської Русі, яка розпалася, культуру, мову, історію, звичаї та традиції українців. І, навпаки, конкурентність, конфліктність і навіть мовно-політичний сепаратизм спостерігаємо між етносами, регіонами, суб'єктами політики їхніми мовами й культурами тоді, коли Річ Посполита, Московія, Угорщина, Румунія та інші держави почали нав'язувати українцям власну мову, культуру, розуміння історії тощо. Категорію «мережева структура», складовою якої є політична мережа, активно розробляють у власних дослідженнях Р. Емерсон, Джеремі Річардсон та Грант Джордан, які спираються на те, що кожна країна буде власну структуру моделі держави, влади й політики, зокрема і мовної. Наприклад, Р. Емерсон мережеві структури аналізував з позиції таких її складових, як: актори (індивідуальні та колективні), ресурси, можливості та відносини між акторами (Makukh, 2016, p. 485). На побудову моделі мовної політики конструктивно чи деструктивно впливають такі політичні мережі, як: держава, її устрій, міжнародна політика, ідеологія, геополітика; влада, її політичні відносини в середині команди, з опозицією та суспільством; політичні партії, їх взаємодія з іншими політичними силами та рухами; громадські організації, їх конструктивний чи деструктивний вплив на формування національного інтересу, політичної свідомості, політичної культури суб'єктів політики (Savoyska, 2019, p. 177).

Складовою мережевої структури є політичні мережі, які сформувалися на підставі виникнення демократичних відносин і нового типу суспільства, а також – переосмислення ролі держави й мовної політики у нових умовах розвитку та збільшення ролі громадян в ухваленні мовно-політичних рішень. Деякі аспекти політичних мереж у зазначеному автором контексті досліджували як іноземні науковці (Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Т. Бьорцель, Ф. Гватаррі, Е. Гріффіт, Ж. Дельоза, Д. Марш, Р. Родес, Д. Фельдман, М. Фуко), так і вітчизняні (Ю. Борисенко, В. Голка, К. Іванченко, О. Макух, Л. Малишенко, Т. Маматова, І. Мірошніченко, О. Морозова, В. Новородовський, О. Поліщук, К. Саворська, М. Яджак). Зокрема, Д. Фельдман зазначає, що там, де існує політика, утворюються й мережі як різні організації, які об'єднуються та взаємодіють між собою на державному, законодавчому, національному, регіональному та

міжнародному рівнях. Світова політика, на думку Д. Фельдмана, також є політичною мережею (Feldman, 2014, p. 48). Відсутність адекватних законодавчих механізмів і програм, які, наприклад, утверджують ефективне функціонування державної мови, захищають мови національних меншин і міноритарні мови, які знаходяться під загрозою зникнення, призводить до того, що політики починають спекулювати мовним питанням, що поглиблює у державі кризу суспільних відносин (Novorodovskyi, 2019, p. 404). З огляду на це виникають як конструктивні, так і деструктивні мережеві структури, які об'єднують державні й недержавні утворення, приватних і державних акторів для вироблення спільної позиції та досягнення згоди в ухваленні важливих політичних рішень. Складовою мережевої структури, як зазначає К. Іванченко, є сплетіння інститутів і рухів, які виникли внаслідок виникнення демократії та формування нового типу суспільства, яке по-іншому стало розуміти роль держави та політики в ухваленні політичних рішень (Ivanchenko, 2018, p. 9).

Політичні мережі, управління якими здійснюється централізованим чи децентралізованим шляхом, ставлять такі завдання: інтегрувати у свої ряди нових членів, розв'язувати мовно-політичні проблеми та конфлікти тощо. Важливою складовою політичних мереж є політичні спільноти, які відстоюють українську мову чи захищають російську, яка стала в Україні «не лише засобом мобілізації електорату, зокрема національних меншин, але й фактично зброєю, спрямованою на дестабілізацію ситуації в державі» (Novorodovskyi, 2019, p. 404). Таким чином для політичних мереж характерні коаліційність, опозиційність, проукраїнськість чи проросійськість, кожна з яких обстоє власну побудову моделі мовної політики. Особливістю цієї моделі є побудова за принципами підпорядкованості або вкладеності, що дає можливість кожну її складову досліджувати окремо. Наприклад, Європейський союз має структурну мережу, побудовану за ознакою впливу або авторитету. Тобто, у кожному союзі є держави, які є більш або менш впливовими, що визначається рівнем їхнього економічного та культурного розвитку або військовою потужністю. У таких структурах поведінка одних об'єктів формується під впливом інших, причому вони зазвичай перебувають на одному рівні ієрархії. Тобто, між упорядкованістю та підпорядкованістю є, на думку О. Поліщук і М. Яджак, принципова відмінність (Polishchuk, & Yadzhak, 2018, p. 84).

Політичним мережам притаманні розбіжності, де в одному мовно-політичному середовищі не сприймається проукраїнська мережа моделі мовної політики, що активно форму-

валася у перші роки 1990-х, а в іншому – проросійська, яка почала відновлюватися та розвиватися з приходом до влади комуністів та інших проросійських налаштованих політиків. Вони створили власну політичну мережу, складовою якої були філії російських партій та організацій, які боролися за відновлення в Україні статус-кво для російської мови й створення союзу з Росією. З огляду на це, «у 2000-х рр. розгорнулися такі мовно-політичні процеси, які визначалися викоріненням з історії південного й східного регіонів всього українського, що здійснювалося за підтримки як центральних, так і місцевих чиновників» (Novorodovskyi, 2019, p. 404). Отже, структуру політичної мережі визначають такі її компоненти, як «вузли», які, на думку російської дослідниці К. Саворської, формуються з акторів, їх позицій, взаємодії та відносин (Makukh, 2016, p. 480). Прикладом можуть бути мультикультурні моделі мовної політики, які по-різному функціонують у таких державах, як Швейцарія, Канада, Бельгія, де члени мережі намагаються рівномірно розподілити свої позиції, ролі та ресурси між регіонами держави. Найліпше це відбувається в Швейцарії, яка об'єднана у вільний союз держав на конфедеративних умовах. Таким чином поняття «мережа» визначається як особливий тип зв'язків між позиціями індивідів, об'єктів і подій, які пов'язані з побудовою моделі (Makukh, 2016, p. 479). Непоганим прикладом для розуміння такого явища, як мережеві відносини, може бути мультикультурна модель мовної політики Європейського Союзу, що складається з декількох політичних мереж, кожна з яких формує власну модель мовної політики, які є складовою загальносоюзної мережі, побудованої на підставі європейських законів, інституцій (Romaniuk, 2006), інтересів і демократичних цінностей. Мережева структура моделі мовної політики складається з формальних і неформальних політичних інституцій, якими є: закони про мову, конституції, програми політичних партій, рішення судів тощо; поведінка суб'єктів політики, що, на думку К. Іванченко, конструктивно чи деструктивно впливає на ухвалення політичних рішень і налагодження контактів між акторами політичної мережі, яка є вразливою до зовнішніх впливів (Ivanchenko, 2018, p. 12).

Принципи мережевого підходу щодо аналізу політики сформулював американський дослідник Е. Гріффіт у праці «Демократія у глухому куті: дослідження чинного уряду в дії», де він зауважує, що в сучасному суспільстві зростає динаміка взаємодії різних суб'єктів політичного процесу, які формують центри активності для розв'язання проблем (Makukh, 2016, p. 486). Такими центрами активності у межах мережевої

структури побудови моделі мовної політики є, наприклад, ухвалення Конституції України, якою затверджено державний статус української мови; Рішення Конституційного Суду України (1999 та 2000 рр.), який захистив державний статус української мови, змусивши чиновників усіх рангів використовувати її у діловій сфері та здійснюючи державні повноваження; закони, зокрема «Про мови в Українській РСР», у якому проголошено українську мову державною, що стала конструктивною основою формування проукраїнських за характером політичних мереж; «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», який прирівняв російську, що стала основою формування політичних мереж, проросійських за своєю суттю, та інші мови національних меншин до тих мов, які знаходяться на межі зникнення; «Про засади державної мовної політики», який надав російській та іншим мовам національних меншин статусу регіональних, а в окремих випадках – офіційних, чим загальмував розвиток та поширення української мови як державної, а також поглибив дезінтеграційні процеси в українському суспільстві через загрозу відмови від української мови в окремих регіонах (Novorodovskyi, 2019, p. 407); «Про забезпечення функціонування української мови як державної» в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя держави, який захистив ті політичні мережі, які є проукраїнськими за характером, від реваншу проросійських за характером політичних мереж і їх членів. Отже, «політична мережа» – це така мережа, де відбувається активна взаємодія її членів на міжособистісному, міжполітичному, міжмережевому, міждержавному, міжфракційному та інших рівнях, яка спрямована на ухвалення законів, розв'язання складних мовно-політичних проблем, запобігання конфліктам, а також – на побудову моделі мовної політики на проросійському або проукраїнському підґрунті. Такі науковці, як Л. Малишенко та В. Голка, «мережі розглядають як способи координації колективної дії, що передбачають взаємне визнання або невизнання загальних або додаткових стратегічних порядків денних» (Malysenko, & Holka, 2018, p. 66). Схожу думку щодо цієї проблеми мають Ю. Борисенко та Т. Маматова, які вважають мережі «способом інтеграції суб'єктів місцевого розвитку з подальшим вивченням мережі як системи, яка створює нову структуру на підставі взаємодії її учасників, які пов'язані певними інтеграційними відносинами, керуються загальними цілями розвитку території та діють за єдиними узгодженими правилами на підставі визнаної учасниками системи цінностей» (Borysenko, & Mamatova, 2017, p. 21). За схожим принципом функціонували політичні мережі на Півдні та

Сході України у добу правління експрезидентів В. Ющенко та В. Януковича, які інтегрували своїх членів за ознаками використання й захисту російської мови з метою подальшого зросійщення місцевого населення й перетворення зазначених регіонів на Новоросію, що, на думку В. Новородовського, «зумовило окупацію та початок російсько-української війни» (Novorodovskyi, 2019, р. 406). Керівництво держави, як вважає дослідник, упродовж 2010–2014 рр. поширювало русифікацію в Україні та формувало підґрунтя для концепту «русского мира». Також дослідник наголошує на відсутності в зазначений період здійснення мовної політики реальних механізмів захисту української мови як державної (Novorodovskyi, 2019, р. 403) від тиску на неї проросійськи налаштованих політиків, які формували політичні мережі, беручи за основу російську мову та культуру й інтереси Росії в Україні. Таким чином, політична мережа об'єднує своїх членів за ознаками використання російської чи української мови, розуміння української чи російської історії та культури, яку члени проросійської за характером мережі вважають вищою та розвиненішою у порівнянні з українською. З огляду на це одні політичні мережі, зокрема в Україні, об'єднані за ознаками проукраїнськості, що захищають національні інтереси та незалежність від Росії, інші – проросійськості, які обстоюють інтереси Росії в Україні та в інших державах пострадянського простору. Тобто на цьому ґрунті формуються дві ідеології – проукраїнська, що орієнтується на відродження занедбаної та забороненої у минулому Росією та іншими державами української мови, культури, Української держави, та антиукраїнська, підставою для існування якої є гальмування та заборона всього українського, а також відновлення *statusu quo* для російської мови в Україні з метою розколотися український народ, загальмувати формування його єдності та розмити значення й сутність української мови як єдиної державної. Слід зазначити, що захищають проукраїнську за сутністю й характером політичну мережу, яка формується за ознаками підтримки всього українського закордонними інституціями (Romaniuk, 2006), Венеціанська Комісія та ОБСЄ. Венеціанська Комісія свого часу розкритикувала проєкти законів «Про мови в Україні» (2010 р.) та «Про засади державної мовної політики» (2012 р.), які було створено не для захисту української мови як державної та поширення її в усіх регіонах держави, а заради захисту російської мови та інтересів Росії в Україні. Тому ці законопроєкти (останній з них став законом) були розкритиковані також і Верховним комісаром ОБСЄ з питань національних меншин Кнутом Воллебеком, за що він отримав негативну реакцію від лідерів російських

та інших організацій, які В. Новородовський називає російськими спецслужбами, оскільки мовне питання вони використовують для штучного розкручування проблеми утисків російськомовного населення та «насильницької українізації» для того, щоб дестабілізувати мовно-політичну ситуацію в Україні, зокрема на території Донбасу (Novorodovskyi, 2019, р. 403, 405). Можемо стверджувати про існування в незалежній Україні такої політичної мережі, яка почала формуватися в середині 1990-х років з комуністів, соціалістів, соціал-демократів та інших проросійськи налаштованих політиків, які у недалекому майбутньому об'єдналися в одну мережу. Таким чином, на противагу проукраїнської, сформувалася інша політична мережа, яка розбудовувалася на підставі «російського світогляду, шляхом тотальної русифікації південно-східних регіонів, що зумовлювало поширення антиукраїнських настроїв та відчуження від усього національного» (Novorodovskyi, 2019, р. 405). Особливого впливу на мовно-політичну ситуацію Україна зазнала, на слушну думку В. Новородовського, після 2010 року з поверненням до влади проросійськи налаштованих сил (президентство В. Ф. Януковича), коаліція «Партії регіонів України» та «Комуністичної партії України», які у програмних документах задекларували надання статусу другої державної для російської мови, що поглибило розбіжності між українським населенням Сходу та Заходу, а також цивілізаційний розкол України, який сформувався після 2004 року. (Novorodovskyi, 2019, р. 404-405). Отже, мережеву структуру моделі мовної політики варто розуміти як конструкт, який складається з окремих секторів-моделей, що мають проросійський характер, і пов'язуються між собою причино-наслідковими політологічними контекстами, будівельним матеріалом яких є концепти, концепції, методологія, які є підставою для формування тієї чи іншої мовно-політичної парадигми. Ключовими фігурами зазначеної політичної мережі є проросійськи налаштовані політики й Росія, яка, «маючи свої важелі впливу на етнополітичну ситуацію в Україні, використовуючи для цього концепцію «русского мира», намагається й надалі утримувати українців під власним контролем у разі їхнього руху в євроінтеграційному напрямі. Для цього, на слушну думку В. Новородовського, вона порушує питання федералізації України, застосовуючи сепаратистський сценарій, який апробовано в Грузії (Абхазія, Південна Осетія), Молдові (Придністров'я)» (Novorodovskyi, 2019, р. 404) та в інших державах пострадянського простору.

Тобто на формування мережевої структури моделі мовної політики впливають формальні,

неформальні, національні, опозиційні, міжнародні й інші інституції, з функціонуванням яких мовна політика набуває ознак мережевих відносин. Така взаємодія мала місце під час ухвалення Закону України «Про мови в Українській РСР» та Конституції України (Стаття 10), яка закріпила статус державної за українською мовою. Водночас ця стаття закріпила можливість вільно розвиватися мовам національних меншин, зокрема російській, чим послабила позиції української мови як державної. На думку багатьох вітчизняних дослідників, зокрема І. Дзюби, І. Діяка, Л. Масенко, В. Новородовського та інших, «будь-які спроби створення підґрунтя для розвитку російської мови як регіональної лише посилюють загрозу для національної безпеки України та сприяють поширенню агресивних ідей «руського мира»». «Збереження територіальної цілісності, – як зазначає В. Новородовський, – також залежить від захисту української мови, відсутність якого стає чинником для дезінтеграції суспільства й загрози державного суверенітету. Свідченням цього є російська агресія на проросійському Сході та в Криму» (Novorodovskyi, 2019, p. 404).

У демократичних державах існують інші політичні мережі, побудовані на плюралістичному (мультикультурному) розумінні мережевої політики, що активно застосовують у формуванні моделі мовної політики Швейцарія, Канада, Бельгія та інші країни. На думку І. Мірошніченко та О. Морозової, мережева політика сформувалася в сучасному суспільстві під впливом соціетальних змін, унаслідок чого політичні інститути набули нової якості (Miroshnychenko, & Morozova, 2017, p. 82). Мережеві структури, як вважають В. Голка і Л. Малишенко, «сприяють подоланню або хоча б пом'якшенню негативних тенденцій завдяки забезпеченню рівноправної комунікації, яка надає громадянам безперешкодний доступ до інформаційних потоків, дає можливість продукувати нові знання й обмінюватися ними, а також брати участь в управлінні державою» (Golka, Malysenko, 2018, p. 66). Такі політичні мережі ґрунтуються на взаємодії, яка враховує множинність інтересів у процесі ухвалення мовно-політичних рішень, центром чого є провідні чи опозиційні інституції. Доречно розрізняти такі поняття, як «мережа політична» – особливий тип самоорганізації суб'єктів політики, які комунікують, та «політична мережа», природу якої можна пояснити через аналіз поведінки політичних акторів та їх мотивацію (Makukh, 2016, p. 481). На думку І. Мірошніченко та О. Морозової, мережева політика розгортається в публічному просторі і є одночасно процесом і результатом взаємодії широкого кола різноманітних соціально-

політичних акторів, які використовують мережеві ресурси й технології для формування способів розв'язання проблем суспільної значущості та їх інтеграції в управлінську практику (Miroshnychenko, & Morozova, 2017, p. 82).

Концепт «політичні мережі» досліджують у межах постмодерністської теорії такі науковці, як Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Т. Бьорзель, Ф. Гватаррі, Ж. Дельоз, М. Фуко та інші. На їхню думку, «політичні мережі – це набір відносно стабільних взаємовідносин за природою неієрархічних і взаємозалежних, тобто таких, що зв'язують розмаїття акторів, які поділяють щодо політики спільні інтереси, і таких, що обмінюються ресурсами для того, щоб їх просунути, визнаючи, що кооперація є найкращим способом досягнення спільних цілей» (Malysenko, & Holka, 2018, p. 65). Цей концепт вони використовують як інструмент, який дозволяє виявити та визначити основні політичні інституції, а також динаміку взаємовідносин у багатьох мовно-політичних ситуаціях на етапах історико-політичного розвитку держави та побудови моделі мовної політики. Складовою моделі є політичні мережі, що об'єднують навколо свого ядра формальні й неформальні політичні інституції, які обслуговують її на всіх етапах побудови.

Наукова новизна

Наукова новизна зумовлена зазначеною проблемою, яка складається з мети і завдань, що тісно пов'язані з: мережевою структурою моделі мовної політики, яка ще ніким не досліджувалася; мережевою політикою, що базується на взаємодії її членів та складових моделі; політичною мережею, яка є важливою складовою мережевої структури, члени якої проводять конструктивну чи деструктивну мовну політику; запропонованим мережевим підходом, який відображає суть дослідження політичних мереж як форми взаємодії у контексті побудови моделі мовної політики. Мережева структура моделі мовної політики є комплексом пов'язаних між собою політологічних контекстів, мовно-політичних секторів, концептів, концепцій, парадигм, методологій, які є будівельним матеріалом для формування зазначеного конструкта (моделі) на тому чи іншому історико-політичному етапі розвитку чи розбудови. Зазначено, що зміст і характер політологічного контексту побудови моделі мовної політики залежить від мови, яка має статус державної, ідеології, яка панує у державі, від її історії розвитку, а також від того, чи є держава незалежною, а її мовна політика здійснюється на постійній основі самостійно та вільно.

Висновки

Політичні мережі моделі мовної політики розглянуто як у вузькому значенні, коли відносини політичних акторів аналізуються в середині самої мережі, так і в широкому, де вони досліджуються на міжмережевому рівні. Тому у вузькому значенні поняття «політична мережа» – це система взаємодії у контексті побудови моделі мовної політики; у широкому – структура, розділену на декілька секторів, складовою яких є політологічні контексти, інституції, концепти, концепції, політичні актори, які є членами державних і приватних інституцій, що відстоюють власні чи державні інтереси; конструкт, який об'єднує декілька секторів, які взаємодіють між собою завдяки політологічним контекстам і

причино-наслідковим зв'язкам. Таким чином, мережева структура об'єднує різні за характером політичні мережі, які конструктивно чи деструктивно впливають на побудову моделі мовної політики. З огляду на це, одні політичні мережі мають проукраїнський, інші – проросійський характер, позаяк вони по-різному впливають на побудову моделі мовної політики. Зрештою, діяльність політичних мереж залежить від панівної ідеології, а також – внутрішньої та зовнішньої політики держави, яка здійснює мовну політику. Ідеться про складні процеси взаємодії різних за ідеологічним спрямуванням та ідентичністю політичних мереж, які ставлять різні цілі, завдання і мету, захищають різні інтереси, мови, культури та вектори розвитку держави.

REFERENCES

- Borysenko, Yu., & Mamatova, T. (2017). Bazovi tsinnosti ta pryntsyipy merezhevoi vzaiemodii u merezhevykh systemakh mistsevoho rozvytku [Basic values and principles of the local development network systems]. *Aspekty publichnoho upravlinnia, Public administration aspects*, 5(12), 17-26. doi: <https://doi.org/10.15421/15201745> [in Ukrainian].
- Compston, H. (2009). *Policy Networks and Policy Change. Putting Policy Network Theory to the Test*. New York: Palgrave Macmillan UK. doi: <https://doi.org/10.1057/9780230244320>.
- Damgaard, B. (2006). Do Policy Networks Lead to Network Governing? *Public Administration*, 84(3), 673-691. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2006.00607.x>.
- Feldman, D. (2014). Merezha svitovoi polityky: vid problem kontseptualizatsii do hlobalizatsii okhlosom [World politics network: from conceptualization problem to the crowd globalization]. *Porivnialna polityka, Comparative Politics Russia*, 5, 3(17), 47-59. doi: [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-3\(17\)-47-59](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-3(17)-47-59) [in Ukrainian].
- Ivanchenko, K. (2018). Kontseptualizatsiia poniattia politychna merezha: osnovni pidkhody [Conceptualization of the concept of political network: basic approaches]. *Politykus, Politicus*, 3, 9-14. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-3-9-1> [in Ukrainian].
- Klijn, E., & Koppenjan, J. (2000). Public Management and Policy Networks. Foundations of a Network Approach to Governance. *Public Management Review: an international journal of research and theory*, 2(2), 135-158. doi: <https://doi.org/10.1080/14719030000000007>.
- Knoke, D. (1990). *Political Networks: the Structural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527548>.
- Makukh, O. (2016). Politychni idei predstavnykiv merezhevoho analizu [political ideas of representatives of network analysis]. *Politychna dumka XX - pochatku XXI stolit: metodolohichni i doktrynalnyi pidkhody, Political thought of the XX - beginning of the XXI centuries: methodological and doctrinal approaches*. (Vols. 1-2). N.M. Homy (Eds.). T.V. Andrushchenko, O.V. Babkin, V.P. Horbatenko (et al.). Lviv: Novyi Svit - 2000 [in Ukrainian].
- Malysenko, L., & Holka, V. (2018). Hromadsko-politychni merezhi yak novi pryntsyipy vidnosyn u suchasnykh suspilstvakh [Social and political networks as new principles of relations in modern societies]. *Politychne zhyttia, Political life*, 2, 61-67. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.10> [in Ukrainian].
- Marsh, D., & Rhodes, R. (1992). *Policy Networks in British Government*. Oxford: Clarendon Press. doi: <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198278528.001.0001>.
- Miroshnychenko, I., & Morozova, O. (2017). Merezheva publichna polityka: kontury predmetnoho polia [Network Public Policy: Contours of the Subject Field]. *Polis, Policy*, 2, 82-102. doi: <https://doi.org/10.17976/jpps/2017.02.06> [in Ukrainian].
- Novorodovskiy, V. (2019). Movnyi chynnyk etnopolitychnoi destabilizatsii v Ukraini (2010–2014 rr.) [The linguistic factor of ethno-political destabilization in Ukraine (2010-2014)]. *Molodyi vchenyi, Young Scientist*, 2(66), 403-410. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-88> [in Ukrainian].
- Polishchuk, O., & Yadzhak, M. (2018). Merezhevi struktury ta systemy: iierarkhii ta merezhi [Network structures and systems: hierarchies and networks]. *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnologii, System Research and Information Technology*, 4, 82-95. doi: [10.20535/SRIT.2308-8893.2018.4.07](https://doi.org/10.20535/SRIT.2308-8893.2018.4.07) [in Ukrainian].
- Romaniuk, A. (2006). Novyi instytutsionalizm i poniattia instytutu v politychnii nauksi [New institutionalism and the concept of the institute in political science]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 9, 190-199 [in Ukrainian].
- Savoyska, S. (2019). Political or Political context of the language policy model: to definition. *International Scientific Conference Relevant Issues of the Development of Science in Central and Eastern European Countries: Conference Proceedings*. (pp. 176-178). Riga, Latvia, Baltija Publishing September. doi: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-11-2_59.
- Smorgunov, L. (2014). Network Political Parties. *Polis*, 4, 21-37. doi: <https://doi.org/10.17976/jpps/2014.03.03>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Борисенко Ю., Маматова Т. Базові цінності та принципи мережевої взаємодії у мережевих системах місцевого розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2017. Т. 5. № 12. С. 17–26. doi: <https://doi.org/10.15421/15201745>.
- Compston H. *Policy Networks and Policy Change*. Putting Policy Network Theory to the Test. New York: Palgrave Macmillan UK, 2009. 278 p. doi: <https://doi.org/10.1057/9780230244320>.
- Damgaard B. Do Policy Networks Lead to Network Governing? *Public Administration*. 2006. Vol. 84. No. 3. P. 673–691. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2006.00607.x>.
- Фельдман Д. Мережа світової політики: від проблем концептуалізації до глобалізації охлосом. *Порівняльна політика*. 2014. Т. 5 № 3 (17). С. 47–59. doi: [https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-3\(17\)-47-59](https://doi.org/10.18611/2221-3279-2014-5-3(17)-47-59).
- Іванченко К. Концептуалізація поняття політична мережа: основні підходи. *Політикус*. 2018. № 3. С. 9–14. doi: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-3-9-1>.
- Klijn E., Koppenjan J. Public Management and Policy Networks. *Foundations of a Network Approach to Governance. Public Management Review: an international journal of research and theory*. 2000. Vol. 2. No. 2. P. 135–158. doi: <https://doi.org/10.1080/14719030000000007>.
- Knoke D. *Political Networks: the Structural Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 290 p. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527548>.
- Макух О. Політичні ідеї представників мережевого аналізу. *Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи*: підручник: у 2 т. / [Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін.]; за заг. ред. Н. М. Хоми; Львів: Новий Світ - 2000, 2016. Т. 1. 516 с.
- Малишенко Л., Голка В. Громадсько-політичні мережі як нові принципи відносин у сучасних суспільствах. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 61–67. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.2.10>.
- Marsh D., Rhodes R. *Policy Networks in British Government*. Oxford: Clarendon Press, 1992. 312 p. doi: <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198278528.001.0001>.
- Мірошніченко І., Морозова О. Мережева публічна політика: контури предметного поля. *Поліс*. 2017. № 2. С. 82–102. (Серія «Політичні дослідження»). doi: <https://doi.org/10.17976/jpps/2017.02.06>.
- Новгородський В. Мовний чинник етнополітичної дестабілізації в Україні (2010–2014 рр.). *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 403–410. doi: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-88>.
- Поліщук О., Яджак М. Мережеві структури та системи: ієрархії та мережі. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2018. № 4. С. 82–95. doi: [10.20535/SRIT.2308-8893.2018.4.07](https://doi.org/10.20535/SRIT.2308-8893.2018.4.07).
- Романюк А. Новий інституціоналізм і поняття інституту в політичній науці. *Вісник Львівського університету*. 2006. Вип. 9. С. 190–199. (Серія «Філософські науки»).
- Savoyska S. Political or Political contex of the language policy model: to definition. *International Scientific Conference Relevant Issues of the Development of Science in Central and Eastern European Countries: Conference Proceedings*. Riga, Latvia, Baltija Publishing September, 2019. P. 176–178. doi: https://doi.org/10.30525/978-9934-588-11-2_59.
- Smorgunov L. Network Political Parties. *Polis*. 2014. No. 4. P. 21–37. doi: <https://doi.org/10.17976/jpps/2014.03.03>.

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2020

Savoyska S. – Doctoral Student of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Policy Networks as a Form of Interaction in the context of Building a Language Policy Model

Political networks are being investigated as a form of interaction in the context of building a language policy model that can be effectively formed only on a constructive basis. The component of this construct (model) is the pro-Ukrainian political institutions and such phenomena as: interdependence, constructive communication, independent state, mutual understanding, agreement, as well as concepts – «networks», «political networks», «network structure», etc. The researcher's attention is focused on the network approach to constructing a model of language policy, as well as the political processes that take place in the field of language policy in the free and occupied territory of Ukraine during the assimilation of Ukrainians to the Russian Empire. In this context, the term «network» is understood as an institution that defines the rules for the interaction and integration of linguistic and political entities that are united by common interests and values. The study argues that the effective construction of a language policy model requires constructive engagement and understanding among members of its political networks that shape and shape language policy. Such interaction should be present in the middle of each political network, as well as on the inter-network, intergovernmental, inter-political, inter-factional, inter-party, inter-regional and other. levels. In order to reach an understanding not only at the local but also at the central (state) levels, the members of each political network must interact constructively, not only within its borders, but also on the inter-network level. This makes it possible to effectively implement language policy in the country and to build on it a model national (pro-Ukrainian) in essence and democratic in character. Otherwise, when there is no constructive interaction, a reluctance to communicate and agree, which is a disease of the Ukrainian community, destructive relationships on the

internet level take precedence over rational communication policy. Political networks are beginning to form on this ground, destructive in nature and anti-Ukrainian (pro-Russian) in nature. The **purpose** of research: to analyze political networks that have both pro-Ukrainian and pro-Russian essence, corresponding character and vector of development, form of interaction in the context of constructing a model of language policy. The goals are based on the following **tasks**: to prove when political networks are pro-Ukrainian and pro-Russian in nature, and why they differently influence the construction of a language policy model; to consider the dependence of political networks whose members draft laws, adopt laws, programs and important linguistic and political decisions, on the dominant ideology, as well as those internal and external conditions within which language policy is implemented; analyzing the foundations of the «network structure» concept of a language policy model that brings together different political networks that constructively or destructively influence its construction, to show the influence of the theory of interaction on the consciousness and behavior of its members, within which language policy is to be understood as a process the interaction of its components within the whole (model). The **methodology** of the study is epistemological and ontological approaches to the study of network policy and the formation of a model of language policy, within which distinguishes such research traditions as: the historical and political way of constructing a constructive model of language policy on the basis of the interaction of political networks, whose members are pro-Ukrainian; a destructive component of the formation of this model, which is built on the basis of such political networks, whose members are anti-Ukrainian towards Ukrainian language policy. It is proved that the network structure of the language policy model is a complex of interrelated political contexts, linguistic-political sectors, concepts, concepts, paradigms, methodologies that are the building material for the formation of the specified structure (model) at one or another historical and political stage. development or development. It is stated that the content and nature of the political science context of the model of language policy depends on the language having the status of state, the ideology prevailing in the state, its history of development, and whether the state is independent and its language policy is carried out on a permanent basis. based independently and freely. **Scientific novelty** stems from this problem, which consists of goals and objectives that are closely related to: the network structure of a language policy model that has not yet been explored; a network policy based on the interaction of its members and the components of the model; a political network which is an important component of a network structure whose members pursue a constructive or destructive language policy; a proposed network approach that reflects the essence of political network research as a form of interaction in the context of building a language policy model. The network structure of the language policy model is a complex of interrelated political contexts, linguistic and political sectors, concepts, concepts, paradigms, methodologies that are the building material for the formation of a specified structure (model) at a particular historical and political stage of development or development. It is stated that the content and nature of the political science context of the model of language policy depends on the language having the status of state, the ideology prevailing in the state, its history of development, and whether the state is independent and its language policy is carried out on a permanent basis based independently and freely. **Conclusions**: Network policy depends on the quality and nature of language policy in the country, whose interests it protects, and on what basis its model will be built. In this regard, it is proved that constructive communicative relationships of members of the political network effectively influence the construction of the model of language policy, and destructive – negatively. If, in the middle of a political network, language and political problems are resolved by consensus, then it is not so easy at the internet level. This is due to the interests of the members of the political network and the values they uphold. All this requires further scientific exploration.

Keywords: network; political network; network structure; the firewall; pro-Ukrainian; pro-Russian; constructive policy; destructive politics; model of language policy; interaction.

Юринець Ю. Л. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Національного авіаційного університету, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>;

Белкін Л. М. – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>;

Белкін М. Л. – кандидат юридичних наук, адвокат, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Інформаційне розуміння культури в контексті забезпечення національної безпеки країни

*Інформаційна безпека є складовою національної безпеки країни. За таких умов виникає природна спокуса й навіть потреба обмежити ворожий інформаційний та/або культурний контент. Зокрема, для України в умовах російської агресії таким ворожим контентом є інформаційні впливи російського походження. Однак такі обмеження можуть виявитися неприпустимими або представлятися зацікавленими особами такими, що є неприпустимими в цивілізованих демократичних суспільствах. Отже, метою дослідження пропонуваної статті є системний аналіз й обґрунтування інформаційного розуміння культури задля розроблення та обґрунтування підходів до прийнятного в демократичних країнах обмеження ворожого інформаційного й культурного контенту в інтересах національної безпеки країни, зокрема для протидії російським інформаційним війнам проти України. **Методологія** дослідження ґрунтується на методах аналізу, синтезу, порівняльного аналізу, що дали змогу системно простежити підходи до встановлення взаємозв'язку між концептами «інформація» та «культура». Дослідження має комплексний міждисциплінарний характер і ґрунтується на знаннях у галузях етології, антропології, еволюціонізму, культурології, конституційного й інформаційного права. **Наукова новизна.** Уперше здійснено системний аналіз й обґрунтування інформаційного розуміння культури з метою розроблення та дослідження підходів до прийнятного в демократичних країнах обмеження ворожого інформаційного й культурного контенту в інтересах національної безпеки країни, зокрема для протидії російським інформаційним війнам проти України. **Висновки.** Інформаційне розуміння культури надає можливість застосовувати до сфери художнього самовираження міжнародні демократичні стандарти свободи інформації та її обмежень, створюючи теоретико-правові засади щодо прийняття обґрунтованих рішень стосовно обмеження доступу до українського інформаційного й культурного простору, інформаційного та культурного контенту Російської Федерації як країни-агресора.*

Ключові слова: інформація; культура; комунікація особин; обмін інформацією; художнє самовираження; свобода самовираження.

Вступ

Загальноприйнятим є те, що значна частина зовнішніх інформаційних загроз фактично є різновидом воєнних загроз (Bohdanovych, Vorovych, & Marko, 2018), тому інформаційна безпека – це складова частина національної безпеки країни (Artemenko, & ZNornovoy, 2018; Hrabar, 2019; Panchenko, 2020; Shemchuk, 2019; Sytnyk, 2020; Torianyk, 2016). Ще давньокитайський філософ і військовий діяч VI століття до н.е. Сунь Цзи знав про ефективність негативних інформаційних впливів з метою підриву обороноздатності країни (підрив престижу керівництва супротивника; розпалювання сварок і зіткнень серед громадян ворожої країни; скосування волі воїнів супротивника «піснями та музикою» тощо)¹. Ізраїльський військовий інструктор Цві Аріелі зазначав, що інформація – невіддільна частина будь-якої військової

кампанії². Отже, виникає природна потреба обмежити ворожий інформаційний та/або культурний контент. Зокрема, для України в умовах російської агресії таким ворожим контентом слід вважати інформаційні впливи російського походження (Antonova, & Martyniuk, 2019; Holovka, 2016; Yurynets, 2016; Zahurska-Antoniuk, 2020).

Наприклад, С. Є. Антонова та Г. Ф. Мартинюк зазначають, що «2014–2015 роки стали надзвичайно важкими для забезпечення інформаційної безпеки України. Українська держава наразилася на використання проти неї роками вибудованої в Російській Федерації (РФ) пропагандистської системи. Дії противника спрямовані на ініціювання розбрату в українському суспільстві та знищення української політичної нації, прославляння сепаратизму, штучне посилення реальних і вигаданих внутрішніх розбіжностей, створення атмосфери громадянської недовіри до

¹ <http://groza-news.com.ua/?p=1399>.

² <http://obozrevatel.com/blogs/78045-informatsionnaya-vojna-kak-ukraine-pobedit-putinskuyu-rossiyu.htm>.

дій і намірів влади, провокування актів громадянської непокорності, формування в громадян України та міжнародної спільноти спотвореного бачення подій у державі, спроби перевертання української історії та маніпулювання історичними фактами» (Antonova, & Martyniuk, 2019).

В. Ф. Загурська-Антонюк погоджується, що одним з механізмів розв'язання цього питання є обмеження доступу до інформації або її викривлення, спотворення у процесі «інформаційної війни», яка стала «моторошною» реальністю в сучасних геополітичних стосунках «Україна – Росія». Але й автор зазначає, що такі обмеження можуть «виявитися неприпустимими у цивілізованих демократичних суспільствах, які прагнуть до демократичних цінностей» (Zahurska-Antoniuk, 2020).

Справді, Україна є членом низки міжнародних організацій демократичного спрямування (ООН, Рада Європи, ОБСЄ) і має чимало зобов'язань за міжнародними Конвенціями у сфері забезпечення прав громадян (Antoshkina, 2019; Yurynets, 2016; Iurynets, Pyvovar, & Pyvovar, 2018; Shchadylo, 2018; Shevchenko, 2018; Vovk, & Oliinyk, 2019), перш за все, за Конвенцією Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – ЄКПЛ) (Antoshkina, 2019; Yurynets, 2016). Зокрема, стаття 10 ЄКПЛ «Свобода вираження поглядів» формулює «європейський стандарт» гарантій свободи самовираження та їх обмежень:

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право полягає у свободі дотримання своїх поглядів, одержання й передачі інформації та ідеї без втручання органів державної влади та незалежно від кордонів.

Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками та відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету й безсторонності суду та є необхідними в демократичному суспільстві.

Ці формулювання ст. 10 Конвенції віддзеркалюють дуалізм прав та обов'язків у сфері свободи самовираження, відповідно до якого (дуалізму) вказані права гарантуються, але можуть підлягати певними обмеженнями. Зауважимо, що згідно з ч. 2 ст. 10 Конвенції допустимим є обмеження

інформаційного контенту, зокрема в інтересах національної безпеки.

Водночас ця норма ст. 10 Конвенції оперує поняттям «інформація» та прямо не регулює відносини у сфері культури. Натомість за умови розуміння концепту культури як інформації правовідносини у сфері художнього самовираження можна описати в поняттях свободи доступу до інформації та її обмежень. Зокрема, відповідно до п. 6.1 Розділу I «Культура і свобода» заключного документу Краківського симпозиуму з питань культурної спадщини держав-учасниць ОБСЄ (Краків, 06.06.1991) діалектика прав й обмежень у сфері культури визначається аналогічно ст. 10 Конвенції, а саме: «видання письмових матеріалів, виконання і трансляція музичних, театральних і аудіовізуальних творів, а також проведення виставок живопису та скульптури не ставатимуть об'єктами обмежень чи втручання з боку держави, крім тих випадків, коли такі обмеження передбачені внутрішнім законодавством і повністю відповідають міжнародним нормам»¹. Зокрема, окремі питання єдності інформації та культури висвітлили в наукових статтях Laemmlі (комп'ютерні аспекти танцювального мистецтва) (Laemmlі, 2017), М. Шевченко (необхідність інтеграції культурної та інформаційної політики держави) (Shevchenko, 2018), Т. Кравченко (єдність культурної та інформаційної функції телебачення) (Kravchenko, 2018), а також в монографії – Ю. Юринець (Yurynets, 2016).

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження пропонованої статті є системний аналіз та обґрунтування інформаційного розуміння культури задля розробки й обґрунтування підходів до прийнятного в демократичних країнах обмеження ворожого інформаційного та культурного контенту в інтересах національної безпеки країни, зокрема для протидії російським інформаційним війнам проти України.

Виклад основного матеріалу

У п. 27 рішення від 24 травня 1988 року Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Müller et al. v. Switzerland» (заява № 10737/84) зазначено²: «Насправді, стаття 10 не визначає, що вона поширюється також на свободу художнього самовираження, про яку йдеться у справі; але, з іншого боку, вона не розрізняє різні форми вираження. Усі, хто постав перед Судом, визнали, що ця стаття включає свободу художнього самовираження,

¹ http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_114.

² <https://www.servat.unibe.ch/dfr/em107378.html>.

особливо в межах свободи отримувати та передавати інформацію та ідеї, – що дає можливість брати участь у публічному обміні культурною, політичною й соціальною інформацією та ідеями різного роду. Підтвердження цього тлумачення, якщо таке є необхідним, можна знайти в абзаці другому п. 1 ст. 10, в якому йдеться про «радіомовні, телевізійні або кінематографічні підприємства», тобто засоби масової інформації¹, діяльність яких поширюється на сферу мистецтва. У ст. 19 § 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права², яка конкретно включає право на свободу вираження інформації та ідей за допомогою «художніх форм вираження»³ зазначено, що поняття свободи вираження поглядів також полягає в художньому вираженні.

Отже, хоча ЄСПЛ і визнає, що свобода самовираження підпадає під регулювання ст. 10 Конвенції, але робить це не дуже впевнено та шукає опосередкованих підтверджень цьому. Тому потрібні додаткові обґрунтування зазначеного підходу. Причому, коли йдеться про обмеження, доказова база повинна бути особливо ґрунтовною.

Як узагальнено в монографії Ю. Юринця, зв'язок відносин у сфері культури, з одного боку, та у сфері інформації, з іншого боку, можемо простежити на теоретичному рівні, у нормативному регулюванні та у практичній діяльності (Yurynets, 2016, p. 195-214).

У теоретичному розрізі, з огляду на принцип еволюціонізму, зокрема культурного (White, 1943), слід визнати, що інформаційний обмін між особинами (біокомунікація) відбувався ще в долюдський період. Так, професор М. П. Наумов констатує наявність спілкування між особинами

¹ Далі – ЗМІ.

² https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

³ Admittedly, Article 10 (art. 10) does not specify that freedom of artistic expression, in issue here, comes within its ambit; but neither, on the other hand, does it distinguish between the various forms of expression. As those appearing before the Court all acknowledged, it includes freedom of artistic expression – notably within freedom to receive and impart information and ideas – which affords the opportunity to take part in the public exchange of cultural, political and social information and ideas of all kinds. Confirmation, if any were needed, that this interpretation is correct, is provided by the second sentence of paragraph 1 of Article 10 (art. 10-1), which refers to «broadcasting, television or cinema enterprises», media whose activities extend to the field of art. Confirmation that the concept of freedom of expression is such as to include artistic expression is also to be found in Article 19 § 2 of the International Covenant on Civil and Political Rights, which specifically includes within the right of freedom of expression information and ideas «in the form of art».

одного або різних видів, що встановлюється за допомогою вироблених ними сигналів (хімічних, механічних, оптичних, акустичних, електричних), які сприймаються відповідними рецепторами тварин: органами зору, слуху, нюху, смаку тощо. Спілкування тварин забезпечує чи полегшує їхнє існування в природі⁴. А. І. Протопопов, А. В. Вязовський виокремлюють особливу групу інстинктів – комунікативні (міміка та жести, невербальна звукова комунікація, лінгвістичний). Комунікація особин як обмін інформацією є практично в усіх групах живих істот. Зокрема, невербальна звукова комунікація людей схожа зі звуковою комунікацією тварин і, без сумніву, успадкована нами від мавпячих предків. У системі звукових сигналів сучасних мавп присутні десятки звукових сигналів зі значенням різних явищ навколишнього середовища. Звуки тваринних предків стали ключовим матеріалом (біологічною передумовою) формування звукової мови людини (Protoropov, & Viazovskiy, 2012).

Отже, у тварин інформація кодується хромосомними структурами клітин і нейродинамічними системами мозку; носієм її є саме тіло тварини.

Водночас, як наголошує О. Л. Шевнюк, екстремальні умови виживання протолюдини примушували її порушувати біологічну програму, первісно закладену на генетичному рівні, діяти відповідно до знаків (а не сигналів), які позначали певну ситуацію і вимагали певних дій. Це суттєво прискорювало процес передачі й закріплення інформації вже не на генетичному рівні, а на рівні комунікації, зміцнювало соціальні зв'язки, обумовлені волею суб'єктів комунікативного процесу. Активність спілкування сприяє формуванню зв'язків між знаковою формою та предметом. Так формувалися знаки природної мови (слова). Чим більше сигналів перетворювалося на знаки, тим ефективнішою ставала поведінка первісної людини (Shevniuk, 2007, p. 101).

Культура є особливим, принципово новим і незрівнянно багатшим за своїми можливостями типом інформаційного процесу, якого не знає природа. У культурі інформація кодується зовнішніми стосовно тіла людини структурами. Висловлюючи свої думки та уявлення у створених людьми знакових системах, індивід об'єктивує їх. Це означає, що вони ніби відділяються від нього, набувають самостійного, позаособистісного існування. Вони стають соціальною інформацією, носієм якої є не один цей індивід, а суспільна культура. На відміну від біологічної, вона не зникає зі смертю індивіда. Культура утворює специфічно людський, позагенетичний, надбіоло-

⁴ <http://bse.sci-lib.com/article083340.html>.

гічний «механізм» її наслідування – соціальну спадковість. Культура сприяла тому, що в суспільстві можливо те, що неможливо в світі тварин, – історичне накопичення та примноження інформації, яка знаходиться в розпорядженні людини (Podolska, Lykhvar, & Ivanova, 2005, p. 32; Shevniuk, 2007, p. 101). За висловом Ю. М. Лотмана, «культура є пристрій, який виробляє інформацію... культура, спираючись на ресурси навколишнього світу, перетворює неінформацію в інформацію»¹. У п. 54 Декларації ООН щодо побудови інформаційного суспільства (Женева, 12 грудня 2003 року) зазначено, що «збереження культурної спадщини... пов'язує суспільство з його минулим. Інформаційне суспільство повинне усіма відповідними методами, включаючи переклад в цифрову форму, збирати і зберігати культурну спадщину для майбутніх поколінь»². Тобто передача інформації про культурні явища зараз тісно пов'язана з сучасними можливостями інформаційного обміну. О. О. Верголяс довів, що мережі передачі інформації існують з моменту виникнення життя на планеті (Verholias, 2019).

Отже, зв'язок відносин у сфері культури, з одного боку, та відносин у сфері інформації – з іншого, простежується на теоретичному рівні таким чином, що становлення інформації як небіологічного, позагенетичного процесу та становлення культури розглядаються як єдиний процес, в якому поява небіологічного, позагенетичного інформаційного обміну стає спусковим гачком створення культури як надприродного способу діяльності, а культура стає засобом створення, обробки, засвоєння, поширення та передачі інформації, яка має небіологічну, позагенетичну природу. Закономірним є визнання у Декларації Мехіко щодо політики у сфері культури від 06 серпня 1982 року, що передумовою розвитку кожної людини та народу є можливість отримувати інформацію, набувати знання й передавати власний досвід³ (п. 11).

Об'єктивність зв'язків відносин у сфері культури та відносин у сфері інформації породжує відповідні взаємозв'язки і на рівні правового регулювання цих відносин. Ці взаємозв'язки реалізуються таким чином:

а) «класичні» інформаційні види діяльності розглядають як сферу культури. Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про культуру», діяльність у сфері культури (культурна діяльність) – творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллева та розважальна діяльність.

¹ http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/intro.php.

² http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c57.

³ http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_730.

У ч. 1 ст. 3 цього Закону видами діяльності у сфері культури визначена, зокрема, діяльність, пов'язана з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих ЗМІ, аудіо- та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій і підвищенням їх потенціалу для розширення доступу й залучення громадськості до діяльності у сфері культури. У ч. 1 ст. 17 цього Закону видами професійної творчої діяльності у сфері культури визначена діяльність у сфері літератури, театрального, музичного, хореографічного, циркового, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, музейної справи, архітектури, кінематографії, журналістики, інформаційної, дизайнерської, науково-дослідної, реставраційної та іншої діяльності, спрямованої на розвиток культури. Остання законодавчо визнана галуззю культури ст. 3 ЗУ «Про кінематографію». Причому ч. 1 ст. 10 ЄКПЛ складовою регулювання свободи інформації визначено ліцензування у сфері кінематографії;

б) «класичні» види діяльності у сфері культури розглядають як сферу інформаційної діяльності. Так, дослідники у системі інформаційної діяльності вивчають бібліотечну (Jones, 2017; Zhixian, Kim, & Thompson, 2015), архівну (Torianyk, 2016; Wilson, 2019), музейну діяльність (Wilson, 2019), діяльність у сфері телебачення, радіомовлення та кінематографії (Kravchenko, 2018; Torianyk, 2016). Причому, як зазначено вище, ст. 3 ЗУ «Про кінематографію» остання законодавчо визнана галуззю культури. З іншого боку, відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», сфера кінематографії належить до системи правового регулювання інформаційного телерадіопростору України; причому закони «Про кінематографію» та «Про телебачення і радіомовлення» розглядаються в єдності правового регулювання. Згідно зі ст. 1 ЗУ «Про бібліотеки та бібліотечну справу», бібліотечна справа – галузь інформаційної, культурної та освітньої діяльності суспільства. Відповідно до ст. 4 ЗУ «Про Національний архівний фонд та архівні установи», Національний архівний фонд України є складовою частиною вітчизняної та світової культурної спадщини й інформаційних ресурсів суспільства. У п. 1 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» визначено, що архівна інформація репресивних органів – інформація, зафіксована на будь-яких носіях, що була створена, отримана або перебувала в репресивних органах;

в) інформаційна діяльність як чинник створення, збереження й поширення культурних надбань і доступу до культури. Акцентувалося на важливості значення для людства можливості поширення інформації про культурні надбання

як у просторі (в країні та за її межами), так і в часі (від покоління до покоління). Відповідно до ч. 3 ст. 2 ЗУ «Про культуру» встановлено, що забезпечення реалізації та захисту конституційних прав громадян України у сфері культури полягає, зокрема, у доступі до культурних цінностей, культурної спадщини та інформації про них. Також ч. 2 ст. 2 цього закону встановлено, що сферою регулювання законодавства про культуру є діяльність, основною метою якої є створення, збереження, розповсюдження та використання культурних цінностей, культурної спадщини й культурних благ.

У Рамковій конвенції Ради Європи від 27 жовтня 2005 року про значущість культурної спадщини для суспільства¹ (ст. 14) доступ до культурної спадщини тісно пов'язаний із розвитком інформаційного суспільства. Відповідно сторони Конвенції зобов'язалися розвивати використання цифрових технологій для розширення доступу до культурної спадщини й вигод, які пов'язані з нею, шляхом: а) заохочення ініціатив, які сприяють підвищенню якості змісту й спрямовані на забезпечення різноманіття мов і культур в інформаційному суспільстві; б) підтримки міжнародних сумісних стандартів для вивчення, збереження, зміцнення й безпеки культурної спадщини, організовуючи боротьбу з незаконним обігом культурної власності; в) прагнення до подолання перешкод для доступу до інформації, пов'язаної з культурною спадщиною, особливо для освітніх цілей, забезпечуючи захист прав інтелектуальної власності; г) визнання того, що створення цифрового змісту, пов'язаного зі спадщиною, не повинно завдавати шкоди збереженню сучасної спадщини.

В Указі Президента України від 20 жовтня 2005 року № 1497/2005 «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій»² передбачено створення в електронній формі фондів архівів, бібліотек, музеїв й інших закладів культури, формування відповідних інформаційних систем, зокрема з української історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва, а також забезпечення широкого доступу населення до таких систем. У Концепції Національної програми інформатизації, схваленої однойменним Законом від 04 лютого 1998 року № 75/98-ВР, певна увага приділена інформатизації у сфері культури, ключовими завданнями якої визнане збереження інформації про пам'ятки матеріальної та духовної культури, архівні документи, забезпечення швидкого доступу до вітчизняних і світових досягнень культури.

У Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні, схваленої розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р³, в межах розвитку е-культури передбачено створення електронних версій культурного надбання бібліотек, музеїв, архівів, образотворчого мистецтва (живопис, графіка, скульптура), нерухомого культурного надбання (архітектура, ландшафт), кіно, телебачення тощо; з цією метою вирішено здійснювати заходи щодо сприяння створенню в електронній формі культурних цінностей, їх збереження та забезпечення широкого доступу до них, організацію процесів переведення в електронну форму документів архівних, бібліотечних, музейних фондів, інших фондів закладів культури та створення електронних інформаційно-пошукових систем з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва України, зокрема підвищення рівня забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду.

Згідно з ч. 4 ст. 16 ЗУ «Про культуру», документи на об'єкти культурної спадщини та інформація про культурні цінності підлягають збереженню шляхом створення страхового фонду документації. Причому, згідно зі ст. 11 ЗУ «Про страховий фонд документації України», в системі страхового фонду документації України передбачено страховий фонд документації для збереження документів на об'єкти культурної спадщини. Відповідно до ст. 10 цього закону, формування, ведення та використання страхового фонду документації України у сфері збереження інформації про культурні цінності здійснюється відповідно до цього Закону з урахуванням особливостей, що визначаються центральним органом виконавчої влади у сфері культури та мистецтв.

У постанові Верховної Ради України за наслідками парламентських слухань до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка визнано за необхідне створення аудіо- та відеоархіву, фільмотеки Шевченкіани⁴.

Про чинники регулювання культури через її інформаційну складову свідчить також пряме посилання у Рекомендації R (2000) 13 від 13 липня 2000 року щодо Європейської політики доступу до архівів⁵ на зв'язок з Рекомендацією Комітету Міністрів РЄ країнам-членам R (81) 19 від 25 листопада 1981 року «Про доступ до інформації, яка знаходиться в розпорядженні органів державної влади»⁶, а, значить, і про єдність принципів доступу. Подальшим розвитком цих принципів було прийняття Рекомендації

¹ http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_719.

² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005>.

³ <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1326-18>.

⁵ <http://khpg.org/index.php?id=968016794>.

⁶ <https://cedem.org.ua/library/rekomendatsiya-r-81-19-pro-dostup-do-informatsiyi-shho-znahodytsya-u-rozporyadzhenni-derzhavnyh-organiv/>.

Res (2002) 2 Комітету Міністрів країнам-членам про доступ до офіційних документів¹ (від 21.02.2002 р.), яка навпаки містить пряме посилання на Рекомендацію R (2000) 13 щодо Європейської політики доступу до архівів.

Правове регулювання доступу до архівних матеріалів в українському законодавстві також здійснюється через регулювання доступу до публічної інформації. Так, ст. 16, 22 ЗУ «Про Національний архівний фонд та архівні установи» регулюють окремі аспекти порядку доступу до архівних документів шляхом відсилання до ЗУ «Про доступ до публічної інформації».

Відповідно до п. 61 Рекомендації ЮНЕСКО (Париж, 17.10–21.11.1972 р.) наголошено на необхідності здійснення просвітницьких кампаній, з метою пробудження широкого інтересу населення і виховання поваги до культурної та природної спадщини. Задля цього слід використовувати всі засоби інформації².

Універсальними принципами правового регулювання інформаційної та культурної діяльності є свобода самовираження, обґрунтованість обмежень цієї свободи, доступність, гуманізм. Вище вже зазначалася подібність правового регулювання свободи слова взагалі та свободи самовираження у сфері культури. Це помітно з наведеного вище порівняння ст. 10 ЄКПЛ та п. 6.1 Розділу I «Культура і свобода» згаданого вище заключного документу від 06 червня 1991 року Краківського симпозіуму з питань культурної спадщини, де передбачений дуалізм свободи та можливості її обмежень в обґрунтованих випадках.

Послідовно такий підхід реалізований у ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, де п. 1, 2 містять гарантії того, що «кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів; кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право полягає у свободі пошуку, одержання й поширення будь-якої інформації та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір», але у п. 3 містить застереження, що «користування передбаченими п. 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки й особливу відповідальність. Отже, воно може бути пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають бути встановлені законом і лишатися необхідними: а) для поважання прав і репутації інших осіб; б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення».

Тобто право поширювати (передавати) будь-яку інформацію розглядається, зокрема, і за допомогою «художніх форм вираження», але одночасно є застереження проти безмежності таких можливостей, зокрема й з урахуванням потреб державної безпеки.

Можливість захисту прав на художнє самовираження на підставі ст. 10 ЄКПЛ епізодично розглядав ЄСПЛ в окремих рішеннях (Yurynets, 2016, р. 202-214, 227-231), серед яких рішення від 24 травня 1988 року в справі «Мюллер та інші проти Швейцарії» («Müller et al. v. Switzerland»); від 7 грудня 1976 року – «Хендисайд проти Сполученого Королівства» («Handyside v. the United Kingdom»); від 25 листопада 1996 року – «Уінгроув проти Сполученого Королівства» («Wingrove v. the United Kingdom»); від 20 вересня 1994 року – «Інститут Отто-Премінгер проти Австрії» («Otto-Preminger-Institut v. Austria»).

Так, у рішенні ЄСПЛ від 24 травня 1988 року, перш за все, констатовано, що ст. 10 ЄКПЛ містить свободу артистичного вираження. ЄСПЛ зробив висновок, що рішення про визнання винним і визначення покарання були передбачені законом ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ. Суд також зазначив, що судове визнання винним і визначення покарання мало на меті захистити суспільну мораль і, відповідно до цього, мало законну мету окреслену ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ.

У рішенні ЄСПЛ від 25 листопада 1996 року ЄСПЛ наголосив, що свобода слова є однією з ключових підвалин демократичного суспільства. Однак ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ зазначено, що здійснення цієї свободи пов'язано з певними обов'язками та відповідальністю. До їх числа в контексті релігійних переконань може бути легітимно внесений і обов'язок уникати, наскільки це можливо, того, що інші особи можуть вважати необґрунтовано образливим і навіть таким, що оскверняє релігійні цінності. За таких умов ЄСПЛ вирішив, що, забороняючи показ кінофільму, що ображає почуття вірян, влада не переступила меж свого розсуду. Отже, порушення ст. 10 ЄКПЛ не було.

Зв'язок відносин у сфері культури з одного боку, та у сфері інформації – з іншого, простежується також у практичній діяльності. Наприклад, доступ широких мас до культурних надбань здійснюється не тільки «класичними» методами, притаманними тій чи іншій галузі культури, а й завдяки інформаційним технологіям. Так, у Рекомендації ЮНЕСКО (Найробі, 26.11.1976) про участь і внесок народних мас у культурне життя³ визнано за необхідне «використання і розвитку засобів інформації як сучасних, так і

¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a33.

² http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_724.

³ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_574/.

традиційних в інтересах культури» (підпункт d, vi, п. 3 розділу I). Прикладами такого використання засобів інформації є:

а) поширення літературних творів не лише шляхом видання книжок, а й шляхом видання газет, журналів, передачі творів дротовими або бездротовими, включаючи супутникові, засобами зв'язку;

б) відтворення музичних, драматичних, музично-драматичних творів; хореографічних творів чи пантомім; театральних постанов не тільки у глядацьких залах (концертні зали, клуби, філармонії тощо), а й дротовими або бездротовими, включаючи супутникові, засобами зв'язку, зокрема телебачення;

в) відтворення творів кінематографії не лише в глядацьких залах (кінотеатри, клуби тощо), а й шляхом передачі засобами телебачення;

г) переведення літературних, музичних, театральних творів, творів образотворчого мистецтва, архівних документів в електронно-цифровий формат і поширення їх на магнітних носіях та через мережу Інтернет. Наприклад, завдяки мережі Інтернет стають можливими «екскурсії» віртуальними музеями та галереями світу¹, зокрема Британський музей (має також окрему онлайн колекцію «Музей світу»); Музей сучасного мистецтва (на сайті представлені десятки тисяч сучасних мистецьких творів, які наразі експонуються в музеї або з минулих виставок); музеї Смітсонівської інституції, зокрема Національна галерея портретів, Американський музей мистецтв, Музей природознавства та деякі інші; Лувр; Музей мистецтв Метрополітену (Нью-Йорк), який має віртуальну «колекцію» близько 450 тис. предметів; Гуггенхайм; Галерея Уффізі (Італія); Амстердамський музей Rijksmuseum – має віртуальну «колекцію» близько 150 тис. предметів; музей Гетті в Лос-Анджелесі – понад 15 тис. електронних «предметів» для ознайомлення; Музей Ван Гога (Амстердам) розміщує найбільшу колекцію творів майстра.

Звичайно, окремі сайти можуть запропонувати інші віртуальні «колекції» та «екскурсії». У згаданій вище Постанові Верховної Ради України за наслідками парламентських слухань до 200-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка визнано за необхідне створення аудіо- та відеоархіву, фільмотеки Шевченкіани.

Новий поштовх до переведення творів мистецтва у віртуальну інформаційну сферу надала епідемія коронавірусу. Починаючи з березня 2020 року багато театрів і музеїв організували онлайн екскурсії та онлайн

вистави². Це, наприклад, Лувр, галерея Tate Britain ознайомлювала з недавно створеною, але наразі закритою виставкою унікального англійського графіка кінця ХХ ст. Обрі Бердслі. Розташована на іншому березі Темзи більш молода і сучасна галерея Tate Modern виклала у себе на сайті всі 417 експонатів грандіозної ретроспективної виставки Енді Уорхола, яка так само закрилася буквально за тиждень після відкриття. Лондонський симфонічний оркестр запустив онлайн програму Always Playing: двічі на тиждень тут транслюються повні записи обраних концертів кращого оркестру Британії під керівництвом не тільки його знаменитого нинішнього керівника сера Саймона Реттла, але й не менш знаменитого його попередника Валерія Гергієва. Королівський театр опери та балету раз на тиждень на своєму каналі в YouTube і на своїй сторінці Facebook запускає безкоштовні трансляції своїх обраних вистав;

д) створення електронних баз даних (енциклопедичних, антологічних) і пошукових систем, зокрема з віддаленим доступом, щодо фондів архівів, бібліотек, музеїв та інших закладів культури, з історії, культури, народної творчості, сучасного мистецтва.

Дослідники відзначають величезний обсяг оцифрованих архівів бібліотек і музеїв у США (Jones, 2017) та Китаї (Zhixian, Kim, & Thompson, 2015). Зокрема, Нью-Йоркська публічна бібліотека запропонувала «Цифрову галерею NYPL», яка містить колекцію з 275 000 зображень для перегляду в Інтернеті.

З 1998 року цілеспрямоване формування фонду електронних ресурсів здійснює Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського³. Мережеві інформаційні ресурси Бібліотеки як науково-інформаційного центру вміщують: зібрання «Наукова періодика України» (900 тис. статей з 2600 журналів), електронні тексти (845 тис. документів, з них 60 тис. – авторефератів дисертацій), аналітичні матеріали (5 тис. випусків оперативної інформації та інформаційно-аналітичних оглядів), каталоги та картотеки (4 млн бібліографічних записів і 5 млн зображень карток генерального алфавітного каталогу); реферативну базу даних «Україніка наукова» (547 тис. записів), інформаційний портал «Наука України: доступ до знань», електронну бібліотеку «Україніка», колекцію рукописів і стародруків, а також реалізовані унікальні проекти, спільні з науковими установами й архівами, зокрема «Електронний архів Михайла Грушевського», «В. І. Вернадський», «Т. Г. Шевченко» тощо.

¹ <https://osvitoria.media/news/10-najkrashhyh-muzeyiv-svitu-yaki-mozhna-vidvidaty-onlajn/>.

² <https://www.bbc.com/russian/features-52049169>.

³ <http://www.nbu.gov.ua/node/4714>.

Отже, засоби комунікації призводять до розширення меж культури (Zahurska-Antoniuk, 2020). Натомість у такого розширення є й зворотний бік – інформатизація призводить до широкого поширення небажаного культурного контенту, а водночас й утилітарних цінностей, сприяє наступу авторитарних, спотворених цінностей на гуманістично-ліберальні цінності та потреби як на індивідуальному рівні, так і загальнодержавному, навіть цивілізаційному. Як зазначає Г. П. Ситник, між членами соціуму відбувається обмін інформацією, а відтак і вплив один на одного, який може бути як позитивним, так і негативним, оскільки підґрунтям цієї взаємодії може бути як спільність, так і розбіжність інтересів, поглядів її учасників. Негативний вплив можна ідентифікувати як прояв небезпеки інформаційній безпеці людині (індивіду), соціальній спільноті чи інститутам держави як суб'єктам інформаційних відносин (Sytnyk, 2020).

У своїй праці О. О. Верголяс зауважує, що онлайн соціальна мережа, з огляду на інформаційні й комунікативні технології, створює умови для використання значно більшої кількості інструментів інформаційно-психологічного впливу, аніж офлайн, з огляду на технологічні можливості з розміщення та доставки аудіо- та відеоінформації до адресата. Онлайн мережі мають значно більший спектр можливостей з розміщення та доставки інформації до адресата найрізноманітнішого характеру (відео, картинка, світлина, текст, аудіо). Швидкість поширення інформації в онлайн мережі значно більша, ніж в офлайн мережі через простоту передачі та мовлення. Окрім цього, варто зазначити такий важливий момент, що виробництво, поширення та доставка до адресата інформаційної продукції (контенту) для поширення в онлайн мережі вимагає значно меншої витрати людських і матеріально-технічних ресурсів, ніж в офлайн мережі, завдяки швидкості поширення та надзвичайно низьких витрат на мультиплікацію інформаційних матеріалів (Verholias, 2019).

Отже, інформаційні мережі створюють усі можливості для доставки ворожого культурного та/або інформаційного контенту.

Таким чином, виведене вище інформаційне розуміння культури надає підстави системно поширити підходи до обмежень, встановлених ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ на художнє самовираження. Причому критеріями таких обмежень визначено встановлення заборон національним законом в інтересах, зокрема, національної безпеки та необхідність таких заборон в демократичному суспільстві.

З цих позицій, розглядаючи небезпеки з боку російського кіно- та телеконтенту, звернемося до його характеристики, наданої відомим російським

журналістом А. Бабченком: «Путінська пропаганда дістала з людей всю гидоту, вивернула все найгірше на місце хорошого, дозволила вбивства, ксенофобію, мракобісся, переслідування, цькування, ненависть, агресію, расову нетерпимість... – і це виявилось неймовірно ефективно... Я практично впевнений – жоден «кримнаш» не був би можливий без всіх цих серіалів про ментів, слідчих, вбивства, викрадення, бригади, кілерів, трупаків, «розслідування» про маніяків, про дитячих гвалтівників, про чоловічину в трилітрових банках і чорнуху, чорнуху, чорнуху»¹. Очевидно не випадково ще 2004 року Президент РФ В. В. Путін висловився проти обмежень у трансляції сцен насильства на російському телебаченні, зазначивши, зокрема, що внаслідок такої заборони «постраждає патріотичне виховання неповнолітніх, багато в чому пов'язане з демонстрацією фільмів про подвиги і мужність наших співвітчизників»². Водночас до 2014 року цей кіно- та телеконтент безперешкодно потрапляв в Україну.

Для російського культурного дискурсу характерна пропаганда війни, щоби́льше – війни з Україною. Так, ще 2009 року з'явилася інформація про те, що у РФ почали масово «штампувати» книги про війну з Україною³.

Російський опозиційний журналіст і політик І. Яковенко порівнює російське телебачення з безперервним шоу «Біжи, Україна, біжи!», порівнюючи його з культовим голлівудським бойовиком «Людина, що біжить», де потенційною жертвою є вся країна – Україна⁴.

Очевидно, що російський телеконтент зіграв дуже велику негативну роль у подіях 2014 року на Донбасі. Так, житель Донецька згадує (мовою оригіналу): «Я помню этот «референдум». За несколько дней до этого по одному из российских телеканалов ведущая новостей рассказала, что в Донецке ставят метки на домах русскоговорящих граждан. Мы с женой хихикнули тогда. Какая чушь!.. Потом эту чушь всерьез пересказывали друг другу люди на референдуме... И мы вдруг поняли, что народ массово начал сходить с ума»⁵.

Отже, російський контент, який претендує вважатися культурним, завдав і завдає величезної шкоди національній безпеці України, реально призводить до загибелі людей, тому обмеження його відповідає легітимній меті – забезпеченню

¹ <https://rusmonitor.com/arkadij-babchenko-putinskaya-propaganda-dostala-iz-lyudej-vsyu-mraz.html>.

² http://moral.ru/news/04_1222_Putin_smi.htm.

³ <https://www.segodnya.ua/ukraine/v-rocii-nachali-shtampovat-knihi-o-vojne-c-ukrainoj-153196.html>.

⁴ <http://www.kasparov.ru/material.php?id=54C74DCC1E924>.

⁵ <http://hronika.info/obwestvo/141857-kak-zhivetsya-v-donecke-posle-dvuh-let-v-dnr.html>.

національної безпеки та є необхідною в демократичному суспільстві, оскільки людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, як це зазначено у ч. 1 ст. 3 Конституції України.

Що стосується критерію обмежень – встановлення законом, – то слід зазначити, що українське право й практика пішли шляхом застосування таких заборон (обмежень), як-от: ретрансляції передач російського телерадіомовника; трансляції (поширення) телерадіопродукту виробництва РФ; ввезення з території держави-агресора чи тимчасово окупованої території України видавничої продукції, що може бути розповсюджена на території України; використання певних тем, що шкодять національній безпеці України, у національному телерадіопродукті, в інших ЗМІ, зокрема друкованих. Так, закони України забороняють поширення у будь-який спосіб російського інформаційного й культурного контенту, що містить популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, що виправдовує чи визнає правомірною окупацію території України, а саме: використання телерадіоорганізацій для трансляції телепередач, виготовлених після 1 серпня 1991 року (ЗУ «Про телебачення і радіомовлення», ч. 2 ст. 6), розповсюдження й демонстрування фільмів, що мають зміст за вказаною тематикою (ЗУ «Про кінематографію», ст. 15-1), поширення вказаних матеріалів у друкованих ЗМІ (ЗУ «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», ст. 3) та книжкових виданнях (ЗУ «Про видавничу справу», ст. 28, 28-1). Крім того, нормою ч. 2 ст. 6 ЗУ «Про телебачення і радіомовлення» заборонена трансляція аудіовізуальних творів (фільмів, телепередач, крім інформаційних та інформаційно-аналітичних телепередач), одним із учасників яких є особа, внесена до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці України. Отже, вказані обмеження щодо друкованих матеріалів, аудіо-, відеоматеріалів передбачені законом.

А от у ЗУ «Про інформаційні агентства» щодо сфери діяльності інформаційних агентств відповідні норми так і не внесені, що є недоліком. Тобто, необхідне удосконалення й цього закону в зазначеному напрямку. Адже йдеться про ті самі російські інформаційні агентства та ЗМІ, які масово випускали й випускають брехливі та пропагандистські «новини» антиукраїнської спрямованості (мовою оригіналів): «распятый мальчик», «мать упомянутого распятого мальчика, которую привязали к танку и таскали по площади», «два раба», «обглоданные снегири, в отличие от синичек патриотической расцветки», «пьяные негры танцуют на украинских танках»,

«Яценюк воевал в Чечне и участвовал в пытках и расстрелах российских военнопленных»; «Авдеевку обстреливает украинская армия¹» тощо. Немає жодних підстав дозволяти цим агентствам та ЗМІ легітимно поширювати цю інформацію в Україні.

Слід також зазначити, що Україна та РФ формально є учасниками Європейської конвенції про транскордонне телебачення² (Страсбург, 05 травня 1989 року). Однак РФ не ратифікувала цю Конвенцію і не вважає себе зв'язаною її умовами. Отже, хоча згідно зі ст. 4 цієї Конвенції сторони Конвенції гарантують свободу прийому й не обмежують ретрансляцію на своїх територіях програмних послуг, які відповідають умовам цієї Конвенції, з огляду принципу взаємності, Україна не зобов'язана дотримуватися цієї Конвенції стосовно РФ. Наприклад, відповідно до ч. 9 ст. 13 ЗУ «Про рекламу», трансляція (ретрансляція) реклами, яка міститься у програмах і передачах іноземних телерадіоорганізацій, що транслюються (ретранслюються) на територію України, у тому разі, якщо іноземні телерадіоорганізації НЕ підпадають під юрисдикцію держав – членів ЄС або держав, які ратифікували Конвенцію про транскордонне телебачення, забороняється.

Наукова новизна

Уперше наданий системний аналіз й обґрунтування інформаційного розуміння культури з метою розробки та обґрунтування підходів до прийнятного у демократичних країнах обмеження ворожого інформаційного та культурного контенту в інтересах національної безпеки країни, зокрема, для протидії російським інформаційним війнам проти України.

Висновки

1. Системно розроблено й запропоновано інформаційне розуміння культури, відповідно до якого можна простежити зв'язок відносин у сфері культури, з одного боку, та у сфері інформації – з іншого, на теоретичному рівні, у процесі антропогенезу, у нормативному регулюванні («класичні» інформаційні види діяльності розглядаються як сфера культури; «класичні» види діяльності у сфері культури розглядаються як сфера інформаційної діяльності, що створює єдність принципів правового регулювання інформаційної та культурної діяльності) та у практичній діяльності (інформатизація механізмів поширення культури).

¹ Яка сама це місто контролює і забезпечує там життєдіяльність – прим. авт.

² http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_444.

2. Інформаційне розуміння культури надає можливість застосовувати до сфери художнього самовираження міжнародні демократичні стандарти свободи інформації та її обмежень, особливо в контексті ст. 10 Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року.

3. Інформаційне розуміння культури створює теоретико-правові засади щодо прийняття обґрунтованих рішень щодо обмеження доступу до українського інформаційного та культурного простору інформаційного й культурного контенту Російської Федерації як країни-агресора.

REFERENCES

- Antonova, S.Ye., & Martyniuk, H.F. (2019). Informatsiina bezpeka [Informational security]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 11. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1528>. doi: 10.32702/2307-2156-2019.11.36 [in Ukrainian].
- Antoshkina, V. (2019). Osoblyvosti tlumachennia Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny pid chas zdiisnennia sudochynstva v Ukraini [Features of the Interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Application of the Practice of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice in Ukraine]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 116-123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.116> [in Ukrainian].
- Artemenko, E.V., & ZNornovoy, V.S. (2018). Aktualnye voprosy gosudarstvennoy informatsionnoy politiki po obespecheniiu informatsionnoy bezopasnosti Ukrainy [Actual issues of state information policy on security of Ukraine]. *Internauka, Internal science*, 2. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-2> [in Russian].
- Bohdanovych, V.Yu., Vorovych, B.O., & Marko, Ye.I. (2018). Informatsiina bezpeka yak osnova voiennoi bezpeky derzhavy ta suspilstva [Information security as the basis of military security of the state and society]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universitetu oborony Ukrainy imeni Ivana Chernyakhovskoho, Collection of scientific works of the Center for Military Strategic Studies of the Ivan Chernyakhovsky National University of Defense of Ukraine*, 3, 44-48 [in Ukrainian].
- Holovka, A.A. (2016). Diialnist hromadskykh obiednan v konteksti informatsiinoi bezpeky Ukrainy [Activities of social associations in the context of information security Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 7. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=984> [in Ukrainian].
- Hrubar, N.S. (2019). Informatsiina bezpeka v umovakh stanovlennia hlobalnoho informatsiinoho suspilstva [Information security in the context of the formation of a global information society]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 7. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1461>. doi: 10.32702/2307-2156-2019.7.21 [in Ukrainian].
- Iurynets, Ju, Pyvovar, I., & Pyvovar, Yu. (2018). Problems of Legal Unification of the Concept of "Cultural Values" in Ukrainian and International Legislation. *Advanced Science Letters*, 24(4), 2936-2939. doi: <https://doi.org/10.1166/asl.2018.11098>.
- Jones, E. (2017). The Public Library Movement, the Digital Library Movement, and the Large-Scale Digitization Initiative: Assumptions, Intentions, and the Role of the Public. *Information & Culture*, 52(2), 229-263. doi: 10.1353/lac.2017.0009.
- Kravchenko, T. (2018). Socio-cultural value of television as a screen form of art in shaping the outlook of a young spectator. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv, Bulletin of the National Academy of Art and Culture Leaders*, 4, 295-301. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153093> [in Ukrainian].
- Laemml, W.E. (2017). Paper Dancers: Art as Information in Twentieth-Century America. *Information & Culture*, 52(1), 1-30. doi: 10.1353/lac.2017.0000.
- Panchenko, O.A. (2020). Zakonotvorcha diialnist u sferi natsionalnoi ta informatsiinoi bezpeky [Legislative activities in the field of national and information security]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1594>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.3.7 [in Ukrainian].
- Podolska, Ye.A., Lykhvar, V.D., & Ivanova, K.A. (2005). *Kulturolohiia [Culturology]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Tsentr navch. lit. [in Ukrainian].
- Protopopov, A.I., & Viazovskiy, A.V. (2012). *Instinky cheloveka (popytka opisaniia i klassifikatsii) [Human instincts (attempt to describe and classify)]* (2nd ed.). Yakutsk: Dani Almas [in Russian].
- Shemchuk, V. (2019). Mekhanizm zabezpechennia informatsiinoi bezpeky derzhavy: teoretychno-metodologichni osnovy [Mechanism of Providing Information Security of the State: Theoretical-Methodological Basis]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 51-59. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.51> [in Ukrainian].
- Shevchenko, M.S. (2018). Rol hromadskykh media v pereformatuvanni kulturnoi polityky: ukrainskyi dosvid [The role of public media in reforming of cultural policy: Ukrainian experience]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv, Bulletin of the National Academy of Art and Culture Leaders*, 4, 189-193. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153025> [in Ukrainian].
- Shevniuk, O.L. (2007). *Kulturolohiia [Culturology]* (3rd ed.). Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].

- Shchadylo, O.I. (2018). Osoblyvosti zabezpechennia pryntsyphu svobody v tsyfrovu epokhu [Features of ensuring the principle of freedom in the digital age]. *Internauka, Interscience*, 3. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-3-4675> [in Ukrainian].
- Sytnyk, H.P. (2020). Kontseptualizatsiia "informatsiinoi bezpeky" u konteksti vlastyvosti informatsii yak spetsyfichnoi substansii [The conceptualization of "information security" in the context of properties of information as a specific substance]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 3. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1595>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.3.8 [in Ukrainian].
- Torianyuk, V.M. (2016). Informatsiina bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky derzhavy. Rol ZMI v zabezpechenni informatsiinoho suverenitetu Ukrainy [Information security as a component of national security. The role of the media in ensuring the information sovereignty of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 2, 151-156 [in Ukrainian].
- Verholias, O.O. (2019). Spetsialni informatsiini operatsii v systemi zasobiv protydiv zahrozam natsionalnii bezpetsi Ukrainy [Special information operations in the system of means of counteracting threats to national security of Ukraine]. *Internauka, Interscience*, 4. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-4-5237> [in Ukrainian].
- Vovk, V.M., & Oliinyk, U.M. (2019). Metodolohichni zasady doslidzhennia prava na svobodu dumky, sovisti ta relihii [Methodological Basis of the Study of the Right to Freedom of Thought, Conscience and Religion]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(18), 27-35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27> [in Ukrainian].
- White, L.A. (1943). Energy and the evolution of culture. *American Anthropologist*, 45(3), 1, 335-356. doi: <https://doi.org/10.1525/aa.1943.45.3.02a00010>.
- Wilson, S. (2019). Digital curation projects made easy: a step-by-step guide for libraries, archives and museums. *Archives and Records: The Journal of the Archives and Records Association*, 40(3), 300-302. doi: <https://doi.org/10.1080/23257962.2019.1664427>.
- Yurynets, Yu.L. (2016). Yevropeizatsiia ukrainskoho prava u sferi zabezpechennia kulturnykh prav hromadian: administratyvno-pravovyi vymir [Europeanization of Ukrainian law in the field of ensuring the cultural rights of citizens: administrative and legal dimension]. Uzhhorod: Sabov A.M. [in Ukrainian].
- Zahurska-Antoniuk, V.F. (2020). Politychno-informatsiini bezpekovi mekhanizmy v ukrainskii derzhavnii systemi u konteksti heopolitychnykh zmin [Political-information security mechanisms in the Ukrainian state system in the context of geopolitical changes]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, Public administration: improvement and development*, 2. Retrieved from <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.2.31 [in Ukrainian].
- Zhixian, Yi., Kim, M., & Thompson, A. (2015). Case Study of Collaboration in the Building of China's Library and Information Infrastructure. *Information & Culture*, 50(1), 51-69. doi: 10.1353/lac.2015.0003.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антонова С. Е., Мартинюк Г. Ф. Інформаційна безпека. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1528>. doi: 10.32702/2307-2156-2019.11.36.
- Антошкіна В. Особливості тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та застосування практики Європейського суду з прав людини під час здійснення судочинства в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 116–123. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.116>.
- Артеменко Е. В., Жорновой В. С. Актуальные вопросы государственной информационной политики по обеспечению информационной безопасности Украины. *Интернаука*. 2018. № 2. (Серия «Юридические науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-2>.
- Богданович В. Ю., Ворочич Б. О., Марко Є. І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 3. С. 44–48.
- Головка А. А. Діяльність громадських об'єднань в контексті інформаційної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=984>.
- Грабар Н. С. Інформаційна безпека в умовах становлення глобального інформаційного суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 7. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1461>. doi: 10.32702/2307-2156-2019.7.21.
- Iurynets Ju, Pyvovar I., Pyvovar Yu. Problems of Legal Unification of the Concept of «Cultural Values» in Ukrainian and International Legislation. *Advanced Science Letters*. 2018. Vol. 24. No. 4. P. 2936–2939. doi: <https://doi.org/10.1166/asl.2018.11098>.
- Jones E. The Public Library Movement, the Digital Library Movement, and the Large-Scale Digitization Initiative: Assumptions, Intentions, and the Role of the Public. *Information & Culture*. 2017. Vol. 52. No. 2. P. 229–263. doi: 10.1353/lac.2017.0009.
- Kravchenko T. Socio-cultural value of television as a screen form of art in shaping the outlook of a young spectator. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва*. 2018. № 4. С. 295–301. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153093>.

- Laemmli W. E. Paper Dancers: Art as Information in Twentieth-Century America. *Information & Culture*. 2017. Vol. 52. No. 1. P. 1–30. doi: 10.1353/lac.2017.0000.
- Панченко О. А. Законотворча діяльність у сфері національної та інформаційної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1594>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.3.7.
- Подольська Є. А. Лихвар В. Д., Іванова К. А. Культурологія : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Центр навч. літ., 2005. 392 с.
- Протопопов А. И., Вязовский А. В. Инстинкты человека (попытка описания и классификации). 2-е изд. Якутск : Дани Алмас, 2012. 198 с.
- Шемчук В. Механізм забезпечення інформаційної безпеки держави: теоретично-методологічні основи. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 51–59. doi: <https://doi.org/10.33270/01191702.51>.
- Шевченко М. І. Роль громадських медіа в переформатуванні культурної політики: український досвід. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 189–193. doi: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.153025>.
- Шевнюк О. Л. Культурологія : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : Знання-Прес, 2007. 353 с.
- Щадило О. І. Особливості забезпечення принципу свободи в цифрову епоху. *Інтернаука*. 2018. № 3. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-3-4675>.
- Ситник Г. П. Концептуалізація «інформаційної безпеки» у контексті властивостей інформації як специфічної субстанції. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 3. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1595>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.3.8.
- Торяник В. М. Інформаційна безпека як складова національної безпеки держави. Роль ЗМІ в забезпеченні інформаційного суверенітету України. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 151–156.
- Верголяс О. О. Спеціальні інформаційні операції в системі засобів протидії загрозам національній безпеці України. *Інтернаука*. 2019. № 4. (Серія «Юридичні науки»). doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-4-5237>.
- Вовк В. М., Олійник У. М. Методологічні засади дослідження права на свободу думки, совісті та релігії. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (18). С. 27–35. doi: <https://doi.org/10.33270/02191802.27>.
- White L. A. Energy and the evolution of culture. *American Anthropologist*. 1943. Vol. 45. No. 3. Part 1. P. 335–356. doi: <https://doi.org/10.1525/aa.1943.45.3.02a00010>.
- Wilson S. Digital curation projects made easy: a step-by-step guide for libraries, archives and museums. *Archives and Records: The Journal of the Archives and Records Association*. 2019. Vol. 40. Issue 3. P. 300–302. doi: <https://doi.org/10.1080/23257962.2019.1664427>.
- Юринець Ю. Л. Європеїзація українського права у сфері забезпечення культурних прав громадян: адміністративно-правовий вимір : монографія. Ужгород : Сабов А. М., 2016. 460 с.
- Загурська-Антонюк В. Ф. Політично-інформаційні безпекові механізми в українській державній системі у контексті геополітичних змін. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567>. doi: 10.32702/2307-2156-2020.2.31.
- Zhixian Yi. Kim M., Thompson A. Case Study of Collaboration in the Building of China's Library and Information Infrastructure. *Information & Culture*. 2015. Vol. 50. No. 1. P. 51–69. doi: 10.1353/lac.2015.0003.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2020

Yurynets Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>;

Bielkin L. – Ph.D in Technically, Senior Research Fellow, Lawyer, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8672-8147>;

Bielkin M. – Ph.D in Law, Lawyer, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

Informational Understanding of Culture in the context of Ensuring National Security of a Country

*Information security is an integral part of the country's national security. Under such conditions, there is a natural temptation and even the need to limit enemy information and / or cultural content. In particular, for Ukraine in conditions of Russian aggression, such hostile content is influences of Russian origin. However, such restrictions may be unacceptable, or may be unacceptable by interested parties, in civilized democratic societies. Thus, the **purpose** of the*

*study of the proposed article is a systematic analysis and justification of an informational understanding of culture for the development and justification of approaches to acceptable restrictions in a democratic country of hostile informational and cultural content in the interests of the national security of the country, in particular, to counter Russian information wars against Ukraine. The research **methodology** is based on the methods of documentary analysis and synthesis, comparative analysis, objective truth, which allowed us to systematically trace the approaches to the objective establishment of the relationship between the concepts of «information» and «culture». The study has a comprehensive interdisciplinary nature and is based on knowledge in the field of ethology, anthropology, evolutionism, cultural studies, constitutional and information law. **Scientific novelty.** For the first time, a systematic analysis and justification of an informational understanding of culture is presented with the aim of developing and justifying approaches to acceptable restrictions on hostile informational and cultural content in democratic countries in the interests of the country's national security, in particular, to counter Russian information wars against Ukraine. **Conclusions.** An informational understanding of culture makes it possible to apply international democratic standards of freedom of information and its limitations to the field of artistic expression. Such an understanding of culture creates the theoretical and legal basis for making informed decisions regarding the restriction of access to the Ukrainian information and cultural space of the information and cultural content of the Russian Federation as an aggressor country.*

Keywords: information; culture; communication of individuals; information exchange; artistic expression; freedom of expression.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02201901.109>

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Логічні засоби оптимізації слідчої діяльності

Метою статті є пошук логічних засобів підвищення ефективності аналізу слідчих версій, доказових матеріалів і свідчень, а також системне розроблення технології використання таких засобів у практичній діяльності слідчих. **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання окресленої проблеми в сучасній літературі. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано в процесі розроблення логіко-евристичних стратегій та алгоритмів оптимізації розслідування. **Наукова новизна.** На підставі методологічного інструментарію сучасної логіки в статті розроблено алгоритм оптимізації розслідування правопорушень, який надає можливість систематизувати евристичні й пошукові процеси в цій сфері діяльності. Крім того, запропоновано низку рекомендацій щодо технології ефективного застосування зазначеного алгоритму в слідчій практиці. **Висновки.** У статті обґрунтовано, що в поєднанні зі знаннями й досвідом у криміналістичній та оперативно-розшуковій сферах методи логічного аналізу відкривають широкі можливості щодо підвищення ефективності слідчої діяльності. Зокрема, методика, що ґрунтується на логіко-евристичних стратегіях розслідування й алгоритмах «фільтрації» версій на підставі достовірних даних, є дієвим засобом систематизованого звуження пошукового діапазону в процесі планування та проведення слідчих дій. Така методика може бути підґрунтям для розроблення аналітичних стратегій оцінювання достовірності й достатності матеріальних доказів і свідчень.

Ключові слова: методологія слідчої діяльності; ефективність слідчих дій; оптимізація розслідування; логіка розслідування; логічний аналіз версій; логічні критерії доказовості; технологія логічної організації розслідування.

Вступ

Проблематика, пов'язана з дослідженням чинників оптимізації слідчої діяльності, вочевидь, не потребує обґрунтувань її актуальності. Причому переважна більшість досліджень у цьому напрямі зосереджена на нормативно-регулятивних, процесуальних, криміналістичних, оперативно-розшукових, спеціально-тактичних й інших аспектах юридичної теорії та практики. Водночас на тлі таких безсумнівно значущих досліджень існує надто мало робіт, присвячених аналізу саме логічних засобів згаданої оптимізації. Зазвичай у сучасній літературі представлено узагальнення щодо класифікації методів розслідування правопорушень (Chornous, 2017), аналіз базових принципів організації слідчої діяльності (Kolodina, 2019), проблеми оптимізації прийняття тактичних рішень у процесі розслідування (Bululukov, 2016), проблеми й напрями вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності (Shevchuk, 2017), методика збирання та підстави оцінювання доказів у процесі такої діяльності (Zinchenko, 2019; Tiaglo, 2018; Shaptala, 2019; Shulhin, 2019) тощо. Причому чимало дослідників цих питань доходять висновку, що, крім наукових узагальнень досвіду практичної діяльності слідчих, потребують розроблення проблеми використання в цій сфері теоретико-модельного й евристичного підходів (Shevchuk, 2017; Fahsing, 2016; Kolodina, 2019). Зокрема, ідеться про необхідність створення

загальної теорії та методології слідчої діяльності, які ґрунтувалися б на результатах застосування методу формалізації (насамперед логічної) як засобів гарантування об'єктивності й узагальнованості їхніх засад (Kravchuk, 2019).

Мета і завдання дослідження

З огляду на зазначене, метою викладеного в цій статті дослідження є пошук логічних засобів оптимізації розслідування правопорушень в аспекті підвищення ефективності аналізу слідчих версій, доказових матеріалів і свідчень. Для цього передбачено вивчення основних напрямів дослідження такої проблематики в сучасній науковій літературі, побудова й обґрунтування алгоритму застосування логіко-методологічного інструментарію для забезпечення раціональної системності слідчих дій та окреслення технології використання згаданого алгоритму в практичній діяльності слідчих.

Виклад основного матеріалу

Оптимізацією певної діяльності є забезпечення максимально можливого підвищення її ефективності в аспекті досягнення її цільових результатів. Водночас коефіцієнт згаданої ефективності (E) визначається відношенням ступеня такої результативності (P) до здійснених затрат (матеріальних, енергетичних, часових та ін.) (3):

$$E = P / Z$$

Очевидно, що результативність одних і тих самих ресурсів істотно залежить від способу організації діяльності, до якої вони залучені. Причому серед таких способів найбільш раціональним (тобто оптимальним) вважатиметься той, за якого кожна одиниця затрат забезпечуватиме найвищі результати, а, отже, дозволить досягти поставленої мети найменшими зусиллями.

Коли ж ідеться про слідчу діяльність, то її оптимізація передбачає збільшення ефективності форм і методів розкриття правопорушень. Для цього потрібна така її організація, котра б уможлиблювала раціональнішу системність й оперативність збору інформації по справах, висування й аналізу слідчих версій, оцінки наявних доказів, кваліфікації протиправних дій тощо. Адже при безсистемному (хаотичному) підході, коли пошук здійснюється, так би мовити, «навмання», не оминаючи багатьох «тупикових» шляхів, найчастіше втрачається той дорожочинний час, з плином якого стрімко згасають шанси на розкриття справи. Тож з метою раціоналізації згаданої діяльності вбачається за доцільне звернення до логіко-аналітичних засобів, за допомогою яких можна було б окреслити методологічні основи підвищення ефективності слідчих дій.

Зазначимо, що через низку труднощів застосування класичної дедуктивної логіки до аналізу міркувань у процесі розслідування у цьому відношенні здебільшого апелюють до індуктивно-ймовірнісних засад, на підставі яких обґрунтовуються стандарти слідчої діяльності та алгоритми її оптимізації (Enoch, Fisher, & Spectre, 2012; Tiaglo, 2018; Dagan, 2018; McCann, 2016; Smith, 2018). Проте такі стандарти нерідко призводять до низки парадоксів (Pardo, 2019) і до того ж індуктивно-ймовірнісні міркування найчастіше не відзначаються доказовою силою. Тож розробка алгоритмів оптимізації слідчої діяльності передбачає пошук шляхів доцільного поєднання таких міркувань з дедуктивними принципами обґрунтування.

Насамперед згадаємо, що на стадії попереднього слідства здійснюється збір фактичних даних, на підставі яких уможлиблювалося б формулювання, бодай найбільш загальних версій щодо гіпотетичної картини розслідуваного правопорушення. Адже одні й ті самі наслідки останнього (зафіксовані у таких даних) можуть бути спричинені різними констеляціями чинників й обставин. Однак вести мову про вирішеність слідчої справи можна лише тоді, коли зібрана доказова база є достатньою для *однозначних* відповідей на її ключові питання (оскільки в іншому разі висновки слідства піддаватимуться цілком обґрунтованим сумнівам). Відповідно, у подальшому ході розслідування пошук додаткової фактичної інформації має бути

спрямованим на мінімізацію потенційних варіантів картини розслідуваного правопорушення (аж до єдино можливого способу її відтворення, узгоджуваного з зібраною доказовою базою).

З логіко-семантичного огляду, будь-яка первинна (найбільш загальна) версія є множиною (найчастіше – доволі широкою) тих можливих ситуацій, у які «вписуються» наявні фактичні дані по справі. Скажімо, якщо зафіксовані наслідки вчиненого вбивства дозволяють висунути низку таких загальних версій, як «вбивство з корисливих мотивів», «вбивство з метою помсти», «вбивство на ґрунті ревності» тощо, то, зрозуміло, що кожна з них охоплює численну множину своїх потенційних варіацій, котрі відрізнятимуться за своїми суб'єктивними й об'єктивними складовими, а також за їхніми можливими комбінаціями. Проте такі множини можуть бути суттєво звуженими внаслідок систематизованої «логічної фільтрації» тих гіпотетичних картин вчинення протиправного діяння, що несумісні з перевіреними даними, а також шляхом логічного поглинання більш загальних версій їхніми специфікаціями, конкретнішими за змістом та значно меншими за обсягом.

Розглянемо ці логіко-методологічні засоби детальніше. Почнемо з того, що залежність ймовірнісної оцінки версії V від наданого свідчення E визначається відомою теоремою Бейєса:

$$P(V/E) =$$

Тут вираз $P(V/E)$ означає ймовірність версії V за умови свідчення E; – ймовірність сумісності V та E (тобто шанси їх синхронного підтвердження), а $P(E)$ – апіорна ймовірність підтвердження самого свідчення E. Тобто ймовірність підтвердження V за умови E залежить від того, яку частку в множині ситуацій, що підтверджують E, займає множина випадків, у яких V і E підтверджуються одночасно. Якщо, наприклад, 15 % чоловічого населення мікрорайону Н. досягли пенсійного віку, то ймовірність того, що випадково вибраний мешканець чоловічої статі, що проживає у цьому мікрорайоні, виявиться пенсіонером, складає 0,15.

У тому разі, коли області визначення V і E (тобто множини випадків, у яких, відповідно, підтверджувалися б версія V та свідчення E) не перетинаються (у символічному запису $\varphi_T(V) \cap \varphi_T(E) = \emptyset$), = 0, а, отже, і ймовірність істинності версії V за умови свідчення E також становитиме 0. Тож таке свідчення дозволяє обґрунтовано відхилити цю версію (як, скажімо, у випадку відсутності серед працівників деякого підприємства осіб, що мають судимість, можна відкинути припущення про наявність судимості у громадянина К. на підставі свідчення, відповідно до якого К. є працівником цього закладу).

Щойно розглянутий принцип може бути покладений в основу вироблення алгоритму систематизованої мінімізації версій і поетапного звуження сфери пошуку єдино прийняттого

рішення в слідчій справі. Для цього уявімо, що на підставі даних попереднього розслідування було висунуто декілька загальних версій, одна з яких – V_i – охоплює доволі широку множину можливих ситуацій $\Phi_T (V_i)$. Нехай також відомо, що обставина O_1 є важливою у розслідуваній справі; тож подальший хід слідства варто спрямувати на встановлення наявності чи відсутності зазначеної обставини. Причому в обох випадках (як у разі підтвердження наявності O_1 , так і у разі її спростування) пошуковий діапазон $\Phi_T (V_i)$ буде істотно звужено: за умови підтвердження O_1 «відпаде» та частина цього діапазону, що передбачає відсутність O_1 у контексті V_i ; якщо ж O_1 буде спростовано, то $\Phi_T (V_i)$ зменшиться внаслідок відхилення тієї його частини, що передбачає наявність даної обставини. Наприклад, якщо в процесі подальшого слідства підтвердиться, що смертельний удар жертві було нанесено шульгою, то будуть відхилені всі варіанти за участю вбивці-правші, і навпаки.

Аналогічно здійснюватиметься подальше скорочення пошукового діапазону на наступному етапі після з'ясування наявності чи відсутності обставини O_2 тощо. Причому за цю обставину доцільно обирати таку, що зрідка трапляється в залишковому (звуженому після «фільтрації» обставиною O_1) пошуковому діапазоні. Адже тоді підтвердження O_2 дозволятиме «відсікати» тим більшу частину ситуацій, несумісних з O_2 , чим меншою є частка можливих випадків розвитку розслідуваної події, котрі узгоджуються з цією обставиною. Або ж, навпаки, якщо обставина O_2 поширена на більшість таких випадків і вдається довести її несумісність з певними вже перевіреними фактами, то разом з O_2 «відпадатиме» й уся ця більша частина сфери пошуку, суттєво мінімізуючи останню.

До речі, не так вже й рідко трапляються випадки, коли виявлені та ретельно перевірені нові обставини справи дозволяють відхилити не лише частину області визначення певної загальної версії, заснованої на даних попереднього розслідування, але й усю цю версію загалом. Такі ситуації можуть бути пов'язані як з виявленням нових фактів, логічно несумісних з ключовими ознаками такої версії, так і з можливими фальсифікаціями попередніх експертиз (на жаль, «людський чинник» та суб'єктивну зацікавленість учасників слідчо-процесуальних дій не варто виключати).

Показовою є одна з «резонансних» справ, фігурантом якої був суддя, що, керуючи автомобілем у стані сильного алкогольного сп'яніння, виїхав на смугу зустрічного руху та здійснив наїзд на мотоцикліста, унаслідок чого той помер на місці ДТП. Причому, використовуючи свій службовий статус і позаслужбові зв'язки, винуватцю події вдалося сфабрикувати фальшиві доказові матеріали. Зокрема, це був висновок

судмедекспертизи про нетверезість водія мотоциклу, а також документальна фіксація даних про спричинене зіткненням взаємне розташування автомобіля, мотоцикла й тіла загиблого мотоцикліста, котре б свідчило на користь версії про наїзд останнього на припаркований біля тротуару зустрічної смуги автомобіль судді.

Це дало підстави адвокату підсудного опротестувати звинувачення. Адже, згідно з дією презумпції невинуватості, вина вважається доведеною, якщо за наявної доказової бази не будуть прийнятими інші версії розвитку подій, в контексті яких підозрюваний потенційно міг би бути непричетним до скоєння даного правопорушення. У розглядуваному ж випадку на перший план висувалася саме одна з таких версій. До того ж на її користь свідчила відсутність сліду від гальмування автомобіля, що схилило суд до прийняття позиції захисту, згідно з якою винуватцем зіткнення був саме мотоцикліст.

Однак представник державного обвинувачення, з огляду на те, що й до цього випадку підсудний неодноразово був помічений у керуванні автомобілем наїждитку (уникаючи належної відповідальності), наполіг на додатковому розслідуванні цієї справи. Під час такого розслідування було з'ясовано, що відсутність гальмівного сліду була зумовлена саме відсутністю належної реакції п'яного водія: він навіть не помітив свого виїзду на смугу зустрічного руху й практично не загальмував у момент зближення з мотоциклом. Версію ж захисту стосовно того, що автомобіль судді стояв, а не рухався назустріч мотоциклістові, було спростовано через її очевидну суперечність фактові (котрий, до речі, чомусь не фігурував у справі при першому її розгляді), згідно з яким слід від охолоджуючої рідини, вилитої з пробитого радіатора автомобіля, простягався позаду нього на кілька десятків метрів. Також проти цієї версії свідчили залишені на проїзній частині сліди уламків мотоциклу, що були виявлені під днищем автомобіля та позаду нього.

Нарешті, поспіхом готуючи фальшивий акт судмедекспертизи, його автори (мабуть, для більшої «переконливості») поставили такий індекс концентрації алкоголю в крові мотоцикліста, який не існував у практиці жодного з експертів, які були долучені до розслідування цієї справи. Тож низка логічних суперечностей, що впливали як з версії захисту, так і з наданої ним доказової бази, стали свідченням навмисної фальсифікації справи й сприяли виявленню об'єктивної істини у подальшому слідстві.

Ще одним логічним засобом оптимізації слідчих дій є, як вже згадувалося, систематичне упорядкування версій шляхом своєчасного поглинання так званих «версій-консеквентів» (тобто таких, що є дедуктивними наслідками

інших версій). Скажімо, якщо версія V_2 логічно випливає з версії V_1 ($V_1 \rightarrow V_2$), то V_2 поглинається V_1 , тож її можна не враховувати у подальшому аналізі.

Це зумовлено такими обставинами. По-перше, у разі $V_1 \rightarrow V_2$ перша є вужчою за своєю областю визначення (обсягом множини підтверджуючих ситуацій), ніж друга: $\varphi_T(V_1)$ є підмножиною $\varphi_T(V_2)$. Так, наприклад, твердження В – «Дії підозрюваного П. є протиправними» логічно випливає з твердження А – «Дії підозрюваного П. можна кваліфікувати як посадовий злочин», оскільки $\varphi_T(A)$ – множина можливих ситуацій, що підтверджують істинність А, є підмножиною $\varphi_T(B)$ – відповідної області визначення В. Тож кожен випадок, що потрапляє в множину посадових злочинів, автоматично є елементом ширшої множини протиправних дій. Аналогічне співвідношення є між областями визначення версій V_1 та V_2 . Однак в процесі розслідування правопорушень нас цікавить не розширення, а навпаки – звуження обсягу сфери пошуку.

По-друге, згідно із законом обернено пропорційного відношення між логічним обсягом та змістом інформації, версія V_1 , будучи інтерпретованою на вужчій об'єктній області, ніж версія V_2 , є багатшою у змістовно-інформаційному плані й включає до свого контексту ключові ознаки більш загальної версії V_2 (а, отже, логічно поглинає останню). Як от у щойно наведеній аналогії, твердження А (щодо наявності ознак посадового злочину у діях підозрюваного П.) іманентно включає ознаки істинності твердження В (стосовно протиправного характеру дій П.), оскільки будь-яка злочинна дія відзначається таким характером. Відповідно, маючи більш конкретизоване твердження А, можна знехтувати значно абстрактнішим твердженням В, досягаючи тим самим збільшення концентрації кваліфікаційної характеристики дій П. Подібним чином, нехтуючи формулюванням версії V_2 , яка поглинається версією V_1 (за умови $V_1 \rightarrow V_2$), ми раціоналізуємо логічний аналіз розслідуваної справи, з одного боку, у напрямку зростання інформативності досліджуваних версій, а з іншого – у напрямку мінімізації пов'язаних із ними пошукових областей.

Ефективність пошукового алгоритму, заснованого на розглянутих вище принципах логічної «фільтрації» та логічного поглинання, можна продемонструвати на досить простій ситуаційній моделі, яка з будь-якого погляду аналогічна слідчому процесові. Уявімо, наприклад, що нам належить розгадати задумане кимось число: при цьому той, хто його задумав, повідомив нам лише те, що воно є двозначним парним натуральним числом (будемо вважати цю інформацію аналогом даних попереднього

розслідування). Для отримання додаткової інформації ми можемо запитувати нашого співрозмовника виключно про кратність цього числа (тобто, на які числа воно ділитиметься без остачі). До речі, у цій ситуаційній моделі наші можливості поповнення відомостей про шукане число обмежено такими «побічними» його ознаками, оскільки у реальній слідчій практиці ми маємо справу здебільшого з непрямими доказами.

Почнемо з того, що свідчення про «двозначність», «натуральність» та «парність» шуканого числа дозволяють висловити таку загальну версію, що дане число знаходиться в діапазоні 40-а парних натуральних чисел (від 10 до 98 включно, оскільки решта чисел «відфільтровуються» вихідними даними). Далі, знаючи те, що будь-яке число можна подати у вигляді добутку простих чисел (тобто таких, які не розкладаються на інші множники), взятих у деякому натуральному степені ($2^k \cdot 3^l \cdot 5^m \cdot 7^n \dots$), ми запитуємо, чи ділиться це парне число не тільки на 2, але й на 2^2 . Отримавши ствердну відповідь, можна, по-перше, «відкинути» з пошукового діапазону всі ті парні числа, що не діляться на 4 (тобто на 2^2), і, по-друге, поглинути версію про парність шуканого числа більш конкретною та звуженою версією про його подільність на 4. Причому сфера пошуку зменшиться майже вдвічі – з 40 до 22 чисел, що відповідатимуть розширеним свідченням.

Після заперечної відповіді на запитання про подільність цього числа на 2^3 , ми отримуємо можливість додаткового скорочення пошукового діапазону, вилучивши з нього всі числа, що діляться на 8 (тобто 2^3). Таким чином, це ще одне подвійне скорочення: з 22 чисел залишаться 11.

Про кратність шуканого числа 2^4 навіть не варто запитувати, оскільки за такої умови воно б ділилося і на 2^3 ; а це, як з'ясувалося, не відповідає дійсності. Тож переходимо до наступного простого числа (яким є число 3), ставлячи відповідне запитання нашому співрозмовникові. Нехай останній відповів, що задумане ним число ділиться на 3. Тоді можна упорядкувати наявну інформацію, звівши її до ще більш концентрованої версії про те, що це число є кратним 12 (раз воно ділиться одночасно на 4 і на 3). Ця версія поглинати всі попередні більш загальні та об'ємні версії (щодо подільності цього числа на 2, на 2^2 , на 3) та звужить область пошуку до 8 варіантів.

Негативна відповідь на запитання про подільність цього числа на 3^2 дозволить додатково відхилити з попереднього пошукового обсягу ще й 2 числа, кратні 9 (36 та 72), залишивши тим самим 6 варіантів: 12, 24, 48, 60, 84 та 96. Відповідно, про кратність задуманого числа трійці у вищих степенях запитувати вже недоречно (інакше воно б ділилося і на 3^2).

Зрештою, отримавши ствердну відповідь на запитання про подільність цього числа на 5, ми можемо однозначно стверджувати, що було задумано число 60 (як єдине у щойно звуженому пошуковому діапазоні число, що є кратним п'яти).

Отже, як бачимо, застосування описаного логіко-аналітичного алгоритму дозволяє суттєво спростити та систематизувати процедури, пов'язані з певними пошуковими діями. Причому, звичайно ж, кожна сфера, у якій здійснюються такі операції, має свою специфіку, котру необхідно враховувати поряд з окресленими вище загальнометодологічними засадами. Зокрема, коли йдеться про практику розслідування правопорушень, варто зважати на те, що, на відміну від більшості об'єктів наукового пізнання, тут велику роль може відігравати так званий «суб'єктивний фактор» (людські емоції, інтереси, мотиви тощо). Тож у цій царині окрім об'єктивної інформації нерідко доводиться стикатися з різноманітними виявами лжесвідчень, фальсифікацій, блефу тощо. Перед нами постають не статичні об'єкти, а доволі динамічні картини подій, котрі часто дуже важко осмислювати з огляду на ті логічні принципи, що передбачають синхронічну оцінку аналізованих ситуацій.

Водночас зазначені обставини не є приводом для песимістичних висновків щодо значущості логічних методів в аспекті оптимізації слідчої діяльності. Адже, скажімо, існують вельми дієві логічні засоби виявлення невідповідностей і фальсифікацій у свідченнях (так звані «логічні пастки» для хибної чи свідомо спотвореної інформації). Що ж стосується згаданого «дисонансу» між динамізмом реальної картини правопорушення та «статичністю» логічних принципів і схем, то таку картину завжди можна подати як певну множину синхронічних зрізів (на кшталт окремих кадрів кінематографічної плівки), до кожного з яких ці логічні засоби є цілком застосовними.

Проілюструємо деякі з особливостей застосування описаного евристичного алгоритму побудови стратегії слідчої діяльності на матеріалах фрагментів однієї з кримінальних справ, розслідування якої, до речі, було надто затягнуте у часі через недостатню компетентність слідчого, що її вів, і тим самим мало не «зависло» взагалі. Цю справу було порушено за фактом смерті гр. С., тіло якого було знайдено у дворі багатоповерхового будинку, де мешкав потерпілий. Розташування тіла й характер отриманих ним травм свідчили про його падіння з вікна власної квартири, що знаходилась на восьмому поверсі.

Після першого ж огляду місця події слідчий, не знайшовши жодних слідів боротьби у квартирі С., вирішив швидко закрити цю справу через «очевидність ознак самогубства». Його міркування були такими: 1) смерть С. може пояснюватися

лише трьома альтернативними базовими версіями: а) нещасним випадком; б) самогубством; в) вбивством (навмисним чи з необережності); 2) якби це було вбивство, то у квартирі мали б залишитись бодай якісь сліди боротьби чи безладу, спричиненого нападом на жертву; 3) якби це був нещасний випадок (а такий теоретично міг статися, з огляду на чималий вміст алкоголю в крові потерпілого), то, мимовільно випавши з вікна (а не вистрибнувши чи будучи виштовхнутим), його тіло мало б зачепити вмонтований під ним кондиціонер; однак жодних слідів такого зіткнення не виявлено. Тож, на думку слідчого, це було «типове самогубство».

Проте, як слушно зауважує з цього приводу Р. Жіро, «перше правило при розслідуванні справ зі смертельними наслідками має полягати у тому, щоб розглядати версію про самогубство в останню чергу, коли будуть підстави для відхилення інших версій, зокрема про вбивство» (Girod, 2015, p. 9). Адже, як переконає досвід, людина полишає цей світ найчастіше не з власної волі. Тож, якщо ретельніше проаналізувати розглядувану справу, то «фільтрація» суперечливих версій мала б бути дещо іншою.

По-перше, тіло жертви лежало на асфальті долілиць, тоді як на голові потерпілого також було розсічення від удару тупим предметом, яке не могло бути спричинене падінням (судячи з його локалізації ближче до потиличної частини, а також на підставі інших трасологічних ознак). До того ж на голові, одязі та за коміром потерпілого виявлено численні дрібні залишки скла від розбитої пляшки, що свідчило про можливе оглушення жертви перед тим, як викинути її з вікна.

По-друге, у разі самогубства, С. радше стрибнув би з балкона (принаймні, це був значно «зручніший» спосіб), а те, що тіло було знайдено навпроти вікна, схиляє до припущення про намагання справжнього винуватця події приховати свою участь у ній. Адже в процесі скидання тіла потерпілого з балкона, його значно ймовірніше могли помітити випадкові свідки.

По-третє, на підвіконні не було слідів від ніг чи взуття С., котрі б свідчили про те, що він самостійно виліз на нього, а не був кимось виштовхнутий.

Ці обставини спонукали до повернення справи на дослідження, під час якого справу було перекваліфіковано з самогубства на вбивство.

Тож, як бачимо, однією з найсуттєвіших особливостей слідчої діяльності є те, що не всі значущі для розслідування обставини можуть бути виявлені одразу (та й помічені взагалі). Окрім того, навіть будучи очевидними, вони можуть по-різному тлумачитися різними суб'єктами слідчої діяльності.

Нарешті, не будь-які свідчення можна впевнено вважати достовірними, а ті, що навіть є такими, найчастіше не є достатніми для строго однозначного висновку у справі. Відповідно, оптимізація такої діяльності передбачає насамперед максимально можливе звуження області пошуку рішення у тому чи іншому аспекті справи шляхом відхилення усіх тих його потенційних варіантів, які неможливо узгодити з системою перевірених даних у розслідуваній справі.

Так, після зведення набору загальних версій щодо причин смерті С. до версії про його вбивство постала необхідність її специфікації в аспекті суб'єктивних й об'єктивних характеристик, здійснювана на підставі додаткових достовірних даних. У випадку розглядуваної справи, відсутність ознак зламу замка вхідних дверей та слідів його відкривання за допомогою відмички свідчили про те, що хазяїн сам впустив убивцю до свого помешкання. Отже, очевидно, що вони були добре знайомі. З квартири С. не було вилучено ніяких цінних речей, що відхилило версію вбивства з метою пограбування. Це суттєво звужувало версійний діапазон, висуваючи на перший план припущення про вбивство на ґрунті особистого конфлікту та поглинаючи усі більш загальні версії, шляхом логічного перехресування яких це припущення було утворене.

Далі інформацію про коло достатньо близького оточення потерпілого було отримано шляхом аналізу його телефонних контактів. Остання телефонна розмова С. відбулася з його колегою К. за дві години до загибелі С., а відслідковування динаміки переміщень цього абонента засвідчило про його перебування за адресою, де мешкав потерпілий, яке збігалось з орієнтовним часом смерті С. Ці обставини дозволяли розглядати К. як найбільш імовірного підозрюваного в цій справі. І хоча, звичайно ж, вони не були достатніми для однозначного висновку про його причетність до розслідуваного вбивства, вони відіграли вирішальну роль у визначенні найбільш конструктивної стратегії подальших слідчих дій.

Під час допиту підозрюваний К. заперечував свою вину, апелюючи до «логіки здорового глузду»: мовляв, вони домовилися з С. про зустріч для обговорення умов погашення грошового боргу, який С. був винен К.; однак це була не та сума, через яку йдуть на вбивство; тим більше, бажаючи повернення своїх грошей, К. не мав резону вбивати свого боржника. Тож, узгодивши їхні фінансові питання, вони, трохи випивши «за взаєморозуміння», мирно розійшлися.

На перший погляд, начебто цілком прийнятна картина. Проте після детальнішого її аналізу

постала низка питань, на які К. не спромігся дати несуперечливих відповідей. По-перше, якщо за часово-просторовими параметрами своєї локалізації (відслідкованої за номером його мобільного телефону) він мав бути принаймні свідком події (адже було зафіксовано, що К. пішов з її місця вже після падіння С.), то чому він не повідомив про цей факт органи поліції? По-друге, чому на місці події не виявилось пляшки з-під коньяку, який вони пили, та келиха з відбитками пальців К.? Адже, якби С. насправді зважився на самогубство, то навряд чи перед його здійсненням він подбав би у такий спосіб про забезпечення алібі К. По-третє, як інакше можна пояснити свіжі залишки крові К. у щілинах паркету квартири С., аніж так, що підозрюваний намагався ретельно знищити усі сліди злочину, але, вірогідно, прибираючи друзки розбитої об голову потерпілого пляшки, порізався об скло? Тим більше, що на долоні підозрюваного насправді був слід від недавнього порізу. Тож, попри намагання підозрюваного заплутати слідство завідомо хибними свідченнями, їх логічний аналіз на підставі ретельно перевірених фактів дав змогу переконатися у їхній неправдивості й, відповідно, зміцнив думку слідства щодо справжніх причин такого приховування істини.

Не вдаючись до нюансів подальшого розгортання слідчих дій у цій справі, зауважимо лише про той логічний принцип, згідно з яким у процесі розслідування вдалося, так би мовити, «дотиснути» підозрюваного сукупним «тягарем» зібраних проти нього доказів. Очевидно, що з огляду на аксіоматичний закон виключеного третього, будь-яка версія може відповідати чи не відповідати дійсному стану речей, а, отже, вважатиметься або істинною, або хибною. Тому сума ймовірностей припущень стосовно істинності та хибності будь-якої версії становитиме 1 (що означає безсумнівну істину):

$$P(V) + P(\neg V) = 1.$$

Цей закон є справедливим і для суми ймовірностей таких припущень, оцінюваних на підставі певної гами свідчень $\Gamma(E_i)$:

$$P(V/\Gamma(E_i)) + P(\neg V/\Gamma(E_i)) = 1.$$

З останнього виразу отримуємо формулу ймовірнісної оцінки версії V за умов наявних свідчень $\Gamma(E_i)$:

$$P(V/\Gamma(E_i)) = 1 - P(\neg V/\Gamma(E_i)).$$

Тобто свідчення $\Gamma(E_i)$ тією мірою посилюють переконаність в істинності версії V , якою вони послаблюють гіпотезу щодо її хибності. Тож що менш імовірно за таких свідчень буде припущення про хибність V (яке охоплює множину усіх несумісних з версією V сценаріїв розвитку подій), то ближчим до 1 (істини) буде підтверджувальність V цими свідченнями. Наприклад, якщо з колоди, яка

налічує 36 карт, хтось примудряється 4 рази поспіль витягнути одну й ту саму карту (ретельно перетасовуючи колоду після кожної спроби), то ймовірність випадкового збігу таких подій становитиме $(1/36)^4 = 1/1679616$. Тобто версія щодо відсутності будь-якого шахрайського втручання у суто об'єктивну «гру випадку» буде практично неймовірною, а, отже, майже не лишатиметься сумнівів стосовно протилежної версії.

«Зламавшись» під тиском непорушної констеляції доказів, підозрюваний К. (у згадуваній вище кримінальній справі) все ж таки зізнався, що, доволі захмелілі, вони почали сваритися. На пікові емоцій, намагаючись якомога болючіше зачепити К., С. вдався до принижень чоловічої гідності підозрюваного (посилаючись на скарги дружини К., з якою у С., за його словами, уже досить тривалі стосунки). Саме в цей момент С. підвівся й потягнувся за цигарками, що лежали на полиці позаду нього, а К., спалахнувши від люті, вдарив його пляшкою та спробував інсценувати самогубство С.

Таким чином, теоретико-методологічний аспект планування та проведення слідчої діяльності є одним з найсуттєвіших її компонентів. Тож важко не погодитись з такими застереженнями: «Кожен, хто свідомо висуває звинувачення, не будучи достовірно переконаним у винуватості особи, ... чи закриває справу, яка насправді не є вирішеною, є гіршим за злочинця, котрого він випускає на волю. Належне розслідування є непорушним стандартом для юридичної професії та має стати перепорою для правопорушень.

Неспроможність теоретично планувати розслідування справи та вирішувати її логічно обґрунтованим шляхом є професійно недбалим, некоректним, неетичним та аморальним» (Girod, 2015, p. 8).

Наукова новизна

На підставі методологічного інструментарію сучасної логіки в статті розроблено алгоритм оптимізації розслідування правопорушень, який дозволяє систематизувати евристичні та пошукові процеси у цій сфері діяльності. Також запропоновано низку рекомендацій щодо технології застосування такого алгоритму в слідчій практиці.

Висновки

Поряд зі знаннями та досвідом у криміналістичній та оперативно-розшуковій сферах методи логічного аналізу відкривають широкі можливості в аспекті підвищення ефективності слідчої діяльності. Зокрема, методика, що ґрунтується на логіко-евристичних стратегіях розслідування та алгоритмах «фільтрації» версій на підставі достовірних даних, є дієвим засобом систематизованого звуження пошукового діапазону в процесі планування та проведення слідчих дій. Крім того, така методика може бути підґрунтям для розроблення аналітичних стратегій оцінки достовірності й достатності матеріальних доказів і свідчень.

REFERENCES

- Bululukov, O. (2016). Optymizatsiia taktychnyh rishen: subiektyvna ta obiektyvna obumovlenist [The optimization of tactical decisions: subjective and objective conditionality]. *Problemy zakonnosti, Legality Issues*, 133, 166-177. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.133.70650> [in Ukrainian].
- Chornous, Yu. (2017). Metodolohichni zasady kryminalistychnoho zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv [Methodological principles of forensic support of criminal investigation]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 1(13), 63-75. Retrieved from <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/351> [in Ukrainian].
- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(02), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Enoch, D., Fisher, T., & Spectre, L. (2012). Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*, 40(3), 197-224.
- Fahsing, I. (2016). *The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations*. Univ. of Gothenburg.
- Girod, R. (2015). *Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations*. N.Y.: CRC Press.
- Kolodina, A. (2019). Evrystychnyi pidkhid do pobudovy metodyky rozsliduvannia: aktualni pytannia [Heuristic approach to constructing the techniques of investigation: actual issues]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava, Scientific herald of public and private law*, 2(3), 142-149. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.22> [in Ukrainian].
- Kravchuk, O. (2019). Formalizatsiia informatsiinoho mehanizmu derzhavnogo upravlinnia u sferi okhorony hromadskoho poriadku (na prykladi rozsliduvannia zlochyniv) [Formalization of informational mechanism of state governing in the field of common order (on the example of crime investigation)]. *Visnyk Derzhavnogo universytetu "Zhytomyrska politekhnikha", Bulletin of Zhytomyr Polytechnic State University*, 1(87), 185-189. doi: [https://doi.org/10.26642/jen-2019-1\(87\)-185-189](https://doi.org/10.26642/jen-2019-1(87)-185-189) [in Ukrainian].

- McCann, M. (2016). Preface to *The New Legal Realism*. (Vols. 1-2). Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99:233, 233-290.
- Shaptala, N. (2019). Vnutrishnie perekonannia pid chas otsinky dokaziv u konstytutsiynomu sudovomu protsesi [Inner conviction during the evaluation of evidence in a constitutional trial]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoyi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1(110), 22-28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22> [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. (2017). Problemy vdoskonalennia nauково-tehnichnoho zabezpechennia slidchoi diialnosti [Problems of scientific and technical support's improvement of investigative activity]. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu, Issues of counteraction to criminality*, 33, 108-122 [in Ukrainian].
- Shulhin, S. (2019). Dostatnist dokaziv yak pidstava pryiniattia protsesualnykh rishen slidchym ta prokurorom [Sufficiency of evidence as a basis for the adoption of procedural decisions by the investigator and prosecutor]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, The law and the state administration*, 2(35), 2, 109-116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16> [in Ukrainian].
- Smith, M. (2018). When does evidence suffice for conviction? *Mind*, 127(508), 1193-1218.
- Tiaglo, A. (2018). O standartakh dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- Zinchenko, V. (2019). Dostatnist dokaziv u khodi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia [The sufficiency of evidence during the completion of a pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 4, 237-240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Булулуков О. Оптимізація тактичних рішень: суб'єктивна та об'єктивна обумовленість. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 166–177. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.133.70650>.
- Чорноус Ю. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 63–75. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/351>.
- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lis.12319>.
- Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. No. 3. P. 197–224.
- Fahsing I. The Making of an Expert Detective: Thinking and Deciding in Criminal Investigations. Univ. of Gothenburg, 2016. 108 p.
- Girod R. Logical Investigative Methods: Critical Thinking and Reasoning for Successful Investigations. N.Y. : CRC Press, 2015. 270 p.
- Колодіна А. Евристичний підхід до побудови методики розслідування: актуальні питання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3. Т. 2. С. 142–149. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.3-2.22>.
- Кравчук О. Формалізація інформаційного механізму державного управління у сфері охорони громадського порядку (на прикладі розслідування злочинів). *Вісник Державного університету «Житомирська політехніка»*. 2019. № 1 (87). С. 185–189. doi: [https://doi.org/10.26642/jen-2019-1\(87\)-185-189](https://doi.org/10.26642/jen-2019-1(87)-185-189).
- McCann M. Preface to *The New Legal Realism*. Cambridge University Press, 2016. Vol. I, II. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99:233. P. 233–290.
- Шаптала Н. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів у конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 22–28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22>.
- Шевчук В. Проблеми вдосконалення науково-технічного забезпечення слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 108–122.
- Шульгін С. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 109–116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16>.
- Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
- Тягло А. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- Зінченко В. Достатність доказів у ході закінчення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 237–240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63>.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2020

Hvozdič O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Logical Means of Investigative Activity Optimization

The **purpose** of the article consists in a search of logical means of enhancing the efficiency of analysis of investigative versions, evidential materials and testimonies, and also in systematic elaborating the technology of application such means in investigators' practical activity. **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. The methods of logical modeling, generalization and formalization are used during the elaboration of logical heuristic strategies and algorithms of investigative optimization. **Scientific novelty.** Basing upon the methodological tools of the modern logic, there's constructed an algorithm of investigative activity optimization, which allows systematizing heuristic and searching procedures in this field. Besides, there's proposed some recommendations, concerned with the technology of effective using the mentioned algorithm in investigative practice. **Conclusions.** There's proved that, being used in association with knowledge and experience in forensic and detective operational spheres, methods of logical analysis open wide opportunities in enhancing the efficiency of investigative activity. Particularly, the technique, grounded upon logical heuristic strategies of investigation and algorithms of version «filtration» on proved data base, is an effective mean of systematized narrowing of searching diapason during the planning and conducting the investigative procedures. Moreover, such technique can serve as a ground for elaborating the analytic strategies for the evaluation of certainty and sufficiency of material evidences and testimonies.

Keywords: investigative methodology; efficiency of investigative procedures; optimization of investigative activity; investigative logic; logical analysis of versions; logical criteria of provability; technology of logical arrangement of investigation.

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>

Державницько-політичні погляди в універсалістській системі світогляду Піфагора

Метою статті є запровадження (чи повернення) в науковий обіг інформації про призабутого універсального античного мислителя, філософа і мудреця Піфагора. Він був тим, з кого почалися європейська філософія, наука, культурологія, музикознавство тощо. У цілісному вченні мислителя важливим є акцент на державницьких і політичних поглядах, які стали підґрунтям для їх розвитку іншими античними філософами й мудрецьми. **Методологічною основою** статті є математична та логічна методологія. **Науковою новизною** є те, що автор уперше вчення та світогляд Піфагора розглядає як цілісність (навіть не мозаїку), у якій нерозривно представлені державницькі й політичні погляди мислителя. Вітчизняні й іноземні науковці обходять постать Піфагора та його вчення, замовчують або згадують кількома реченнями (іноді – на декількох сторінках). Винятком можна вважати монографію та наукові статті професора Сергія Меленка. **Висновки.** На нашу думку, спадщину Піфагора необхідно дослідити цілісно (чи хоча б комплексно) і повернути це ім'я в історію філософії, історію філософії права, історію науки загалом.

Ключові слова: Піфагор; піфагорійська община; акузматика; математика; космологія; душа; піфагорійська етика; державний устрій; політичний устрій.

Вступ

Зміст статті є актуальним, оскільки в історію філософії, історію філософії права та історію науки повертається ім'я призабутого чи не об'єктивно оціненого мудреця, мислителя та філософа Піфагора. Він і його вчення є підґрунтям (теоретичним, методологічним) для європейської філософії та науки взагалі. Це він 2,5 тис. років тому започаткував математику як науку, астрономію, фізику, музикознавство, педагогіку, етику тощо. Його ідеї розвивали Платон, Арістотель, Геракліт, Демокріт та інші античні мислителі.

Піфагор повинен повернути собі належне місце в європейській культурі та науці, стати *persona grata*. Аналіз української та зарубіжної літератури свідчить про недостатню увагу до постаті мудреця та його вчення (MacRis, 2013; Kerferd, 2009; Zhmud, 2018).

Мета і завданням дослідження

Метою і завданням дослідження, яке передувало написанню цієї статті, є бажання повернутися до джерел європейської філософії та науки, прослідкувати зв'язок Сходу і Заходу, побачити, як східна мудрість, що актуальна нині в контексті загального синтезу знання, давала перші паростки на землі Стародавньої Еллади, а пізніше, вже як нове знання, дійшла як естафета до сьогодення.

Виклад основного матеріалу

Кінець XX – початок XXI століть ознаменувався всезагальним синтезом філософії, науки, техніки, культури, релігії. Є думка, що людство, пройшовши шлях у 2,5 тис. років через

диференціацію знань в Арістотеля, Рене Декарта, монопольне панування матеріалізму й позитивізму, з середини XIX ст. знову повертається до цілісності й універсальності в пізнанні та знанні. Упродовж цього періоду були спроби добитися синтезу в пізнанні, зроблені Якобом Бьоме, Емануелем Сведенборгом, Оленою Блаватською, Рудольфом Штайнером. Але оскільки йшлося з одного боку про синтез релігії, а з іншого – філософії та науки, то такі спроби відкидали і теологи, і філософи, і науковці. Ініціаторів такого синтетичного підходу клеймили титулами «шарлатани», «фальсифікатори», «махінатори» тощо. Не тільки загал, але й видатні особистості (в інтелектуальному сенсі) не були готові зрозуміти цих подвижників, можливо тому, що Я. Бьоме пропонував синтез на підставі містики, Е. Сведенборг, О. Блавацька – теософії, Р. Штейнер – антропософії. Першу ж успішно сприйнятту спробу новітнього синтезу зробив Володимир Вернадський на початку XX ст., вийшовши в науковий світ з ідеєю теорії ноосфери (як сфери розуму) (Vernadskyi, 2004). Упродовж століття після нього ідея новітнього синтезу була підхоплена; її прихильниками стали науковці з різних сфер знання (Ovchinnikov, 1988; Budko, 2005; Kaufman, 1997). Не стали в опозицію й теологи. Отже, синтез має своє продовження. Таким чином однозначно цікаво простежити генезис: від кого та як усе почалося?

Пізнання світу впродовж історії, як відомо, носило міфологічний, релігійний (теологічний), філософський і, нарешті, науковий характер. В історичний період (від межі IV–III тисячоліття до н.е.) пізнання давало цілісне знання протягом

майже трьох тисячоліть. Була ще й специфіка знання на Сході (Індія, Єгипет, Месопотамія) та на Заході (Давня Греція, пізніше – Рим). І тим, хто перекинув міст між східною і західною мудрістю, був давньогрецький філософ Піфагор. Особа ця напівлегендарна. Певно, і його біографія, діяльність і вчення передані нам у спотвореному, а часом й у сфальсифікованому вигляді. Слід згадати відомості про його походження, народження, життя і смерть. Він то самосець (з острова Самос), то фінікієць, то сірієць, то террентієць (з м. Террента в Італії). Народився він у Фінікії чи на острові Самос, чи в місті Регія (Італія) 576, 570 чи 580 році до н.е. Про те, що Піфагор не міфічна або легендарна фігура, свідчать записи про нього в Геродота, Діогена Лаертського, Піфагорія, Арістотеля, Платона, Ісократі, Прокла, Іпполіта, Діодора Сицилійського, Секста Емпірика, Ямвлиха та ін. Писав про Піфагора як реальну особу в «Лекціях по історії філософії» Г. В. Ф. Геґель. Аналізували погляди й вчення Піфагора такі авторитети в історії філософії, як П. Г. Редькін, С. М. Трубецький, Є. М. Трубецький, Ж.-П. Вернан, П. Юркевич, О. Ф. Лосев та ін. Водночас слід зазначити «обітницю мовчанки» чи мізерну увагу до Піфагора в новітній філософії та її прикладних галузях (етиці, філософії права, соціології) (Kaufman, 1997; Slipro, 2009; Popkin, & Stroll, 1994; Radbruch, 1999).

Як свідчить історія, від Піфагора отримала імпульс сучасна європейська математика та її галузі, астрономія й космологія, політологія та юриспруденція, філософія і теологія, педагогіка та психологія, антропологія та дієтологія, граматики, поетика й риторика, практична соціологія та етика, естетика й музикознавство. Крім цього, Піфагор вніс чимало нового в теорію фізичної культури та спорту (є гіпотеза, що він був чемпіоном Олімпійських ігор), астрологію, нумерологію, езотеричну теорію й практику. Це він довів, що Земля має форму кулі, що вона обертається навколо центрального вогню (Сонця). Піфагор стверджував ідею існування безсмертності душі та існування метапсихозу (переселення душ). І це далеко не повний перелік інтересів і відкриттів Піфагора. Сучасній людині майже неможливо досягнути генію Піфагора та його далекоглядність, оскільки його доробок та ідеї є значущими та доцільними навіть через 2,5 тисячоліття. Його слід вважати мудрецем і генієм, від якого чи завдяки зусиллям якого розвинулися десятки наук і вчень. Це він за п'ятсот років до Йешу Амашиї (Ісуса з Назарета) проголосив про вселенську всеохоплюючу божественну любов, через яку прийде спасіння, всезагальним універсальним принципом буття. Таємну частину (езотеричну) вчення Піфагора використовували різні таємні організації та

спільноти: тамплієри, альбігойці, розенкрейцери, ілюмінати та, звичайно, масони.

Слід зазначити, що, на відміну від попередників і наступників, Піфагора можна вважати в філософії, науці, теології, культурі єдиним універсалістом, цілісником і системником (Sider, & Obbink, 2013; O'Meara, 2004). Так, його попередники (дехто записує декого з них у вчителі Піфагора – Фалеса (Талеса), Анаксимандра), навчали про першопочатки, з домінуючих елементів яких усе починалося (землю, воду, вогонь, повітря), чи не як про єдиний початок, першопочаток, принцип. В Анаксимандра, наприклад, це – апейрон, космотвірний першо-елемент, що не має початку й закінчення. Тобто, у них йшлося про якісь фрагменти, напрямки, аспекти, але не про знання і про пізнання загалом. Наступники Піфагора (Платон, Арістотель, Демокріт та ін.) звичайно, використали творчу спадщину мудреця. Але не всі зрозуміли (чи не захотіли зрозуміти), дещо замовчували, а дещо і спотворили. Показовими є в цьому плані міркування Арістотеля, висловлені в «Метафізиці». Він зауважував, що піфагорійці оголосили речі такими числами, з яких складаються речі. Вони з чисел роблять природні тіла (Aristotel, 1976).

Такі міркування в античну епоху були непоодинокі. Але їх вже тоді спростувала Теано, знаменита жінка, філософ, учениця та дружина Піфагора. У трактаті «Про благочестя» вона писала, що багато еллінів, як їй відомо, думають, що Піфагор стверджував, що все народжується з числа, але такі міркування викликають здивування: яким чином те, що навіть не існує, мислиться таким, що породжує. Між тим, він (Піфагор – М.К.) зауважував, що все виникає не із числа, а, відповідно, згідно з числом, оскільки в числі – повний порядок, у причетності до якого в обчислюваних речах встановлюється щось першим, другим тощо (Lebedev, 1989).

Критика Піфагора, пов'язана з нерозумінням, існувала й пізніше. Так, кардинал, філософ, відомий вчений і багатогранний культурний діяч Миколай Кузанський зауважував, що єдність, рівність і зв'язок є одним і тим самим; це не є потрібна єдність, якій Піфагор вчив поклонятися. Навряд чи єдність є рівність, а рівність є зв'язок, а загалом це одне й те саме. Ці поняття пов'язані між собою, і можна прийняти позицію Піфагора про їхню потрібну єдність, а не про тотожність цих понять за Кузанським. Ще жорсткіше писав про Піфагора Френсіс Бекон, називаючи його «основоположником марновірства», за спотворення філософії, додаючи їй забобонів чи теології, від чого та зазнавала величезного зла.

Історія спростувала такі міркування. Сьогодні не лише філософія контактує та інтегрується з теологією; це можна прослідкувати в теософії, конкретних галузевих науках (включно з

теоретичною фізикою (Нокінг, 2019). І це є риси новітнього синтезу знання та пізнання. Існувала й низка вчених, мислителів філософів, які дуже високо й позитивно оцінювали спадщину Піфагора. Це, наприклад, О.П. Блаватська, В. Я. Брюсов, К. М. Віланд, Й. В. Гете, П. С. Марешаль, Б. Рассел, М. К. Реріх, Дж. Паїзієлло, П. Юркевич та ін. Однак ще й сьогодні Піфагор не посідає чільне місце в історії філософії.

Як було зауважено вище, у зарубіжних підручниках Піфагору присвячено кілька рядків (у кращому разі, кілька сторінок). Не є винятком і вітчизняні підручники та навчальні посібники. На жаль, ще й сьогодні історики філософії перебувають під гіпнозом помилкових тверджень сучасників мислителя, переданих як естафету нашому сьогоденню. Очевидно, уже час усвідомити, що Піфагор був геніальним античним філософом, мислителем і мудрецем, який започаткував європейську науку та філософію.

Попри те, що ціла низка античних авторів (Геродот, Платон, Арістотель, Софокл, Секст, Емпірик та ін.) згадують про Піфагора, як про історичну постать, більш значні твори (біографічні) про Піфагора з'являються лише в III-IV ст. н.е. Їх автори: Діоген Лаертський, Порфірій, Ямвліх – писали про Піфагора, зібравши спогади про нього, згадки, фрагменти філософських і наукових праць, та спробували презентувати особистість мудреця та його творчий доробок. Правда, є невелика «дрібниця»: це робилося більше ніж через сім століть після завершення життя мудреця. З поправкою на цю обставину, уявлення про Піфагора в цих авторів досить таки різне. Ілюстрацією може бути й те, що до нас дійшло понад 25 скульптурних і портретних зображень Мислителя, виконаних в період від VI ст. до н.е. до XVIII ст. н.е., які є абсолютно не подібними.

Як у письмових, так і в художніх джерелах невелика різниця у змалюванні особистості мислителя. Після Діогена Лаертського найбільш повно представлено мислителя у французькому виданні «Піфагорові закони і моральні правила», яке вийшло 1808 року, у творах П. Г. Редькіна, опублікованих у другій половині XIX ст., В. С. Нарсєсянца (1979 р.), С. В. Пролєєва (2001 р.) та зібраному, впорядкованому А. К. Шапошніковим матеріалі, виданому 2001 року окремою книгою «Піфагор. Золотий канон. Фігури езотерики» (Pifagor, & Epiktet, 2000; Pifagor, 2001), Редкін (Redkin, 1889).

З огляду на вище зазначене, найімовірніше, що Піфагор народився в сім'ї вихідця з малої Азії (фінікійця або сірійця) Мнесарха та Партеніди між 570 і 580 р. до н.е. Коли Піфагорові виповнилося три роки, його ім'я внесли до списку громадян о. Самос. Дещо пізніше Гермодамант став навчати його граматики, поезики та риторики,

письму, читанню, правильній мові, декламації, складання поезії.

У Форхедіда Сіросського Піфагор вчився діалектики, фізики, теогонії. Батько Мнесарх, виїжджаючи у справах, зокрема до Фінікії, Італії, континентальної Греції, брав із собою Піфагора. У підлітковому та юнацькому віці Піфагор був посвячений в містерії Пана, Ерота, Психеї, Орфея, таїнства кабейрів, куретів. Коли Піфагорові виповнилося 20 років, він перебрався до м. Мілет (на побережжі Малої Азії за декілька десятків кілометрів від о. Самос). Не довго навчався в одного з семи грецьких мудреців Фалеса (Талеса), але тривалий час був учнем іншого видатного мілетського філософа – Анаксимандра; був він і на бесідах з третім знаменитим мілетцем – Анаксіменом. Коли Мілет постав перед загрозою перської навали, Піфагор відплив у Фінікію (зараз територія Лівану) в м. Сідон. Тут Піфагор вивчив фінікійську арифметику й теорію чисел, пройшов посвяту в містерії Сіда, Мелькарта й Астреї. Пробувши у Фінікії та Сирії сім років, Піфагор відплив у Єгипет, де він пройшов навчання та посвяту в єгипетські жерці в Геліополі, Мемфісі, Діостолі. Завдяки цьому він засвоїв астрономічну практику спостережень за зоряним небом, астрологічні обрахунки, основи езотерики, єгипетської теології та теософії. Єгипетський період Піфагора тривав 20 років. Він закінчився полонем під час захоплення Єгипту перським царем Камбізом. Завойовники розграбували храм Афіни в м. Саїс, узявши в полон жерців і служителів храму разом із Піфагором, та пригнали їх у Вавилон. Там його віддали жерцям храму Бела-Мардука. Жерці, маги й астрологи цього міста визнали вченість і посвяту Піфагора й охоче ділилися з ним знаннями. Саме тут мислитель осягнув халдейську мудрість, астрономію, астрологію, магію. Піфагор відвідав також в Персії пророка й фундатора нової релігії Заратустру (Зороастра), який роз'яснив Піфагору своє дуалістичне бачення світу, буття всього сущого. Можна стверджувати, що у халдеїв Піфагор розвинув свої знання про числа й музику, засвоїв вчення про природу богів. З Месопотамії Піфагор мандрує до Індії, де впродовж кількох років вивчає мудрість брахманів і знайомиться з початками буддизму. Після Індії Піфагор повертається до Єгипту в Фіванське святилище. Там він освоює науку окультних чисел (Blavatskaia, 2003). Пізніше Піфагор у віці 46 років (за іншими даними – 50 років) повертається на батьківщину – о. Самос, тобто через 26 (чи 30) років після від'їзду. Його прийняла громада острова й він повернувся до батьківської оселі, де залишилася лише старенька немічна мати. Мудрість, колосальні знання, як і постава мислителя, викликали захоплення у земляків. І вони з радістю доручили йому навчати юнацтво.

Давні автори стверджують, що самосці були тугі на науку і важко сприймали (а часом і не сприймали) те, чому їх вчив мудрець.

На батьківщині Піфагор, як зміг, виправив порядок принесення жертв богам, завівши правило принесення безкровних жертв. Він, за дорученням общини та її органів, удосконалював чинні закони. З метою запозичення досвіду, побував на о. Крит, де вивчав досконалість законів, розроблених ще царем Міносом. Також знайомився Піфагор із законодавством Лакедемона (Спарти) та розшукував забуте законодавство на о. Самос. З часом він опанував новий вид мистецтва – мистецтво законотворче (Pifagor, 2001). Після критської поїздки Піфагор одружився з критянкою Теано, дочкою Піфонакта, яка стала не лише матір'ю його п'ятьох дітей, але й старанною ученицею мислителя, філософом, його послідовницею, автором філософських творів й охоронцем спадщини Піфагора.

Співгромадяни-самосці немилосердно експлуатували Піфагора: він вчив їх та приїжджих майже зі всієї Греції молодих людей, змушений був брати участь у всіх громадських заходах. Невдовзі перські сатрапи надумали повернути на о. Самос братів колишнього тирана Полікрата, через якого Піфагор в ранній юності змушений був покинути о. Самос. Мислитель передбачав, що самосців чекає суворая тиранія, тому покинув батьківщину й переїхав до Великої Греції (південь Італії). По дорозі він ще побував на о. Крит і Дельфах, висадився в м. Сибарісі, а пізніше перебрався до м. Кротон. З цим містом-полісом пов'язаний найважливіший період життя мудреця. Філософ виявив, що багато міст у Великій Греції перебуває в рабстві одне в одного. Своїми мудрими порадами скерував громадян одних міст до повернення свободи іншим, допоміг прийняти «правильні» закони, усунути розбрат, примирив еліту. Він діяв відповідно до запроваджуваного ним же правила, за яким необхідно будь-яким способом уникати та відсікати вогнем, залізом й іншими засобами від тіла хворобу, від душі – невігластво, від шлунку – надуживання, від міста – смуту, від дому – «різномисліє», від усього загалом – надмірність (Pifagor, & Eriktet, 2000).

У м. Кротоні Піфагор поступово отримав авторитет. Він виступав перед громадянами. Організував школу для молоді (яка була попередницею платонівської Академії та арістотелівського Лікею). Створив етико-езотеричне товариство з високоморальних людей, яких набралось понад шестисот осіб (жінок і чоловіків). Членство в общині було пов'язане з постійним навчанням, жорстким регламентом, вегетаріанством, спільністю майна, участю в спільних церемоніях і ритуалах. Щоб стати піфагорійцем, слід було пройти серйозний відбір, три роки бути послушником, згодом

протягом п'яти років бути молодшим учнем, слухаючи лекції Піфагора за шторою та дотримуючись обітниць мовчання. Лише після цих суворих випробувань можна було стати повноцінним учнем мислителя. Крім дотримання жорстких правил співжиття й поведінки, учні засвоювали такі науки, як філософію, арифметику, геометрію, астрономію, фізику, музику, гармонію. Більшість називалася слухачами або акусматиками. Найуспішніші учні називалися математиками. Піфагор ознайомлював учнів із всесвітніми законами, геліоцентричною сонячною системою, кулеподібністю Землі, рухом небесних тіл, із процесом затемнення одних небесних тіл іншими, відхиленням від правильного руху. Він першим вжив для позначення небесних тіл (зокрема з Землею) термін «космос», що раніше позначав порядок. Він також запровадив термін «філософія», який трактувався, як любомудріє, любов до мудрості, і називав себе не мудрецем (софістом), а філософом. Математику Піфагор із засобу забезпечення торгових операцій чи будівництва підняв не тільки до рівня теорії та філософії, але й езотерики, гармонії, астрології. Це випереджало час настільки, що навіть найвеличніші науковці античності не зрозуміли чи не хотіли зрозуміти трактування математики Піфагором, про що зазначалося вже вище. Не лише математичні відкриття Піфагора чинні по сьогодні. Він же розробив теорію гармонії та започаткував музикознавство. Його відкриття в цих сферах є значущими й нині.

Не менш важливим є досягнення Піфагора у сфері етики, політики й державознавства. Ідеї порядку та гармонії були застосовані до суспільного устрою й державного управління. Серед учнів Піфагора були найвидатніші діячі Великої Греції, знамениті політики й державники. Вони покращили політичну ситуацію на Сицилії та в Італії, запроваджували новели до політичного життя всієї Еллади. Через своїх учнів Піфагор сприяв установам законності, правопорядку, громадського спокою в полісах, запровадженню нової етики – етики всезагальної любові. Учнями Піфагора були також і правителі та люди від влади у так званих «варварських» країнах: Леуканії, Мессапії, Пікені, Римі, Тірренії, Карфагені тощо.

У межах самої піфагорійської общини (своєрідного ордену) була створена Рада трьохсот – науковий, політичний і релігійний орган, який регулював життя не лише піфагорійської общини, але й забезпечував контакти з піфагорійцями в інших полісах. Результати діяльності піфагорійців у соціальній сфері були дивовижні: піднявся матеріальний рівень громадян і полісів, припинилися грабежі й війни, зменшилася злочинність, зріс рівень моральності. Така ера гармонії та щастя тривала майже три десятиліття.

А далі трапилася катастрофа. У Кротоні виходець з місцевої родової аристократії Кілон, якому Піфагор відмовив у прийнятті в піфагорійську общину, тривалий час підбурював громадян проти Піфагора й піфагорійців. Спільно зі своїми прибічниками, відстеживши, коли піфагорійці обговорювали державні справи в будинку олімпійського чемпіона і, можливо, зятя Піфагора Мілона, підпалили будинок зі всіх сторін так, що з кількох десятків присутніх уціліло лише двоє: Архіпп і Лісід (за іншими даними – Філолай та Лізіс). Надалі, як ланцюгова реакція почалося переслідування й фізичне нищення піфагорійців по всій Великій і Малій Греції. Нищилися філіали піфагорійської школи, учні та вчителі. Подальша доля самого Піфагора в цій ситуації незрозуміла. За одними відомостями, він згорів в домі Мілона, за іншими – був у цей час у свого хворого вчителя Феркіда на о. Демос, ще за іншими – він помер ще до цієї трагічної події. Зовсім легендарним є опис життя мудреця в м. Метапонті впродовж двох десятиліть після трагічних подій в м. Кротоні. Отже, час смерті мудреця теж достеменно невідомий. Версія, що мислитель помер 477 р. до н.е., коли йому було понад сто років, малоімовірна. У багатьох джерелах зазначено, що він прожив 90 років і помер на початку V ст. до н.е. Є думка, що найтрагічнішим для піфагорійців був 499 р. до н.е., коли в багатьох полісах сталися заворушення й підбурювання, переслідування відомих співгромадян, убивства, міжусобиці, смута. Показовим є те, що ніхто з правителів чи громад полісів не осудив переслідування піфагорійців, не став на їх захист, не підтримав їх у таку тяжку хвилину. Причини такого стану є дивними, загадковими та малозрозумілими. Очевидно, вчення Піфагора було передчасне, занадто універсальне й велике, а практика піфагорійців як високих інтелектуалів не викликала, крім заздрощів і роздратування, навіть порозуміння й поваги. Курс Піфагора на підготовку «аристократів духу», інтелігентів й інтелектуалів, які завдяки своїм розумовим здібностям, знанням, моральності мають право на владу, не подобався в тогочасних еллінських полісах нікому. (А коли й кому, в який період і де це подобалось?!). Можна погодитися з Б. М. Чумаченко щодо того, що еллін античної доби не був особистістю; у громаді полісу не було соціального відчуження, анонімності, відособленості. Характерними особливостями полісу були паразитизм демосу, неповага до праці, презирливе ставлення до творця, неавтономність особистості, її нівелювання та конформізм. Полісна свідомість елліна прикута до соціальності та політики, і поліс – її фундамент, життєвий корінь, якір спасіння. Така абсолютність соціуму та метафізична неавтономність особистості пов'язана з особистою свободою члена полісу. Він мав не лише політичні права, але й обов'язок брати участь у всіх громадських справах, виконувати за жеребом чи обранням функцію магістрата (безоплатно),

підтримувати поліс матеріально, фізично (коли йшлося про війну), брати участь у всьому, що відбувалося в полісі. Ця полісна демократія (походженням з Афін) відкидала аристократію (евпатридів) за походженням і культивувала середнього (чи «сірого») громадянина полісу. Бути як всі, не висовуватись, не мудрагельствовать, бути середняком (Chumachenko, 2003). І це один з парадоксів античних еллінів: філософів вони терпіли, як терплять вуличних клоунів, до них не прислухалися, часом продавали їх в рабство, піддавали остракізму (вигнанню) чи навіть засуджували на смерть (як Сократа), чи на забуття (як Піфагора). То чому ж антична Еллада народила світу неймовірну плеяду мудреців, філософів, вчених, митців, літераторів? Може, тому, що світ взагалі парадоксальний? Чи тому, що було модним, потребою, правилом «доброго тону» пройти вишкіл на Сході (Солон, Піфагор, Платон, Демокріт та ін.) і донести східну мудрість (удосконалену, творчо перероблену) до Еллади, а згодом і до Риму.

Піфагорові, його вченню присвячували мало уваги як у філософії, так і в галузевих науках. Започатковане 2,5 тисячі років тому спотворення його вчення існує і сьогодні. Але в умовах новітнього синтезу знання, цілісне, універсальне знання знову є актуальним.

У комплексі або колосальній системі знання про все, у Піфагора важливе місце посідає вчення про державу. Воно не є проекцією патріархального устрою чи взяття за взірць сім'ї як суспільної інституції в еллінів. Передумовою суспільної та державної організації є етика. Мислитель наголошував, що дружнє ставлення всіх до всіх є підґрунтям суспільного блага: тиранія, несправедливість, користоловство й випадкові зиски не варті нічого. Як прихильник аристократичної форми правління, філософ зазначав, що нерозумно акцентувати на думці більшості; судити дано небагатьом, лише людям посвяченим і знаючим. У боротьбі за владу треба діяти так, як переможці з бігу: вони не роблять шкоди суперникам, а прагнуть досягти перемоги особисто. Мислитель стверджував, що жива істота (зокрема людина) за своєю природою зухвала й різноманітна у своїх поривах, прихильностях та інших пристрастях. Тому жива істота потребує влади й управління над собою тих, хто вищий за розумом і порядком. Справедливість між людьми існуватиме завдяки почуттю спорідненості з людьми, відчуження ж і зневага до неї породжуватиме несправедливість.

Починаючи від Лікурґа, елліни усвідомлювали, на відміну від Сходу, де людина є матерією держави, що у Греції вона (людина) має значення як орган і гармонійна її частина. Для грека держава є людиною великих розмірів, у якій поєднано дії окремих людей.

Дослідники еллінської держави бачили дві моделі її розвитку: афінську (іонійську) та дорійську (спартанську). У першій моделі національний (чи швидше регіональний) інтерес полісу часто приносився в жертву універсальному, пов'язаному з благом, незалежністю, потребами всієї Еллади. Це ми спостерігаємо в часи іноземної інвазії чи фінансуванні розбудови храмів, театрів і пам'ятників в Афінах. Друга модель пов'язана зі Спартою, де впродовж століть панувала монархія та домінував національний (спартанський) інтерес. Лише за часів загрози втрати державності від Персії, Македонії чи Риму Спарта могла знаходити компроміс інтересів з Афінами та іншими полісами. Тому навряд чи можна погодитися з думкою Памфіла Юркевича про те, що Піфагор в трактуванні держави тяжів до доричної моделі, маючи за взірця Спарту й Крит (Yurkevych, 1999).

Піфагор з молодих літ був противником тиранії. Уже в зрілі роки він знаходив порозуміння з монархічними зверхниками Великої чи Малої Греції. Його учні посідали часом найвищі місця в полісах. Але сам мислитель мав за ідеал державну форму, близьку до аристократичної республіки. Здається, що це є ідеальна форма облаштування держави (пам'ятаймо про піфагорійську «аристократію духа», а не про аристократію за народженням чи плутократичну аристократію). Хоча має право на існування й інша думка. Так, Г. В. Ф. Гегель вказує, що піфагорійська община (союз), створена Піфагором, нагадує організацію єгипетських жерців (Hehel, 1993). Тому, можливо, він і готував у своїй школі таких «жерців», тим паче, що спосіб життя піфагорійської общини дуже нагадував жрецьку общину в єгипетському чи мессопотамському храмі.

Піфагорійська школа та піфагорійське вчення в різних місцях Еллади проіснували щонайменше два століття. Як окреслює Г. В. Ф. Гегель у цитованій роботі, елліни відзначалися жвавістю, балакучістю, навіть схильністю до базікання (тобто, суто екстравертивний тип поведінки). І вимога п'ятирічного мовчання в піфагорійській школі було дуже серйозним випробуванням. Та й з огляду на те, що піфагорійська школа була першим навчальним закладом в еллінів, вимога до поведінки учнів, стиль викладання, навчальні дисципліни – усе це було новим в Елладі. З одного боку, до піфагорійської школи прагнули учні зі всієї Греції (та й не тільки). Мотивом їх приходу було бажання отримати універсальні знання, які ніде інде вони отримати не змогли б. З іншого боку, піфагорійська община жодним чином не перебувала у зв'язку з грецьким державним, суспільним і релігійним життям. У Єгипті, Індії, Вавилоні, Халдеї, Персії винятковість жрецької касты та її вплив на державне, суспільне та релігійне життя вважалися нормою.

Свобода, рівність і зрівнялівка античного еллінського поліса були несумісні з закритістю, вибраністю, елітарністю та всезнайністю піфагорійської общини (Hehel, 1993). Хоча є ще один цікавий еллінський феномен. У них процвітало те, що ми називаємо плагіатом. Звинувачували в цьому й Піфагора. Так, молодший його сучасник, знаменитий, але скандальний Геракліт з Ефеса (за твердженням Діогена Лаерського) зазначав, що у творах, які залишив по собі Піфагор, є запозичене з усього світу, яке він видавав за власну мудрість, що є шахрайством і дурнописанням (Laertskii, 1979). Звичайно, Піфагор «набирався мудрості» упродовж трьох десятиліть, і не був першотворцем чи винахідником усього знання, яке входить до його системи (системи знання Піфагора). Але він синтезував цей величезний обсяг знань і створив унікальну універсальну, цілісну систему знань, чого не робив ніхто ні до нього, ні після нього. Піфагорійське вчення суттєво вплинуло на філософські системи Платона, Арістотеля, Сенеку, Ісократу, Порфірія, і, напевно, на вказаного вище «критика» Гералікта тощо. Отже, і тут спрацьовувала елементарна людська заздрість: те, що вдавалося осмислити й зрозуміти, часто використовувалось, іноді навіть без посилань, інше критикувалось, таврувалось, відхилялось. За 2,5 тис. років було лише декілька спроб піднятися до розуміння всієї універсальної системи знання Піфагора. З огляду на сучасні обставини, зокрема новітній синтез знання, творча спадщина мислителя ще чекає на свого дослідника (і дослідника- універсаліста, синтетика й цілісника).

Наукова новизна

Уперше вчення і світогляд Піфагора окреслено як цілісну систему (а не як певну «мозаїку»), у якій нерозривно представлені державницькі та політичні погляди мислителя. Вітчизняні та зарубіжні науковці обходять постать Піфагора та його вчення або згадують кількома реченнями (іноді – на кількох сторінках). Винятком можна вважати монографію та наукові статті професора Сергія Меленка.

Висновки

Історія філософії, історія філософії права та історія європейської науки була б неповною, коли б мудрець, мислитель і філософ Піфагор не був в них належно представлений. Він створив цілісне, універсальне вчення про все, здійснивши синтез східної мудрості та раціоналістичного західного вчення, яке тільки-но зароджувалося. Піфагор започаткував десятки нових галузей знання, які пізніше зросли до рівня самостійних наук. Рівень мудрості Піфагора сягає рівня пророків і фундаторів нових релігій: Заратустри,

Джіни Махавіри, Кун Фу Цзи, Лао Цзи, Гермеса, Трисмегіста, юдейських пророків. З джерела піфагорійського вчення отримували знання Анаксагор, Платон, Емпідокл, Арістотель, Демокріт та багато інших, хоч не всі зізнавались у цьому.

Попри всю багатоманітність, учення Піфагора є цілісним. І в цій цілісності окремими гранями є погляди та міркування про державу й політику. Власне, саме в цих аспектах Піфагор випередив свій час на цілі тисячоліття. Лише тепер, на початку XXI століття, з огляду на всезагальний синтез знання, учення про державу й політику набуває нового змісту і нової форми.

На противагу міркуванням Ніколо Макіавеллі, політика мусить стати етичною. Аморальна чи внутрішня, зовнішня політика вже поступово зникають. Матеріалістичне розуміння держави, трактування її як засобу організації політичної влади, головного інституту політичної системи, бачення її в ліберальній доктрині як «сторожового пса» економіки й власності, вищої інституції

соціальних послуг – це фрагментарні її характеристики. Держава, за Піфагором, мала б за взірця її облаштування мати піфагорійську гетерію (общину), яка була б одночасно соціальною, релігійною, політичною, науково-філософською та езотеричною організацією, яка ґрунтувалась би на дружбі й всезагальній любові. Остання вимога, яка на 500 років випередила християнське вчення про божественну суть любові, сьогодні знову є актуальною. І, можливо, завдяки подвижницькій діяльності світлої пам'яті Папи Івана Павла другого. Взаємини між людьми, народами, націями та державами з одного боку, і людства й Природи – з іншого, мають бути такими, у яких панували б відносини всезагальної любові, оскільки в іншому випадку наша цивілізація зазнає краху. Сподіваюся, що ідеї Піфагора та Ісуса з Назарета домінуватимуть, і людство перейде сьогоднішню кризу свого розвитку, зважаючи на їх учення.

REFERENCES

- Aristotel (1976). *Sochineniia v 4 tomakh [Works in 4 volumes]*. (Vol. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
- Blavatskaia, E. (2003). *Taynaia doktrina: Ezotericheskoe uchenie [The Secret Doctrine: Esoteric Doctrine]*. (Vols. 1-2). (Trans). Moscow: AST [in Russian].
- Budko, V.V. (2005). *Philosofiiia nauki [Philosophy of science]*. Kharkov: Konsum [in Russian].
- Chumachenko, B.M. (2003). *Vstup do kulturolohii antychnosti. Starodavnia Hretsiiia [Entrance to the cultural studies of antiquity. Ancient Greek]*. Kyiv: Akademia [in Ukrainian].
- Hehel, H.V.F. (1993). *Lektsii po filosofii prava [Lectures on the History of Philosophy]*. (Vol. 1). SPb.: Nauka [in Russian].
- Hoking, S. (2019). *Teoria vsoho [Theory of everything]*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvilli. doi: 10.11.19/1.48.65548 [in Ukrainian].
- Kaufman, A. (1997). *Rechtphilosophis*. München: C.H. Bcr'sche Velagsbuchhandlung.
- Kerferd, G.B. (2009). What can we Know of Pythagoras? C.J. de Vogel: Pythagoras and Early Pythagoreanism: an interpretation of neglected evidence of the philosopher Pythagoras. *The Classical Review*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/S0009840X0032755X>.
- Laertskii, D. (1979). *O znizni, ucheniiah i izrecheniakh znamenitikh filozofov [On the life, teachings and sayings of famous philosophers]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Lebedev, A.V. (Ed.). (1989). *Fragmenty rannikh grecheskikh filozofov [Fragments of early Greek philosophers]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- MacRis, C. (2013). Pythagoras. *The History of Western Philosophy of Religion*. G. Oppy (Ed.). London: Acumen Publishing. doi: <https://doi.org/10.1017/UPO9781844654635.003>.
- O'Meara, D.J. (2004). *Pythagoras Revived: Mathematics and Philosophy in Late Antiquity*. Oxford: Oxford Scholarship Online. Retrieved from <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198239130.001.0001/acprof-9780198239130>. doi: 10.1093/0198239130.001.0001.
- Ovchinnikov, N.F. (1988). *Tendentsia k edinstvu nauki [Tendency to the unity of science]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Pifagor (2001). *Zolotoy kanon. Figury ezoteriki [Golden canon. Esoteric figures]*. Moscow: EKSMO-Press [in Russian].
- Pifagor, & Epiktet (2000). *Pifagotovy zakony i нравstvennye pravila. Aphorizmy etiketa [Pythagorean laws and moral rules. Aphorisms etiquette]*. Moscow: Olma-Press; SPb.: Neva; Skriptirium [in Russian].
- Popkin, R.H., & Stroll, A. (1994). *Filozofia*. Poznan: Zysa i S-ra Wudawnictwo.
- Radbruch, G. (1999). *Rechtsphilosophic*. Heidelberg: C.F. Müller.
- Redkin, P.G. (1889). *Iz lektsiy po istorii filosofii prava v sviazi s istoriey filosofii voobshche [From lectures on the history of philosophy of law in connection with the history of philosophy in general]*. (Vols. 1-7). SPb.: M.M. Stasiulevich [in Russian].
- Sider, D., & Obbink, D. (Ed.). (2013). *Doctrine and Doxography. Studies on Heraclitus and Pythagoras*. Berlin: De Gruyter. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110331370>.
- Slipro, T. (2009). *Sy Zarys etuki ogolney*. Krakow: Wudawnictwo Wam.
- Vernadskiy, V. (2004). Naukova dumka yak planetarne yavlyshche [Scientific thought as a planetary phenomenon]. *Ukrainskyi kulturolohichnyi almanakh, Ukrainian culturological almanac*, 57-58, 824 [in Ukrainian].
- Yurkevych, P. (1999). *Istoriia filosofii prava. Filosofiiia prava i filozofskiy shchodennyk [History of Philosophy of Law. Philosophy of Law and Philosophical Schodennik]*. Kyiv: Ukr. svit [in Ukrainian].
- Zhmud, L. (2018). What is Pythagorean in the Pseudo-Pythagorean Literature? *Philologus*, 163(1), 72-94. doi: <https://doi.org/10.1515/phil-2018-0003>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Аристотель. Сочинения в четырех томах. М. : Мысль, 1976. Т. 1. 550 с.
- Блаватская Е. Тайная доктрина: Эзотерическое учение : в 2 кн. / пер. с англ. М. : АСТ, 2003. Кн. 1. 397 с.
- Будко В. В. Философия науки : учеб. пособие. Харьков : Консум, 2005. 268 с.
- Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності. Стародавня Греція : навч. посіб. Київ : Академія, 2003. 100 с.
- Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. СПб. : Наука, 1993. Кн. 1. 350 с.
- Гокін' С. Теорія всього : зб. лекцій. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 160 с. doi: <http://doi.org/10.11.19/1.48.65548>.
- Kaufman A. *Rechtphilosophie*. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1997. 365 p.
- Kerferd G. B. What can we Know of Pythagoras? C. J. de Vogel: Pythagoras and Early Pythagoreanism: an interpretation of neglected evidence of the philosopher Pythagoras. P. 323 ; 6 plates. Assen : Van Gorcum, 1966. Cloth, fl. 28.50. *The Classical Review*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. doi: <https://doi.org/10.1017/S0009840X0032755X>.
- Лазртский Д. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М. : Мысль, 1979. 620 с.
- Фрагменты ранних греческих философов / под ред. А. В. Лебедев. М. : Наука, 1989. Ч. I. 576 с.
- MacRis C. Pythagoras. *The History of Western Philosophy of Religion* / Ed. By G. Oppy. London : Acumen Publishing, 2013. P. 23–40. doi: <https://doi.org/10.1017/UPO9781844654635.003>.
- O'Meara D. J. Pythagoras Revived: Mathematics and Philosophy in Late Antiquity. Oxford : Oxford Scholarship Online, 2004. URL: <https://www.oxfordscholarship.com/view/10.1093/0198239130.001.0001/acprof-9780198239130>. doi: 10.1093/0198239130.001.0001.
- Овчинников Н. Ф. Тенденция к единству науки. М. : Наука, 1988. 272 с.
- Пифагор. Золотой канон. Фигуры эзотерики. М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. 448 с.
- Пифагор, Эпиктет. Пифагоровы законы и нравственные правила. Афоризмы этикета. М. : Олма-Пресс ; СПб. : Нева ; Скриптириум, 2000. 384 с.
- Popkin R. H., Stroll A. *Filozofia*. Poznan : Zysa i S-ra Wudawnictwo, 1994. 528 p.
- Radbruch G. *Rechtsphilosophie*. Heidelberg : C. F. Müller, 1999. 278 p.
- Редкин П. Г. Из лекций по истории философии права в связи с историей философии вообще : в 7 т. СПб. : М. М. Стасюлевич, 1889. Т. 2. 403 с.
- Doctrine and Doxography. Studies on Heraclitus and Pythagoras / Ed. By D. Sider, D. Obbink. Berlin : De Gruyter, 2013. 349 p. doi: <https://doi.org/10.1515/9783110331370>.
- Slipro T. *Sy Zarys etuki ogolney*. Krakow : Wudawnictwo Wam, 2009. 455 p.
- Вернадський В. Наукова думка як планетарне явище. *Український культурологічний альманах*. 2004. Вип. 57–58. 824 с.
- Юркевич П. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. Київ : Укр. світ, 1999. 756 с.
- Zhmud L. What is Pythagorean in the Pseudo-Pythagorean Literature? *Philologus*. 2018. Vol. 163. Issue 1. P. 72–94. doi: <https://doi.org/10.1515/phil-2018-0003>.

Стаття надійшла до редколегії 19.02.2020

Kostytskiy M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>

State and Political Views in the Universalist System of Pythagoras' Worldview

The purpose of this article is to introduce (or return) into scientific circulation information about the forgotten universal ancient thinker, philosopher and sage – Pythagoras. He was the originator of European philosophy, science, culturology, musicology, and others. In the holistic teaching of the thinker it is necessary to highlight the state and political views that served as the basis for their development by other ancient philosophers and sages. The methodological basis of the content of this article is mathematical and logical methodology (see my articles in the journals «Philosophical and methodological problems of law» № 1–2 for 2013 and № 1 for 2014, «Legal psychology and pedagogy» № 1 (15) for 2014). The scientific novelty is that the author for the first time sees the teachings and worldview of Pythagoras as a whole (not even a mosaic) in which the statesmanship and political views of the thinker are inextricably represented. Domestic and foreign scholars ignore the figure of Pythagoras and his teachings in silence or in a few sentences (sometimes pages). An exception is the monograph and scientific articles of my student Professor Serhiy Melenko. Conclusions: I believe that the legacy of Pythagoras should be studied holistically (or at least comprehensively) and return this name to the history of philosophy, the history of philosophy of law, the history of science in general.

Keywords: Pythagoras; pythagorean community; acoumatics; mathematics; cosmology; soul; pythagorean ethics; state; political system.

Довгань О. О. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8121-7978>

Особливості правового регулювання права на свободу думки і слова: історичний екскурс

*Метою статті є дослідження стану правового регулювання права на свободу думки і слова до моменту проголошення незалежності України. Для цього було виконано такі завдання: проаналізовано історичні аспекти регулювання права на свободу думки і слова на конституційному й інших рівнях; висвітлено сутнісні характеристики права на свободу думки і слова, регламентованого в радянський та пострадянський періоди; ураховано вітчизняний досвід правового регулювання права на свободу думки і слова, його позитивні та негативні тенденції та здобутки в сучасній правотворчій практиці України в цій сфері. **Методологічною основою** статті є порівняльно-історичний метод. Також використано філософсько-світоглядні методи, зокрема діалектичний та загальнонаукові методи, а саме: логічний метод і його формально-логічні прийоми: індукція та дедукція, аналіз і синтез, абстрагування. Доречними були й спеціально-наукові методи: порівняльно-правовий, тлумачення правових норм, правового прогнозування, правового моделювання, системний тощо. **Наукова новизна.** У різні часи й історичні періоди людство прагнуло простежити динаміку розвитку свободи думки й слова. Це стосується й періоду від радянської цензури, обмежень і заборон до сучасного демократичного розвитку, багатоманітності, захисту конституційних прав та свобод людини й громадянина відповідно до чинних міжнародно-правових стандартів. Водночас від діяльності органів державної влади, відповідного нормативного регулювання права на свободу думки і слова залежать форми, гарантії його реалізації та захисту, реальна свобода думки і слова, а також відповідальність за їх порушення. Минулий досвід дає підстави виявити й урахувати переваги й недоліки, необхідність підвищення правової культури та правової свідомості, удосконалити чинні нормативно-правові акти в цій сфері на сучасному етапі державотворення. **Висновки.** Аналізуючи різні етапи розвитку правового регулювання права на свободу думки й слова в Україні (УРСР) у ХХ ст., можна виокремити такі тенденції та закономірності: поширення, а надалі скасування політичної та ідеологічної цензури; нормативне регулювання друкованих засобів масової інформації в умовах «диктатури пролетаріату»; удосконалення законодавчої бази радянської держави шляхом надання юридичної сили міжнародно-правовим актам і встановлення кримінальної відповідальності за переслідування громадян за критику; гарантування нових можливостей щодо регулювання та реалізації свободи думки і слова з відповідним закріпленням на конституційно-правовому рівні в умовах сучасного періоду державотворення демократичної правової України.*

Ключові слова: конституційне право; свобода думки; свобода слова; історичний розвиток; регулювання; реалізація.

Вступ

Сьогодення вимагає від сучасного українського суспільства пригадати історію. Аналізуючи багатовікову спадщину, маємо змогу дослідити вектор розвитку поставлених цілей на шляху до майбутнього. Важливими є історичні аспекти розвитку суспільства, коли йдеться про основоположні права людини та громадянина, зокрема про право на свободу думки й слова, адже прагнення людства до правової рівності у вираженні себе публічно змушує акцентувати саме на них.

Низка сучасних філософів, юристів, політологів і державних діячів досліджували питання щодо прав людини. Це, наприклад, зарубіжні дослідники: П. Бардієр, К. Бучко, Т. Виноградова, А. Козицький, В. Козлов, Ю. Малінова, Е. Рекош, А. Соболева, А. Сунгуров, Ю. Сунгуров, М. Терзієв, М. Шабельніков. Актуальними є роботи С. Алексєєва, Л. Богораз, Л. Кренстона, В. Нерсесянца, М. Новіцького, В. Осятинського, М. Хвански. Аспекти

генезису прав людини, зокрема права на свободу думки й слова, висвітлювали науковці: Г. Аляєва, К. Барнич, С. Жданова, Н. Камінська, І. Касперський, Н. Козаченко, І. Литвиненко, А. Марущак, Л. Опришко, В. Середюк, Т. Слинько, Ю. Фігель, В. Шамрай та ін.

Мета і завдання дослідження

Метою є виявлення дослідження стану правового регулювання права на свободу думки і слова до моменту проголошення незалежності України. Задля цього було здійснено такі завдання: проаналізовано історичні аспекти регулювання права на свободу думки і слова на конституційному й інших рівнях; розкрито сутнісні характеристики права на свободу думки й слова, регламентованого в радянський і пострадянський період; враховано вітчизняний досвід конституційно-правового регулювання права на свободу думки і слова, його позитивні й негативні тенденції та здобутки у сучасній правотворчій практиці України в зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу

Соціальне напруження після завершення Першої світової війни, в якій перебував увесь світ, передусім – Європа, розвивалася й набирала обертів. Соціально-економічна криза, яка знов охопила європейські держави, стала наслідком революційних потрясень. Це та багато іншого не безслідно позначилося на політичній ситуації в Україні.

На початку століття українська держава розпочала новий етап історичного розвитку – державотворення та закріплення європейських стандартів на конституційному рівні. Про це свідчить прийнята 29 квітня 1918 року Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права й вільності УНР). Зі вступом в дію Основного Закону «Українська Народна Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою суверенною, самостійною і ні від кого не залежною» ("Konstytutsiia UNR", 1918).

Так, у главі II (права громадян України) статті 16 проголошено таємницю листування. Заборона для органів державної влади вільно ознайомлюватися з приватною кореспонденцією, змушує акцентувати на ще одному важливому аспекті розвитку права на свободу думки і слова в історії України. За законами того часу, порушення приватного листування могло бути реалізоване лише за умови наявності «судового наказу», або, якщо інше не визначено чинним законодавством України. Відповідно до статті 17 «громадянин УНР і ніхто інший на території не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права» ("Konstytutsiia UNR", 1918).

Кінцевий VIII розділ «про тимчасове припинення громадянських свобод», зображує всю швидкоплинність історично-значущих подій із перебігом яких влада Української Народної Республіки не забуває про врегулювання прав людини та громадянина у скрутні часи.

Так, стаття 79 регулює випадки «державної конечности» (під час війни або внутрішніх заворушень). Таким чином, громадянські свободи можуть бути «частю обмежені, частю припинені». Стаття 80 передбачає перелік і ступінь громадських свобод, які будуть лімітовані. Отже, громадські свободи можуть обмежуватися лише з прийняттям спеціального закону в установленому порядку. Відповідно до статті 81 «заведення тимчасового припинення громадянських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, передбачених у параграфі 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори». У випадку, коли Всенародні Збори не

зібрані, Рада Народних Міністрів на власну «одвічальність» тимчасово може припинити громадянські свободи в порядку внесення «свого розпорядку» на перше засідання найближчої сесії Всенародних Зборів (стаття 82). Тримісячний термін припинення громадських свобод закріплено у статті 83. Продовження такого терміну ухвалюється на Всенародних Зборах ("Konstytutsiia UNR", 1918).

Змінивши демократичний курс розвитку до суверенної української держави, новий уряд продовжив рух у напрямку «організації диктатури», прийнявши Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки, яку була затверджена 10-го березня на засіданні Всеукраїнського З'їзду Рад 1919 року. В Основному Законі, прийнятому в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом на засіданні 14 березня 1919 року, був передбачений розділ III під назвою «Декларація прав і обов'язків трудящого і експлуатованого народу України».

Найвагомішою у вищезгаданому розділі є ст. 24, у якій зазначено, що з метою забезпечення за «трудящими дійсної свободи вираження своїх думок, УСРР знищує залежність преси від капіталу і надає в руки робітничого класу і селянської бідноти всі технічні й матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг і всяких інших творів друку та забезпечує їх вільне поширення по всій країні». Задля забезпечення реалізації іншого аспекту права на свободу думки й слова, у статті 25 задеклароване «право трудящих Радянської Республіки вільно влаштовувати зібрання, мітинги, ходи тощо, надає в розпорядження робітничого класу і селянської бідноти всі придатні для влаштування народних зборів приміщення з обстановкою, освітленням і опаленням» ("Konstytutsiia USSR", 1919).

Випереджаючи Конституцію СРСР від 31 січня 1924 року, радянське кримінальне законодавство у Кримінальному Кодексі від 1 червня 1922 року у статті 224 декларує положення про порушення правил і обов'язкових постанов, встановлених для тиражування і випуску у світ друкованих творів, яке карається штрафом до трьохсот рублів золотом або примусовими роботами. Постановою ВЦВК від 10 липня 1923 року після слів «друкованих творів» у текст статті було додано «так само як порушення правил фотокіноцензури». У ст. 225 переслідуються порушення правил і обов'язкових постанов для відкриття й визискування друкарні та літографії, що карається примусовими роботами або штрафом до 300 рублів золотом. Потім ВЦВК своєю постановою від 24 жовтня 1924 року замінило каральну частину статті на: «в адміністративному порядку примусовими роботами до трьох місяців або штрафом до трьохсот рублів».

З огляду на тексти статей, друковані твори, зокрема літографія, фотозйомка та кінематографія є найголовнішими та найважливішими засобами реалізації права на свободу думки і слова, яке на той час законодавчо не було закріплене в жодному нормативно-правовому акті ("Kryminalnyi kodeks", 1922).

Словами «тут, в таборі соціалізму» Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік, яку було прийнято на другій сесії ЦВК СРСР першого скликання 6 липня 1923 року і в остаточній редакції – на II з'їзді Рад СРСР 31 січня 1924 року, закликає до взаємної довіри та миру, національної свободи й рівності, до мирного співжиття та братерського співробітництва народів. Але, на жаль, ні в цих словах, ні в жодній подальшій статті основного закону знов не йдеться про основоположні права та свободи людини і громадянина, зокрема й про механізми реалізації права на свободу думки і слова.

Так, у статті 125 Конституції СРСР від 5 грудня 1936 року, відповідно до інтересів трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу, громадянам СРСР гарантовані:

- а) свобода слова;
- б) свобода друку;
- в) свобода зборів і мітингів;
- г) свобода вуличних походів і демонстрацій.

Ці права громадян забезпечено наданням трудящим і їх організаціям друкарень, запасів паперу, громадських будівель, вулиць, засобів зв'язку й інших матеріальних умов, необхідних для їх здійснення ("Konstytutsiia SRSR", 1936). Але зауваження: «Відповідно до інтересів трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу», – дає змогу зробити висновок, що право на свободу думки й слова гарантується лише в «інтересах трудящих» і для «соціалістичного ладу», що водночас не розкриває повним обсягом суть понять свободи думки та свободи слова. Варто зазначити, що період, протягом якого діяв цей Основний Закон СРСР, вважають найжорстокішим.

У Конституції СРСР від 7 жовтня 1977 року не було закріплено на законодавчому рівні забезпечення права на свободу думки і слова, що не сприяло розвитку свободи друку та неприпустимості цензури. Так, зазначена вище стаття конституції набула іншої форми, яку втілено у статті 50: «...відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення і розвитку соціалістичного ладу громадянам СРСР». Другий абзац статті 50, в якому йдеться про те, що «здійснення цих політичних свобод забезпечується наданням трудящим та їх організаціям громадських будинків, вулиць і площ, широким розповсюдженням інформації, можливістю використання преси, телебачення та радіо» ("Konstytutsiia SRSR", 1977)

змальовує вектор розвитку у сфері засобів масової інформації завдяки використанню телебачення й радіо.

Важливою для розвитку реалізації права на свободу думки і слова на той час була закріплена на конституційному рівні стаття 49. Відповідно до її положень кожен громадянин СРСР мав право вносити до державних органів і громадських організацій пропозиції щодо поліпшення їхньої діяльності та критикувати недоліки в роботі. Посадові особи зобов'язані були у встановлені терміни розглядати пропозиції та заяви громадян, надавати на них відповіді й вживати необхідних заходів. Але найважливішою була санкція статті, в якій зазначалося, що переслідування за критику заборонено, а осіб, які переслідують за критику, притягають до відповідальності ("Konstytutsiia SRSR", 1977).

З цих причин і внаслідок ратифікації й імплементації міжнародних нормативно-правових актів у законодавство СРСР радянський уряд був змушений внести зміни до Кримінального Кодексу СРСР 1960 року у грудні 1985 року, згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 10 грудня 1985 року № 1432-XI. Ці зміни стосувалися статті 134-1, в якій було встановлено кримінальну відповідальність за умисне ущемлення посадовою особою прав й охоронюваних законом інтересів громадянина, пов'язане з переслідуванням його за подачу в установленому порядку пропозицій, заяв, скарг або за критику, що міститься в них, а так само за виступ з критикою в іншій формі. Такі порушення каралися позбавленням права обіймати певні посади на строк до одного року або штрафом від п'ятдесяти до ста двадцяти мінімальних розмірів заробітної плати. Ті самі дії, що спричинили істотну шкоду правам й охоронюваним законом інтересам громадянина, каралися позбавленням волі на строк до двох років або виправними роботами на строк від одного року до двох років, або позбавленням права обіймати певні посади на строк до трьох років ("Kryminalnyi kodeks", 1960).

Також варта уваги стаття 131 вищезгаданого кодексу. Відповідно до змін, що були внесені Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січня 1983 року № 4571-X та Законом України від 08 лютого 1995 року № 41/95-ВР, кримінальна відповідальність наставала за порушення таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень громадян. Санкцією статті передбачалися виправні роботи на строк до шести місяців або штраф до сорока мінімальних розмірів заробітної плати, або громадська догана. Згідно зі статтею 1 розділу I Закону України від 1 жовтня 1996 року № 386/96-ВР, Постановою Верховної Ради України від

1 жовтня 1996 року № 387/96-ВР й одночасно із введенням у дію закону про внесення змін до ст. 32 КК України, були внесені зміни щодо визначення розміру штрафу залежно від неоподаткованого мінімуму доходів громадян ("Kryminalnyi kodeks", 1960).

Зазначені положення вищезгаданої ст. 131 КК, перегукуються зі статтею Конституції УНР 1918 року, що ще раз доводить рішучість уряду того часу щодо відстоювання інтересів українського народу, суверенітету й територіальної цілісності, визнання на міжнародній арені.

Закон СРСР від 1 серпня 1990 року № 1552400-90 «Про пресу та інші засоби масової інформації» став першою спробою закріпити права на свободу думки і слова у профільному нормативно-правовому акті. У ст. 5 (неприпустимість зловживання свободою слова) задеклароване положення щодо недопустимості використання засобів масової інформації для розголошення відомостей, які становлять державну чи іншу таємницю, що спеціально охороняється законом, заклику до насильницького повалення або зміни державного та суспільного ладу, пропаганда війни, насильства й жорстокості, расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, розповсюдження порнографії з метою вчинення інших кримінально караних діянь. Забороняється й переслідується відповідно до закону використання засобів масової інформації для втручання в особисте життя громадян, посягання на їхню честь і гідність ("Zakon SRSR", 1990).

З прийняттям низки нових законів в умовах української дійсності, на наш погляд, почала формуватись законодавча база сучасного зразка, що регулює інформаційні, мовні та деякі інші відносини. Це, наприклад, Конституція України 1996 року, Закон України «Про інформацію» 1992 року, Закон України «Про доступ до публічної інформації» 2011 р. ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996; "Zakon Ukrainy", 1992 r.; "Zakon Ukrainy", 2011).

Отже, можна визнати поступове формування механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (Opryshko; Serediuk, 2008; Skrypniuk, 2011; Slynko, 2013; Fihel, 2016; Barnych, 2019; Dovhan, 2019). Варто зауважити, що перепонами на шляху його реалізації останнім часом є нестабільна політична ситуація, збройні конфлікти,

численні зміни законодавства тощо (Kaminska, & Patricha, 2016; Kaminska, 2019). На наш погляд, доречним було б, окрім врахування вітчизняного досвіду, вивчення зарубіжної практики правового регулювання та правозастосування у цій сфері (Hallberg, & Virkkunen, 2017; Lebovic, 2016; Tarnovski, 1995).

Наукова новизна

У різні часи й історичні періоди людство прагнуло відстежити динаміку розвитку свободи думки і слова – від радянської цензури, обмежень і заборон, до сучасного демократичного розвитку, багатоманітності, захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина відповідно до чинних міжнародно-правових стандартів. Водночас від діяльності органів державної влади, відповідного нормативного регулювання права на свободу думки і слова залежать форми та гарантії його реалізації й захисту, реальна свобода думки і слова, а також відповідальність за їх порушення. Попередній досвід дає підстави виявити та врахувати як негативні, так і позитивні аспекти, необхідність підвищення правової культури та правової свідомості, удосконалити чинні нормативно-правові акти у цій сфері на сучасному етапі державотворення.

Висновки

Аналізуючи різні етапи розвитку правового регулювання права на свободу думки й слова в Україні (УРСР) у ХХ столітті, можна виокремити такі тенденції та закономірності:

– поширення й скасування надалі політичної та ідеологічної цензури; нормативне регулювання друкованих засобів масової інформації в умовах «диктатури пролетаріату»;

– удосконалення законодавчої бази радянської держави шляхом надання юридичної сили міжнародно-правовим актам і встановлення кримінальної відповідальності за переслідування громадян за критику;

– гарантування нових можливостей щодо регулювання та реалізації свободи думки й слова з відповідним закріпленням на конституційно-правовому рівні в умовах сучасного періоду державотворення демократично-правової України.

REFERENCES

- Barnych, K.I. (2019). Poniattia ta struktura konstytutsiino-pravovoho mekhanizmu realizatsii prava na svobodu dumky y slova, na vilne vyrazhennia svoikh pohliadiv i perekonan [The concept and structure of the constitutional and legal mechanism of realization of the right to freedom of thought and speech, to free expression of one's views and beliefs]. *Konstytutsiino-pravovi akademichni studii, Constitutional and legal academic studies*, 2, 7-14. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2019.2.01> [in Ukrainian].

- Dovhan, O.O. (2019). Teoretychni zasady profesiinoi diialnosti zhurnalistiv [Theoretical principles of professional activity of journalists]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(17), 117-121. doi: doi.org/10.3327 0/01191702.117 [in Ukrainian].
- Fihel, Yu.O. (2016). Teoretychni aspekty obmezhenia prav liudyny [Theoretical aspects of human rights restrictions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 837, 357-361 [in Ukrainian].
- Hallberg, P., & Virkkunen, J. (2017). *Freedom of Speech and Information in Global Perspective*. New York: Palgrave Macmillan. doi: <https://doi.org/10.1057/978-1-349-94990-8>.
- Kaminska, N., & Patricha, N. (2016). Protection of the human rights in armed conflict. *Naukovyy visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 99(2), 19-28. Retrieved from <https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/167>.
- Kaminska, N.V. (2019). Peredumovy ta naslidky novelizatsii movnoho zakonodavstva Ukrainy: poshtovkh do zminy svidomosti i zhyttiediialnosti chy novi zavdannia dlia vlady? [Preconditions and consequences of the amendment of the language legislation of Ukraine: a push to change consciousness and life or new tasks for the government?]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects: Proceedings of the 15th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 92-96). Kyiv [in Ukrainian].
- Konstytutsiia SRSR: vid 5 hrud. 1936 r. [Constitution of SRSR from December 5, 1936]. (n.d.). www.hist.msu.ru. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia SRSR: vid 7 zhovt. 1977 r. [Constitution of SRSR from October 7, 1977]. (n.d.). www.hist.msu.ru. Retrieved from <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#7> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia UNR: vid 29 kvit. 1918 r. [Constitution of UNR from April 29, 1918]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> [in Ukrainian].
- Konstytutsiia USRR: vid 10 berez. 1919 r. [Constitution of USRR from March 10, 1919]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T19 0001.html [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks SRSR: vid 1 cher. 1922 r. [Criminal codex of SRSR from June 1, 1922]. (n.d.). www.consultant.ru. Retrieved from <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=42602#044849807853428425> [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 28 hrud. 1960 r. [Criminal codex of Ukraine from December 28, 1960]. (n.d.). search.ligazakon.ua. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html [in Ukrainian].
- Lebovic, S. (2016). *Free Speech and Unfree News: The Paradox of Press Freedom in America*. Cambridge, MA: Harvard University Press. doi: <https://doi.org/10.4159/9780674969612>.
- Opryshko, L. *Znachennia suspilnoho interesu pry realizatsii prava na svobodu slova [The importance of public interest in the exercise of the right to freedom of speech]*. Retrieved from <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2860> [in Ukrainian].
- Serediuk, V.V. (2008). Konstytutsiino-pravove rehuliuвання svobody masovoi informatsii v Ukraini [Constitutional and legal regulation of freedom of mass media in Ukraine]. *Problemy zakonnosti, Problems of legality*, 98, 195-199 [in Ukrainian].
- Skrypniuk, O. (2011). Svoboda dumky i slova: konstytutsiino-pravovi harantii v Ukraini [Freedom of thought and speech: constitutional and legal guarantees in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina, Legal Ukraine*, 3, 28-32 [in Ukrainian].
- Slynko, T.M. (2013). Konstytutsiino-pravovi harantii svobody slova v Ukraini [Constitutional and legal guarantees of freedom of speech in Ukraine]. *Pravova doktryna - osnova formuvannya pravovoi systemy derzhavy, Legal doctrine - the basis for the formation of the legal system of the state: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 294-297). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tarnovskiy, E.N. (1995). *Chetyre svobody [Four freedoms]*. SPb.; Moscow: Maket [in Ukrainian].
- Zakon SRSR "Pro presu ta inshi zasoby masovoi informatsii: vid 1 serp. 1990 r. No. 1552-I [Law of USSR "On the press and other media" from August 1, 1990, No. 1552-I]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro dostup do publichnoi informatsii": vid 13 sich. 2011 r. No. 2939-VI [Law of Ukraine "About access to public information" from January 13, 2011, No. 2939-VI]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu": vid 2 zhovt. 1992 r. No. 2657-XII [Law of Ukraine "About information" from October 21, 1992, No. 2657-XII]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Барнич К. І. Поняття та структура конституційно-правового механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 2. С. 7–14. doi: <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2019.2.01>.

- Довгань О. О. Теоретичні засади професійної діяльності журналістів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 1 (17). С. 117–121. doi: doi.org/10.33270/01191702.117.
- Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 357–361.
- Hallberg P., Virkkunen J. Freedom of Speech and Information in Global Perspective. New York : Palgrave Macmillan, 2017. doi: https://doi.org/10.1057/978-1-349-94990-8.
- Kaminska N., Patricha N. Protection of the human rights in armed conflict. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (99). С. 19–28. URL: https://scientbul.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/167.
- Камінська Н.В. Передумови та наслідки новелізації мовного законодавства України: поштовх до зміни свідомості і життєдіяльності чи нові завдання для влади? *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 92–96.
- Конституція СРСР : Основний Закон союзу Радянських Соціалістичних Республік від 5 груд. 1936 р. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1936.htm.
- Конституція СРСР : Основний Закон союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовт. 1977 р. URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm#7.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
- Конституція УНР : Основний Закон Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квіт. 1918 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.
- Конституція УСРР : Основний Закон Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 берез. 1919 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T19 0001.html.
- Кримінальний кодекс СРСР : Закон союзу Радянських Соціалістичних Республік від 1 черв. 1922 р. URL: http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base =ESU&n=42602#044849807853428425.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 28 груд. 1960 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.
- Lebovic S. Free Speech and Unfree News: The Paradox of Press Freedom in America. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2016. doi: https://doi.org/10.4159/9780674969612.
- Опришко Л. Значення суспільного інтересу при реалізації права на свободу слова. URL: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2860.
- Середюк В. В. Конституційно-правове регулювання свободи масової інформації в Україні. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 98. С. 195–199.
- Скрипнюк О. Свобода думки і слова: конституційно-правові гарантії в Україні. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 28–32.
- Слинько Т. М. Конституційно-правові гарантії свободи слова в Україні. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України (Харків, 20–21 листоп. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 294–297.
- Тарновский Е. Н. Четыре свободы : книга. СПб. ; М. : Макет, 1995. С. 182.
- Про пресу та інші засоби масової інформації : Закон СРСР від 1 серп. 1990 р. № 1552-І. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90.
- Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17.
- Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2020

Dovhan O. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8121-7978

Features of Legal Regulation of the Right to Freedom of Thought and Word: a Historical Digression

The purpose of the article is to study the state of legal regulation of the right to freedom of thought and speech before the proclamation of independence of Ukraine. To this end, we have solved the following tasks: analyzed the historical aspects of the regulation of the right to freedom of thought and speech at the constitutional and other levels; revealed the essential characteristics of the right to freedom of thought and speech, regulated in the Soviet and post-Soviet period; took into account the domestic experience of constitutional and legal regulation of the right to freedom of thought and speech, its positive and negative trends and achievements in modern law-making practice of Ukraine in this area. The methodological basis of the article is the comparative-historical method. Along with it, philosophical and

*ideological methods are used, in particular, the dialectical and general scientific methods, namely: the logical method and its formal-logical methods, such as induction and deduction, analysis and synthesis, abstraction. Special scientific methods, such as comparative law, interpretation of legal norms, legal forecasting, legal modeling, systematic approach, etc., also proved to be appropriate. **Scientific novelty.** At various times and historical periods, humanity has sought to track the dynamics of freedom of thought and speech, from Soviet censorship, restrictions and prohibitions to modern democratic development, diversity, protection of constitutional rights and freedoms of man and citizen in accordance with existing international legal standards. At the same time, the forms and guarantees of realization and protection of the right to freedom of thought and speech, its real freedom, as well as the responsibility for their violation depend on the activity of public authorities and corresponding normative regulation of the right to freedom of thought and speech. Past experience allows us to identify and take into account both negative and positive aspects, the need to increase legal culture and legal awareness, to improve existing regulations in this area at the present stage of state formation. **Conclusions.** Based on the analysis of different stages of development of legal regulation of the right to freedom of thought and speech in Ukraine (Ukrainian SSR) in the XX century, the following trends and patterns can be identified: the spread and subsequent abolition of political and ideological censorship; normative regulation of the print media in the conditions of the «proletariat dictatorship»; improving the legal framework of the Soviet state by giving legal force to international legal acts and establishing criminal liability for prosecuting citizens for criticism; guaranteeing new opportunities for the regulation and implementation of freedom of thought and speech with the appropriate consolidation at the constitutional and legal level in the current period of state formation of democratic legal Ukraine.*

Keywords: constitutional law; freedom of thought; freedom of speech; historical development; regulation; implementation.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 351.862.4:94(477)«1939/1945»

Греченко В. А. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

Діяльність органів державної безпеки УРСР в роки Другої світової війни: неупереджений погляд, нові узагальнення та факти

Рец. на кн.: Шевченко А. Є., Бадахов Ю. Н. Організаційно-правові засади діяльності органів державної безпеки УРСР у період Другої світової війни : монографія. Вінниця : Твори, 2020. 304 с.

Наукові розвідки, у назві яких є слово-сполучення «державна безпека», завжди викликали підвищений інтерес у науковців і широкого кола читачів. За останні 30 років на теренах України та поза її межами вийшла значна кількість робіт, що висвітлюють діяльність органів державної безпеки в історичній ретроспективі. Тому знайти свою наукову нішу чи тему було непросто. Але автори успішно подолали цей бар'єр у науковій розвідці й висвітлили надзвичайно непростий навіть сьгодні період дослідження – роки Другої світової війни.

Загальна політична й наукова актуальність теми обумовлена істотним підвищенням інтересу суспільства до діяльності органів, що забезпечують безпеку країни. Це пов'язано передусім з тими військово-політичними подіями, які тривають в Україні протягом останніх шести років, агресією Росії, активізацією дій щодо проведення терористичних актів та інших елементів «гібридної» та негібридної війни на території нашої держави. Не менш суттєвий вплив на систему забезпечення безпеки чинять загрозливі тенденції у світі, пов'язані, наприклад, зі зростанням міжнародного тероризму, про вияви якого ми читаємо, на жаль, ледь не щоденно. З огляду на це ускладнюються завдання органів державної безпеки, покликани захищати національні інтереси України.

Це корелюється також з непростим процесом політичних, соціально-економічних і правових реформ, які проводяться нині в Україні. Їх реалізація має на меті впровадження таких форм і методів роботи в діяльності органів державної безпеки, які відповідають принципам і процедурам демократичної правової держави, гарантують дотримання законних прав та інтересів людини.

Інтерес суспільства до органів державної безпеки екстраполюється й на їх історію. Як відомо, В. І. Ленін, а надалі Й. В. Сталін створили та розвивали цей державний інститут як «бойовий загін партії», тобто як партійно-державну спецслужбу, що має чітке ідеологічне спрямування на рішучу боротьбу з тими, хто не

підтримує більшовицький режим і має відмінні від офіційних погляди. Цей державний інститут за свою понад 100-річну історію зазнав великої кількості реорганізацій. Змінювалися структура, завдання, сфера впливу чекістських органів. Проте вони незмінно залишалися «караючим мечем революції», реалізуючи політичні рішення партійних органів у сфері відповідних галузей державної діяльності.

З'ясування справжньої ролі чекістських органів в історії України дає найбагатший матеріал для осмислення її складних періодів. Науковий аналіз їх діяльності дозволяє зіставити минуле з сьогоденням, глибше осягнути природу нинішніх процесів в країні. Дослідження ролі органів державної безпеки в реалізації політики правлячої комуністичної партії важливе для формування світогляду співробітників правоохоронних органів, усвідомлення ними того, що їхня діяльність повинна ґрунтуватися на принципі верховенства права, регламентуватися законом, відповідними державними установами, покликаними здійснювати керівництво й контроль над їхньою діяльністю.

Наукові оцінки розвитку чекістських органів обумовлені практичними міркуваннями, що висвітлюють перетин історичного минулого та сучасності. Урахування історичного досвіду корисне сьогодні як у процесі практичної діяльності, так і під час ухвалення відповідних рішень. Вивчення цієї проблеми дасть можливість проаналізувати помилки попередньої діяльності, створити в політичній системі нашого суспільства гарантії, які б запобігали повторенню трагічних подій минулого.

Слід зауважити, що рецензована робота ґрунтується на фундаментальних принципах наукового пізнання: історизму, логічності, системності та інших, які передбачають критичний аналіз використаних у роботі джерел та історіографії. Для досягнення поставленої мети та завдань було застосовано як загальнонаукові методи (синтез й аналіз, індукція та дедукція, узагальнення й абстракція, структурно-функціональний, системно-структурний та логічний), так і спеціальні

(проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, історико-топологічний, історико-системний) методи історичного дослідження. Усе це дало змогу аналітично та критично, правдиво й системно проаналізувати основні аспекти організації та діяльності органів державної безпеки в Україні у зазначений період.

Різноманітність проблем історії чекістських органів в Україні, досить складний для аналізу історичний період їхнього розвитку – зумовили необхідність дослідження великої кількості різноманітних джерел. З метою вивчення питань, окреслених у монографії, автори аналізували документи вищих органів влади та правлячої комуністичної партії, тематичні збірники документів, архівні джерела. Значну кількість джерел з теми дослідження дослідники віднайшли у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади й управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Усе це дозволило скласти досить ясне й масштабне уявлення про діяльність правоохоронних органів, зокрема органів безпеки.

Така значна кількість і різноманітність джерел дає змогу зробити переконливий висновок щодо достовірності результатів дослідження.

Структура наукової роботи дозволила ґрунтовно висвітлити питання щодо особливості структурних змін у діяльності чекістських органів зазначеного періоду, що є одним із основних компонентів наукової новизни рецензованої монографії. Комплексне дослідження вище вказаного історичного процесу заповнює певну прогалину в історико-правовій науці, дозволяє глибше та ґрунтовніше виявити загальне й особливе в розвитку органів держбезпеки взагалі та в Україні.

Слід зауважити, що наукова новизна рецензованої праці конкретна й багатоаспектна. Положення, які автори обґрунтовують в монографії, досліджені вперше, деякі набули подальшого розвитку або були уточнені й доповнені.

Принциповою позитивною рисою цієї роботи є продумані, логічно обґрунтовані, підтверджені фактичним матеріалом умовиводи, які мають елементи наукової новизни. Цілком можна погодитись з авторами, що наприкінці 1930-х років після нищівного «Великого терору» в майже завершеному вигляді викристалізувалися всі

складові держави тоталітарного зразка, в якому органи держбезпеки разом з іншими «силовими» відомствами були своєрідною опорною конструкцією (с. 48 монографії).

Водночас дослідники справедливо зауважують, що з кінця 1920-х років державний контроль і прокурорський нагляд за органами ДПУ було значно послаблено, набувши формальності, що в умовах курсу керівництва ВКП (б) на розпалювання класової ворожнечі в країні призвело до суттєвого розширення репресивних повноважень НКВС і сприяло розв'язанню спецслужбами масового терору та беззаконня.

Новий фактичний матеріал містять розділи монографії, присвячені діяльності чекістських органів. Автори детально аналізують її основні напрями в організаційній сфері, у підготовці кадрів, здійсненні репресій.

Результати дослідження мають безсумнівне практичне значення. Вони можуть бути використані в подальшій науковій розробці проблеми, у процесі підготовки лекцій і семінарів з історії держави та права України, історії України, спецкурсів з історії правоохоронних органів України.

Після прочитання й аналізу монографії можна дійти висновку, що вона має чимало позитивних моментів та узагальнень, проте не позбавлена деяких недоліків і дискусійних моментів, один з яких варто розглянути. Автори в передмові не називають роботи про діяльність органів безпеки, які були опубліковані саме у досліджуваній період й одразу після нього. Вони лише згадують про те, що їх було близько 20 (с. 11). Ідеться, зокрема, про такі праці: Коссов А. «О некоторых приемах и методах борьбы контрреволюции против Советской власти (материалы к истории ВЧК-ОГПУ-НКВД)». – М., 1939; Мосолов Ф. И. «Курс лекций по истории ВЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ». – М., 1949; Петрихин А. И. «История ВЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ. Введение». – М.: ВШ МГБ, 1952 та деяких інших. На нашу думку, слід було б конкретизувати їхню загальну характеристику.

Проте це зауваження є скоріше побажанням, уточненням матеріалу, опрацьованого компетентно, цікаво й неупереджено. Можна впевнено резюмувати, що ця книга є і буде цікавою для багатьох, і прочитати її та ще й мати у своєму книжковому арсеналі – неабиякий здобуток!

Рецензія надійшла до редколегії 25.03.2020

Hrechenko V. – Doctor of History, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines of the Faculty No. 6 of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

The Activities of the State Security Agencies of the Ukrainian SSR during the Second World War: an Unbiased View, New Generalizations and Facts

Review of the book: Shevchenko A., Badakhov Yu. Organizational and legal foundations of the activities of the state security bodies of the Ukrainian SSR during the Second World War : monograph. Vinnytsia : Tvory, 2020. 304 p.

УДК 351.817:351.746.1:004

Нестерович В. Ф. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

Забезпечення інформаційної безпеки як функція держав в умовах сучасних викликів і загроз

Рец. на кн.: Шемчук В. В. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасних держав: порівняльно-правовий аналіз : монографія. Київ : Піра-К, 2020. 352 с.

У сучасний період характерним є значний прогрес у розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційної інфраструктури загалом. Водночас подекуди спостерігаємо загострення суспільних відносин внутрішньо-державного чи трансдондонного рівня під час їх активного використання. Зокрема, йдеться про порушення права на приватність, захист персональних даних, інформаційні конфлікти та інформаційні війни тощо.

З огляду на це, а також зважаючи на інші фактори, необхідно і своєчасною є підготовка наукових видань з окресленої проблематики. Таким є рецензована монографія на тему «Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасних держав: порівняльно-правовий аналіз». Вона містить чотири розділи, у яких висвітлено доктринальні джерела дослідження інформаційного суспільства, інформаційної безпеки держави та функцій держави, проаналізовано концептуальні підходи до розуміння інформаційної безпеки, конституційних й інших правових засад її регулювання, зарубіжний досвід реалізації функції забезпечення інформаційної безпеки сучасних держав, механізми забезпечення інформаційної безпеки Української держави.

Попри виокремлення самостійного напрямку наукових досліджень – націобезпекознавства, а також акцентуванні науковців в галузі конституційного й адміністративного права, кримінального права, інформаційного права, філософії права та міжнародного права, державного управління, політології, історії, державної безпеки й військової науки на окреслених питаннях, В. Шемчук доводить важливість міжгалузевого й міждисциплінарного вивчення забезпечення інформаційної безпеки, функціонального аспекту діяльності сучасних держав у визначеному напрямі.

Оскільки положеннями ст. 17 Основного Закону України встановлено, що захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу, можна стверджувати, що діяльність держави в цьому контексті, засади здійснення її функцій мають

конституційно-правову природу. Важливими для забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства та держави є й інші положення Основного Закону України, а також значна кількість проаналізованих нормативно-правових актів України. Вважаємо за необхідне їх удосконалення в сучасних умовах, враховуючи досвід розбудови європейської, американської, азійської та інших моделей забезпечення інформаційної безпеки сучасних держав.

Автор розглядає загрози інформаційній безпеці України як визначальні фактори, що зумовлюють і породжують негативні явища, які посягають на національні інтереси в інформаційній сфері, організацію та функціонування національного інформаційного простору загалом. Вони мають або можуть мати широкомасштабне значення, пов'язане з ризиками й небезпеками в інших сферах. Зауважено, що безпосередньо обумовлюють посягання на інформаційну безпеку, державний суверенітет і територіальну цілісність держави України такі загрози, як: претензії з боку інших держав світу, глобалізація світових відносин і зосередження важелів впливу на світові процеси в руках окремих осіб або груп, прояв сепаратизму й намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України. Вони підривають фундаментальні цінності держави та суспільства, а також міжнародного правового порядку.

Таким чином, стратегічним завданням держави в галузі попередження й протидії дійсним і ймовірним загрозам інформаційній безпеці, є створення та функціонування механізму забезпечення інформаційної безпеки, яким передбачено послідовну системну діяльність, сукупність заходів і державно-правових інституцій, що покликані гарантувати безперешкодну реалізацію національних інтересів держави в інформаційній сфері, відповідних інтересів людини та суспільства, запобігання інформаційним конфліктам й оперативного їх подолання.

У запропонованій монографії сформульовано пропозиції та рекомендації щодо удосконалення забезпечення інформаційної безпеки Української держави в умовах євроінтеграції та розвитку глобального інформаційного простору. Вона має важливе теоретичне й практичне значення.

Рецензія надійшла до редколегії 26.03.2020

Nesterovych V. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Sievierodonetsk
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

Ensuring Information Security as a Function of States in the Face of Modern Challenges and Threats

Review of the book: Shemchuk V. Ensuring information security as a function of modern states: comparative legal analysis : monograph. Kyiv : Lira-K, 2020. 352 p.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «**Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ**» (з юридичних наук);
- «**Філософські та методологічні проблеми права**» (з юридичних наук);
- «**Юридична психологія**» (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);
- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);
- **наукова новизна** (основні результати дослідження);
- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англійський переклад покладається особисто на автора.

5. **Ключові слова** (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. **Текст статті** повинен бути структурованим та мати такі елементи:

• **вступ**: *актуальність* дослідження, *постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

• **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

• **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у **References** (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам**:

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років**;
- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);
- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3);
- під час написання наукових праць рекомендуємо звертати увагу на публікації своїх колег у визнаних міжнародних виданнях, розміщених у науковому **репозиторії НАВС**, який постійно оновлюється достатньою кількістю електронних першоджерел. Це значно спростить ваш пошук;
- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua**;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua.

3 питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82, e-mail: oleg55newmail@gmail.com;
- **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (p. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpasport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781134778423>.
- Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].
- Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehulivannia akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].
- Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

- Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14.
doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
- Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p.
URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.
doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.
- Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. Netherlands Quarterly of Human Rights. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158.
doi: 10.1177/0924051918767967.
- Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77.
doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листопа. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35.
doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Дніпропетровський
державний університет
внутрішніх справ

Всеукраїнська
громадська організація
"Асоціація українських правників"

ДИПЛОМ

II СТУПЕНЯ

учасника

**Всеукраїнського конкурсу
на краще правниче видання**

у номінації

«Періодичні видання»

13 березня 2020 р.

Ректор університету

Андрій ФОМЕНКО

Голова ВГО АУП

Василь КОСТИЦЬКИЙ

Філософські та методологічні проблеми права

1
(19)
2020

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 07.07.2020
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 9,0
Ум. друк. арк. 8,37
Вид. № 20/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1
(19)
2020

Scientific Magazine

Published semiannually

Figuration, computer typing and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
July 7th, 2020
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 9,0
Simulated publisher's pages 8,37
Edition No. 20/II
Circulation 50